

Muinais 4 2000 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Kalliomaalauksia ja
kalliopirroksia

Petran nabatealaiset

Uutta Jettbölestä

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, Suomen Arkeologinen Seura, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki.
Petri.Halinen@nba.fi

Toimituskunta:

Jouko Pukkila,
joukopukkila@hotmail.com
Tuija Kirkinen,
Tuija.Kirkinen@helsinki.fi
Eero Muurimäki,
Eero.Muurimaki@saunalahti.fi
Jari Okkonen, Jari.Okkonen@oulu.fi
Pirjo Hamari, Pirjo.Hamari@nba.fi

Muinaistutkija ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Painos 500 kpl. ISSN 0781-6790. Taitto Jouko Pukkila. Kannen suunnittelu Mikael E. T. Manninen.

Tummavuoren kirjapaino Oy, Vantaa 2000.

Muinaistutkijan vuosikerran tilaus-hinta Suomeen 120 mk, ulkomaille 140 mk.

Toimitus: Muinaistutkija, Suomen arkeologinen seura, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki.

Irtonumeromyynti: Akateeminen kirjakauppa, Helsinki. Tiedekirja, Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 400 mk (½ sivua 200 mk), takakannen sisäpuoli 350 mk (½ sivua 175 mk), sisäsivut 300 mk (½ sivua 150 mk). Lehteen tuleva aineisto on jätettävä vastaavalle toimittajalle viimeistään 31.10.2000 (nro 4/2000) ja 31.12.2000 (nro 1/2001).

Suomen arkeologinen seura perustettiin vuonna 1982 ylläpitämään eri tehtävissä toimivien suomalaisten arkeologien keskinäisiä kontakteja. Tieteellisen ja muun alaan kohdistuvan keskustelun virittäminen sekä arkeologisen tutkimuksen tason kohottaminen ovat seuran toiminnan päämääriä. Muinaistutkija on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja ja arkeologian harrastajia varten.

Sisällys

<i>Christian Carpelan</i> Sivullisen mietteitä kalliokuvien äärellä.	2
<i>Erko Mikkola</i> Nomadien sedentarisoituminen - nabatealaiset Petrassa.	18
<i>Niklas Stenbäck och Jan Storå</i> Nya undersökningar vid Jettböleboplatsen på Åland.	33
<i>Mirja Miettinen</i> Jakob Tegengren 1875-1956. Kirjailija, runoilija, pankinjohtaja, amatööriarkeologi.	40
<i>Kolumni: Inventoinnista ja paikannimistäkin.</i> <i>Matti Huurre</i>	48
<i>Arvostelu: Vesilahden Laukko. (Vesilahden Laukko - Linna, kartano, koti. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Toim. Uotila, K., 2000. Turku).</i> <i>Karim Peltonen</i>	50
<i>Arvostelu: Lauri Nautelan museo Liedossa.</i> <i>Päivi Pykälä-aho</i>	55
<i>Keskustelua: Arkeologian tila ulkopuolisen silmin.</i> <i>Aslak Aikio</i>	58
<i>Keskustelua: Tutkija ja jännittävät kuriositeetit.</i> <i>Timo Salminen</i>	63
<i>Ajankohtaista: Valmistuneita opinnäytteitä.</i> <i>Pirjo Hamari</i>	65

Arkeologit joutuvat lähitulevaisuudessa valintojen eteen. Halu suojella, kartoittaa ja tutkia uusia muinaisjäännösryhmiä kasvaa samassa suhteessa kuin niitä ilmaantuu. Tutkitut muinaisjäännökset tuottavat läjäpäin löytöjä, jotka pitäisi varastoida hyvässä järjestyksessä, vaikka tilaa niille ei enää ole. Mitä tehdä?

On ehdotettu mm., että pitäisi lopettaa tai vähentää varastoja täyttäviä kaivauksia, vähentää löytöjen talteenottotarkkuutta tai rajoittaa mukaan otettavan löytöaineiston määrää ja laatua. Miten rajaukset pitäisi tehdä, jos lisätilojen hankkiminen on vaikeaa (liian kallista)?

Pitäisikö kvartsisälästä, luunmuruista tai koristeettomista keramiikansiruista luopua? Mikä kvartsi, kivensiru tai mikä luu olisi riittävän hyvä tai sisältäisi olennaista informaatiota tutkitusta muinaisjäännöksestä? Tuija Rankama osoitti asunuseminaarissa lokakuun lopulla, miten kvartisianalyysiä ja löytöjen tarkkaa talteenottoa voidaan käyttää hyväksi tutkittaessa ihmisen toimintaa asuinpaikalla. Itse olen törmännyt tilanteeseen, jossa kaivausten viimeisinä päivinä jouduttiin kaivamaan tulisija poikkeavin menetelmin. Kiireen vuoksi se vietiin paloina Helsinkiin, jolloin pienetkin löydöt voitiin poimia ilman tulenpalavaa kiirettä. Löytöinä oli runsaasti pieniä kalan ja linnun luita, jotka laajensivat olennaisesti tietämystä asumusta käyttäneen väestön elämästä. Rajan vetäminen pienten ja mitättömiltä tuntuvien sekä ”merkittävien” löytöjen välille on lähes mahdotonta.

Mitä tehdä historiallisen ajan kiinteille muinaisjäännöksille, joita on metsissä kymmeniä tuhansia? Voidaanko ne kaikki suojella vai onko massamuinaisjäännösten kohdalla toimittava toisin? Tampereen asutusarkeologia-seminaarissa marraskuun alussa pohdittiin tätä kysymystä, mutta käsittääkseni mitään lopullista ratkaisua ei löytynyt. Itse taisin ehdottaa, että pitäisi päättää kuvaus- ja mittaustietojen minimitaso, joka kirjattaisiin jokaisesta tervahaudasta tai kaskirauniosta. Kun tietoja olisi erilaisista yksilöistä riittävästi, valittaisiin tutkittavat kohteet. Kun tietoja erilaista muinaisjäännöksistä olisi riittävästi ja kun tulisi ratkaistavaksi suojelukysymys, tiedettäisiin kannattaako kohde suojella, tutkia vai antaa mennä. Rekistereiden pitäisi vain olla kunnossa ja ajan tasalla.

Raja voidaan vetää, mutta mihin ja milloin?

SIVULLISEN MIETTEITÄ KALLIOKUVIEN ÄÄRELLÄ

Christian Carpelan

Taustaa

Kalliokuvat ovat aihepiiri, jossa näen monitahoisen ja haasteellisen tutkimuskohteen. Olen kuitenkin jo varhain huomannut, että henkisen rakenteeni vuoksi kalliokuvasuhteessani on ongelma. Kalliokuvien tutkimuksessa perimmäisenä tavoitteena tuntuu olevan jonkinlainen samanistis-mytologis-kosmologinen (tai jotain sinne päin) tulkinta eikä (olematon?) mielikuvitukseni tahdo venyä sellaiseen mitenkään. Siksi olen asettunut lähinnä sivustakatsojaksi. Olen tosin (pyynnöstä) laatinut pienen jutun, jossa keskeneräistä rannansiirtymiskronologiaa kokeillen esitän tilapäisiä ajoituksia parille kuvakentälle (Carpelan 1975; ks. Sarvas & Taavitsainen 1975). Sen muistolle on melkein neljännesvuosisata myöhemmin omistettu melkein kokonainen artikkeli (Jussila 1999). Mutta tulkinta? Myönnän kirjoittaneeni (omasta aloitteesta) maakuntalehteen kalliokuvien tulkintaa arvioivan jutun (Carpelan 1999a).

Suomessa kalliokuvia on viime aikoina käsitelty erilaisissa kirjoituksissa melko paljon. Runsaan vuoden kuluessa on Helsingin Yliopistossa hyväksytty kaksikin aihetta käsittelevää *pro gradu* -tutkielmaa (Saavalainen 1999a; 1999b;

Lahelma 2000), Museovirastolta on ilmestynyt kaksi julkaisua (Poutiainen & Sepänmaa 2000 sekä Edgren & Taskinen, toim., 2000) ja muinaistaidekeskus Kivikkäältä yksi (Kivikäs 1999; Lehtinen 2000). Jälkimmäistä lukuun ottamatta en ole vielä tutustunut näihin enkä moneen muuhunkaan alan julkaisuun, joita naapurimaissakin on ilmestynyt. (Pohjoismainen kalliokuvatyöryhmäkin on kuulemma perustettu.)¹

Keräilen vanhoja ja uusia julkaisuja pinoon ajatellen, että perehtyisin aiheeseen joskus syvällisemmin (?). Olen myös käynyt tarkastelemassa kuvakohteita omin silmin. Pekka Kivikäs ja Timo Miettinen (jotka ovat neuvoneet, miten kuvia tulisi katsella) sekä Kaarlo Katiskoski ja Pirjo Uino ovat esitelleet kuvakohteita Suomessa (eräisiin olen ehtinyt tutustua jo 1970-luvulla, mm Astuvansalmeen ja Värikallioon; Sarvas 1969; Taavitsainen 1979). Elokuussa 2000 osallistuin Suomen arkeologisen seuran Itä-Karjalan ekskursion, jonka pääkohteina olivat Äänisjärven itärannan kuvakalliot (kiitokset Marjut Jalkanen-Mäkelälle ja Leena Lehtiselle retken toteutuksesta).

Äänisjärven kalliokuvien ja ympäristön tarkastelu palautti mieleen van-

¹ Kirjoituksen valmistumisen jälkeen kalliokuvakirjallisuutemme on rikastunut kahdella uudella teoksella; Kivikäs, P. 2000: *Kalliokuvat kertovat*. - Jyväskylä: Ateena kustannus (mielenkiintoisia ja sympaattisia pieniä esseitä) sekä Miettinen, T. 2000: *Kymenlaakson kalliomaalaukset*. - *Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisu 7* (jota en ole vielä nähnyt).

hoja uinumaan jääneitä ajatuksia sekä herätti uusia. Rupesin merkitsemään niitä muistiin, ja tuloksena syntyi käsillä oleva kirjoitus, sivullisen yksinpuhelua. Tämä tarkoittaa, että jäljempänä ilman lähdeviitettä sanottua ei ole lainattu (ainakaan tietoisesti) muilta, vaikka ainakin Kivikkään viimeisimmässä julkaisussa (1999) onkin rinnakkaista asiaa. Toistan: aktiivinen tietämykseni alan kirjallisuudesta ja tutkimuksen tilasta on vähäinen. Ehkä tämän kirjoituksen julkaisemisella voi silti (tai siksi) olla oma mielenkiintonsa.

Mitä kalliokuvien tutkimukseen siten sisältyy (en kysy, *miksi* niitä tutkitaan)? Kuten muussakin arkeologiassa tutkimuksessa erotan siinä ainakin neljä osa-alueetta: (1) löytäminen, (2) identifiointi, dokumentointi ja tiedon tallentaminen, (3) tulkinta, (4) suojeleminen ja yhteiskunnallinen käyttö. Seuraavassa noudatan tätä rakennetta, joka osin kuvaa myös tutkimusprosessia. Suojelua ja yhteiskunnallista käyttöä en kommentoi.

Miten löytäisin kalliomaalauksen?

Tämä kysymys heräsi 1997 Taipalsaarella, kun pääsin mukaan Katiskosken johtamalle soutuarengelle helteisenä kesäiltana. Kierrettiin Kannuksen linnavuorta, jonka sivut laskeutuvat jyrkkinä kalliioseinäminä järveen. Kun ohii soutuarengemme tarkastelimme kohdetta, Katiskoski kysäisi, näkyikö mitään erikoista. Arvasin, mistä oli kyse, mutta kesti ennen kuin katseeni erotti seinämässä haaleita punertavia kuvioita punertavalla pohjalla. Ilman opastusta en olisi maalausta huomannut. Tämä oli tärkeä kokemus, sillä siihen mennessä olin nähnyt vain sellaisia maalauksia,

jotka heti olin vaivatta erottanut. Nyt ilmeni, että on myös haalistuneita maalauksia, joiden havaitseminen edellyttää herkkää havaintokykyä. Katiskoski tutkimusryhmineen oli ensimmäisenä huomannut jäkälien osaksi peittämät kuvat. (Kivikäs 1999: 83, 86.)

Oikeastaan olin kohdannut vaikeuden jo kesällä 1996, jolloin sain nauttia Kivikkään perusteellisesta yksityisopetuksesta Laukaan Saraakallion kuvakenttien äärellä (Kivikäs 1990; 1995: 214–221; 1999: 89–95). Selkeästi erottuvien kuvioden lisäksi oli niitä, jotka maalauksen epäselvyyden vuoksi erottuivat huonosti. Silloin ja myöhemmin Kivikäs on keskusteluissa korostanut, miten maalausten näkymiseen niiden yksilöllisten ominaisuuksien (‘maali’, alustan laatu) lisäksi vaikuttaa kolme riippumatonta ympäristömuuttujaa: valaistus, kosteus, lämpötila. Saraakalliolla olosuhteet olivat kohtalaiset, mutta Kannuksen linnavuoren maalauksia tarkasteltiin mahdollisimman epäedullisissa olosuhteissa: paahtavassa ilta-aurin-gossa.

Suomesta tunnetaan nykyisin (‘läiskät’ mukaan lukien) noin 95 kalliomaalauksia, jotka hajaasiintymisiä lukuun ottamatta sijaitsevat yhtenäisellä kaakkoon painottuvalla alueella (Kivikäs 1999: 18–19). Ylempänä sanottu johtaa ajattelemaan, että tälläkin verraten hyvin inventoidulla alueella on todennäköisesti vielä maalauksia, jotka helposti jäävät havaitsematta epäedullisissa olosuhteissa. Kalliomaalauksien sisällön ja merkityksen ymmärtämiseksi tavoitteena tulisi tietysti olla ‘kaikkien’ maalauksien löytäminen. Edellytyksenä on, että etsivä(t) ryhmä(t) voi(vat) lähteä liikkeelle mihin tahansa heti edullisten olosuhteiden ilmetessä. Tämä ei tietenkään ole mahdollista, jos ajatellaan normaali-

oloja, normaali-instituutioita ja normaali-ihmisiä. 'Normaalin' ulkopuolella Kivikäs on esimerkiksi osoittanut, että perään antamaton toiminta kalliomaalauksiin kohdistuvassa kenttätutkimuksessa (pääosin omarahoitteisessa) tuottaa korvaamattomia tuloksia.

Miten siis löytäisin kalliomaalauksen? Edellytykset ovat samat kuin kenttärkeologiassa muutoinkin: kenttäkelpoisuus ja valpas katse sekä tieto ja kokemus, jotka toisiaan hedelmöittäen kasvattavat näkemystä. Näkemys ohjaa vainua, kenttärkeologin kompassia. Kalliomaalauksen osalta minulta puuttuu tietoa ja kokemusta ja katsekin pettää. Moukan tuuri lienee mahdollisuuteni.

Miten löytäisin kalliopiiroksen?

Äänisjärvellä katseltiin siis kalliopiiroksia, eri menetelmin silokallion pintaan syvennettyjä kuvioita. Ne sijaitsivat yleensä rantaviivan tuntumassa vyöhykkeessä, jonka rantavoimat pitivät puhtaana jäkälästä sekä kasvillisuudesta (yläraja 1,5–2 m järven pinnasta). Kun tämän tietää, piirosten jäljille pääsee melko helposti, vaikka kieltämättä jotkut ääriiviivat ja kuvapinnat ovat kuluneet mataliksi tai ovat alkujaankin olleet heikkoja.

Koska keskeiset kuvakalliot, kuten Besov nos, sijaitsivat suunnilleen Äänisjärven kallistumisakselilla, ei maankohoamisen aiheuttamasta kallistumisesta johtuvaa rannan siirtymistä ole havaittavissa. Vesimäärä on järvioltaassa kuitenkin voinut ajan mittaan vaihdella, ja näyttääkin siltä, että alimpien kuvioiden tekoaikana keskiveden pinta on ollut hieman nykyistä alempa-

na. Pohjoisimmassa kuvakalliiossa, Joutsenniemessä, joka sijaitsee Vodla-joen suun pohjoispuolella noin 15 km Besov nosista pohjoiseen, kuviot sijaitsivat rantavoimien puhtaana pitämän vyöhykkeen yläpuolella. Ne ovatkin ohuen mustan, tiiviisti pinnanmyötäisen jäkälän kattamat ja siksi huomattavasti vaikeammin havaittavia kuin esimerkiksi Besov nosin kuviot. B H Helberg (1997) mainitsee jäkälän kasvun piiroksia peittävästä vaikutuksesta Pohjois-Norjassa. Jos Joutsenniemen kuviot on aikanaan tehty lähelle vesirajaa kuten Besov nosin kuviot, nykyinen korkeustaso veden pinnan yläpuolella johtunee ensisijaisesti kallistumisesta.

Tähän mennessä varmasti tunnistettuja esihistoriallisia kalliopiiroksia ei ole tavattu Suomesta mutta kylläkin kaikilta ympäröiviltä alueilta (Ruotsista, Norjasta, Murmanskin alueelta ja Itä-Karjalasta). Tätä jakaumaa on syytä ihmetelty, sillä onhan Suomessa silokalliota riittämiin. Mutta ne silokalliot, joihin kuvia mahdollisesti olisi tehty, eivät meren äärellä eivätkä suurilla järvilläkään tavallisesti sijaitsene nykyrannoilla. Maankuoren kohoamisen ja kallistumisen vuoksi mahdolliset piirokskalliot sijaitsivat metrikaupalla nykyisten vedenpintojen yläpuolella ja usein etäällä nykyrannoista. Ne ovat laajalti jäkälän ja sammalen peittämiä ja näiden syövyttävän ja rapautumista edistävän vaikutuksen alaisia. Vaikka pidänkin mahdollisena, että myös Suomen muinaisten rantojen silokallioihin on tehty kuvioita, luulen, että niiden löytämisessä asiantuntijatkin lienevät onnen varassa. Ounasjoen Aapiskoskesta (Rovaniemen mlk) löytyneen painokiven ihmiskuviossa on kalliopiiroksen luonne (Äyräpää 1953), ja se voi tukea ajatusta, että myös Suomen alueella on laadittu 'pii-roksia' kallioihin.

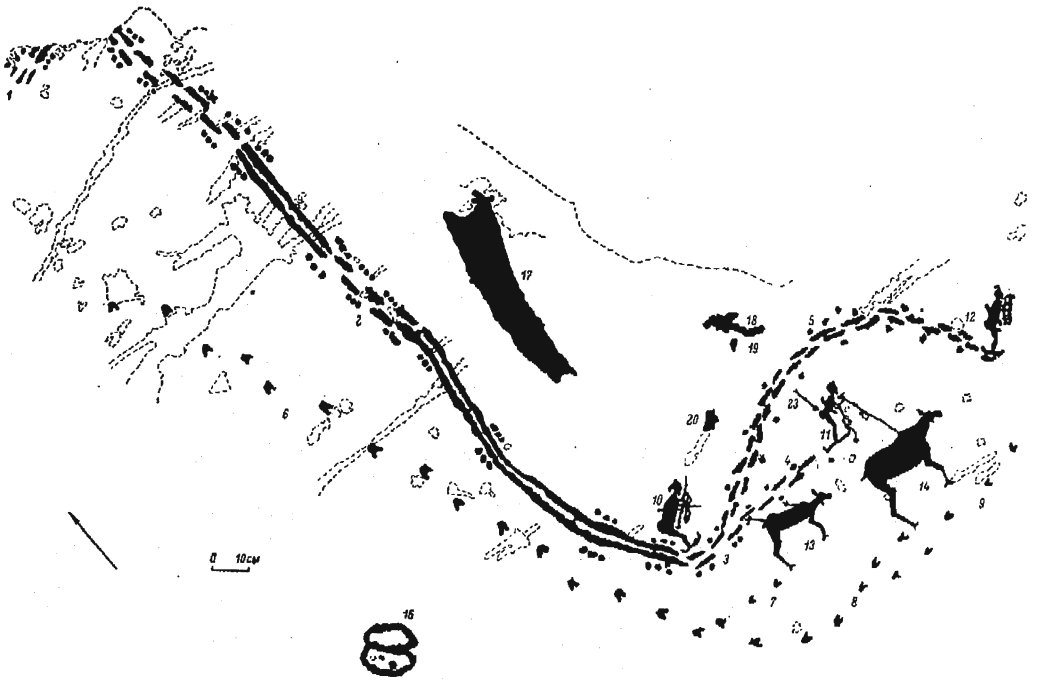
Miten siis löytäisin kalliopirroksen Suomesta? Olisi kaikei arkistoinventointina tarkasteltava merkittäviä kivikautisia asuinpaikkaryppäitä ja selviteltävä niiden ympäristöjä ja vesimaisemia karttojen ja ilmavalokuvien avulla. Havaintoja olisi myös verrattava naapurialueiden esiintymiä koskeviin tietoihin. Kenttäetsintävaihe olisi sitten ratkaiseva testi: olisiko kanttia suostutella maanomistaja toisensa jälkeen operaatioon, jossa sammalia revitään neitseellisiltä kallioilta aarikaupalla ja todennäköisesti päädytään negatiiviseen tulokseen, kun piirroksia joko ei ole koskaan ollutkaan tai ne ovat syöpyneet ja rapautuneet näkymättömiin. Jos en uskaltautuisi moiseen, lähtisin ehkä koettamaan onneani jokiuomiin, ennen kaikkea koskien kaltaille, joilta Ruotsissa ja Itä-Karjalassa on piirroskenttiä löytynyt. Suomessakin, Ounasjoen Marraskoskella (Rovaniemen mlk), arvelaan nähdyn kalliopirroksia (Erä-Esko 1955). Jos ei vielääkään onnistaisi, joutuisin tyytymään toiveajatteluun: kun kerran Itä-Karjalan Uikujoen alta on kaivauksissa löytynyt piirroskallio kivikautisen asuinpaikan alta (Savvateev 1977), ehkä näin voisi tapahtua meilläkin. Kuolassa ja Ruijassa piirroksia on havaittu myös pienehköissä lohkarissa (Shumkin 1990; Hesjedal 1993). Kenties ...

Identifioinnista

Ensiksi kuvio on tunnistettava ihmisen tuottamaksi, siis artefaktiksi, tai luonnontuotteeksi. Kun tieto ja kokemus ovat vähäiset, joudun kohteen äärellä kysymään, minkä arvoinen tunnistukseni on. Innokkuus ja vähättely omien havaintojen suhteen ovat harhauttavia asenteita olipa kyse arkeologista tai harrastajasta. Julkaisuun saakka johtaneesta harhaisesta innostuksesta käyvät

esimerkkeinä Iitin Hiidenvuorelta raportoidut 'alkuhärkiä' esittävät 'kalliopirrookset' (Haarman 1996; 1999a; 1999b), jotka ovat vain 'rajattoman kulttuurin tutkijan' vilkasta mielikuvitusta kiehtoneita luonnon oikkuja (Miettinen 1999a; 1999b; Uino 1999). Edellä mainittu Marraskosken havainnot on leimattu epävarmoiksi (Kivikoski 1966), mutta asiaa ole pyritty asiallisesti selvittämään. Väärennösikin voi harhauttaa tutkijaa (Erä-Esko 1974; 1976). Jos siis arvelee löytäneensä kuvakohteen, maalauksen tai piirroksen, on vain rauhallisesti kutsuttava paikalle pätevä asiantuntija varmistamaan havainnon. – Montako pätevää asiantuntijaa meillä on?

Tulkinnallisen spekuloinnin minimoimiseksi kalliokuvien identifioinnissa tulee noudattaa järjestelmällisyyttä ja selkeitä kriteerejä. Seuraavassa mallissa identifiointi toteutetaan seitsemässä vaiheessa (A...G). Vaiheessa A todetaan, että havaittu kuvio on (1) *maalaus*, (2) *piirros* tai (3) *ei artefakti*. Jos kuvio on tunnistettu maalaukseksi tai piirrosekseksi, identifiointi jatkuu vaiheessa B kysymällä, onko se (1) *aito*, (2) *kyseenalainen*, mikä luokkana on eräänlainen 'väli-aikaisvarasto' vai (3) *epäaito* (kattaa mm. myöhäistuotantoa edustavat kokeilut ja jymäytysyritykset Kivikkään sanastoa lainatakseeni). Jos kuvio tunnistetaan aidoksi esihistorialliseksi (tai historialliseksi), identifiointi jatkuu vaiheessa C yrityksellä täsmentää sen luonne. Muunnan Kivikkään (1999) kalliomaalauksille esittämää luokitusta seuraavasti: (1) *säilynyt maalaus*, (2) *maalauksen katkelma*, (3) *tuhoutunut maalaus*, (4) *punamultaläiskä*, (5) *värjäytymä* (Kivikkään luokan (5) 'ajoittamaton maalaus, maalausjäännöksi tai värialue' olen yllä siirtänyt vaiheen B luokaksi (3) 'kyseenalainen'). Kalliopirrosten osalta kolme

Kuva 1. – Kolme miestä hirven hiihdossa Uukujoella Aution (1981) mukaan.

ensimmäistä luokkaa ovat vastaavasti: (1) säilynyt piirros (2) piirroksen katkelma, (3) tuhoutunut piirros. Muilta osin kalliopiirrosten luokittelua tulee selvittää. Vaiheessa D kuvion toteutustekniikka yksilöidään tarkemmin, mikä ennen kaikkea koskee kalliopiirroksia. Luokittelu kaippa selvittelyä.

Jäljellä on usein kiistaa herättävä kysymys, mitä kuvio 'esittää'. Oikeastaan on kyse kahdesta eri asiasta, joista vaiheessa E arvioidaan, onko kuvio sellainen, että se on 'maalaisjärjellä' ymmärrettävissä. Tarkastelun kohteena tulee kyseeseen vain vaiheen C luokka (1) 'säilynyt maalaus, piirros', jolle vaiheessa E esitän seuraavat kolme luokkaa: (1) *tunnistettava*, johon sijoittuvat ne kuviot, joiden tunnistamisesta vallitsee 'laaja yksimielisyys', (2) *kyseenalainen*, johon sijoittuvat ne kuviot, joiden tunnistaminen on kiistanalainen, tutkijakohtainen, ja (3) *tunnistamaton*, johon sijoittuvat ne

kuviot, joiden tunnistamattomuudesta vallitsee 'laaja yksimielisyys'.

Vaiheessa F yleensä samanlaisina toistuvien tunnistettavien kuvioiden tarkoite määritellään. Kysytään, onko kuvion tarkoite 'joutsen', 'hirvi', 'ihminen', 'vene' jne. ennalta tiukoin kriteerein laaditun (tarvittaessa täydennettävän) 'konsensus-luettelon' mukaan. Ehkä luokittelun tulisi olla monitasoinen (tyyppiä: lintu / joutsen, hanhi jne.; nelijalkainen / hirvi, peura jne.). Tarkoitetta tunnistettaessa on otettava huomioon, että kuvio voi esittää luontokappaletta tai luonnonilmiötä vertauskuvallisesti muodollisella tavalla, jota ei enää ymmärretä, tai esinettä, jolle ei löydy analogioita arkeologisesta eikä kansatieteellisestä aineistosta (orgaaninen aines hävinnyt, karsiutunut kulttuurin muutoksessa). Tästä syystä konsensus-luettelo on syytä liittää myös samanlaisina toistuvat kuviot, vaikka niiden tarkoit-

Kuva 2. – *Naiva pari Äänisellä Ravdonikasin (1936) mukaan.*

teesta ei olisikaan varmuutta, ja käyttää niistä sovittuja termejä ymmärtäen, ettei ole kyse tarkoitteiden tulkinnoista vaan ainoastaan tunnuskoodeista. Vain tällä tapaa käy vähitellen mahdolliseksi selvittää kuvakohteiden mahdollista kieli- ja merkitysoppia.

Eräissä tapauksissa on selvää, että E jotkut kuvat liittyvät toisiinsa muodostaen kokonaisuuden: 'kolme miestä hirven hiihdossa', 'kahden miesjoukon välinen taistelu', 'naiva pari' jne. Toisinaan myös yksittäisten kuvien on arveltu liittyvän toisiinsa. Yhteenkuuluvuus todetaan vaiheessa G, mutta ilmaisu tapaa on selviteltävä.

Dokumentoinnista

Kalliokuvien kirjallinen ja kuvallinen dokumentointi noudattaa yleistä arkeologisen kohteen dokumentoinnissa noudatettavaa käytäntöä. Identifioinnin tulosten kirjaamisen lisäksi tarvitaan sekä luokiteltuna että vapaamuotoisesti muistiin kirjoitettua tietoa kuvakentäs-

tä, alustasta ja ympäristöstä.

Kuvallinen dokumentointi tarkoittaa ensinnäkin tavanomaista arkeologisen kohteen dokumentointia laatimalla karttoja ym. piirroksia sekä valokuvamalla. Kalliokuvien dokumentoinnin keskeinen kysymys on itse kuvien jäljentäminen, jotta tuhoutumisvaaralle alttiit kuvat saataisiin luotettavasti ja yksiselitteisesti tallennetuiksi ja tutkimus voitaisiin siirtää maastosta sisätiloihin. Luonnollisesti kuvien kuvallisen dokumentoinnin menetelmät ovat olleet kiistaa herättävä ongelma 'alusta' alkaen. Kuvallisen dokumentoinnin lopputulokseen vaikuttaa ensinnäkin identifiointi (onko nähty oikein) ja toiseksi tekniikka. Eniten on käsitelty kalliopiirroksia, joita Fennoskandiassa ovat pyyntiyhteisöjen lisäksi tuottaneet myös maatalousyhteisöt.

Suomessa pääpaino on tietysti ollut kalliomaalausten dokumentoinnissa ja sen kehittämisenä. Asia aktualisoitui 1960-luvun loppupuolella, kun maalauksien jäljille oli päästy. Jokaisella maalauskuviota dokumentoineella oli muistaakseni oma luja mielipiteensä pätevästä dokumentoitavasta, eikä rakentavaa keskustelua syntynyt. Tietysti kalliomaalausten dokumentointi ja sen edellyttämä tutkimus olisivat kuuluneet Muinaistieteellisen toimikunnan, sittemmin Museoviraston, toimialaan, mutta siltä puuttuivat käytännössä sekä henkiset että aineelliset resurssit. Amatillinen kirjoittelu kalliomaalauksista väheni huomattavasti 1980-luvulle tultaessa.

Kun arkeologien aktiivisuus oli laskussa, esiin astuivat harrastajat. Heidän joukossaan oli sentään yksi, joka oivalsi, että tutkimus on aloitettava itse kuvista ja niiden dokumentoinnista. Se –

eikä yksin tulkinta – on alue, joka tarjoaa vaikean ja sellaisena älyllisesti haastavan toimintakentän. Pekka Kivikäs, jonka koulutustaustaan sisältyy keskeisesti kuvallinen ilmaisu, otti jo ensimmäisessä teoksessaan aloitteen uuden tyyppisen dokumentoinnin kehittämiseksi (Kivikäs 1990). Hän on sen jälkeen kehittänyt valokuvaukseen ja kuvankäsittelyyn perustuvaa menetelmäänsä vuosi vuodelta ja käynnissä on siirtyminen digitaaliseen kuvaukseen ja kuvankäsittelyyn (Kivikäs 1995; 1999). Dokumentoinnin edellyttämä kriittisyys on tarttumassa tulkintaan.

Tiedon tallettamisesta

Eräs tapa tallettaa dokumentoinnin tulokset on tietysti tavanomainen paperitulosteiden ja valokuvanegatiivien arkistointi. Tieto voidaan myös systematisoida elektroniseksi tietokannaksi, jonkalaiseen edellä esitetty oikeastaan viittaa. Kalliokuvatietokanta voidaan rakentaa, mutta tiedon tuottamisen edellytyksenä on identifioinnin ja dokumentoinnin toteutuminen. Arkeologisen tietokannan kehittämisen parissa toimineen sivullisen mieleen juolahtaa kysymys, onko tässäkin luotava samasta aineistosta kaksi eri tietokantaa, toinen viranomaiselle ja toinen tutkijalle (vrt. Carpelan & Jussila 2000).

Tulkinnasta (1)

Yleisesti arvellaan, että kalliioihin on kuvattu yhteisöjen aatemaailmaa: folklorea ja mytologiaa. Miksi sitä olisi pitänyt kuvata? Ehkä samasta syystä, josta eri uskonnot ja kulttuurit vielä nykyisin käyttävät ikonisia merkkejä ym. kuvaesityksiä sanomansa ja sisältönsä manifestoimiseen ja visualisoimiseen.

Entä jos ei olekaan kyse 'pyhistä' kuvista? 'Maallisia' kuvia on ainakin myöhemmin tuotettu yhteisöissä 'pyhien' lisäksi. Tehtiinkö kalliokuvat *taiteeksi*? Milloin ja miten mikäkin on määritelty taiteeksi? Pyhää tai maallista, muinais-taiteesta puhuminen voi olla tulkitsijan ensimmäinen erehdys (teennäistä 'primitiivin' ihailua yläviistosta katsoen).

Näyttää siltä, että kalliokuvien harastajat, jopa tutkijat, voivat erottaa kohteensa yhteydestään, siitä kulttuurista ja yhteisöstä, joka on ne tuottanut. 'Muinaistaiteen' tutkimuksesta muodostuu abstrakti leikki, jossa selittäviksi aineksiksi vedetään mukaan mielivaltaisesti valittuja romanttisia stereotyyppioita, tavallisesti Kalevala ja lappalaisien noitarummut sekä Ural ja Siperia. Sellainen on ongelman trivialisointi. Siihen nähden pidän parempana tarkastella vain kuvien ja kuvioiden henkilökohtaisesti koettuja deskriptiivis-esteettisiä kvaliteetteja ja jättää hedelmätön spekulointi sikseen. Jos tavoitteena on ymmärtäminen, olisi heti aluksi ymmärrettävä, että kalliokuvat ovat osa jonkin arkeologisen kulttuurin kontekstia, jossa ne saattavat tulla ymmärrettäviksi. Kääntäen kalliokuvia voi kenties hyödyntää kulttuurin luonnetta ja yhteisön henkistä rakennetta valaisevana aineistona. Helposti joudutaan kuitenkin päättelykehään.

Kalliokuvat ovat tuhansien vuosien takaisien, ensisijaisesti kivikautisten, pyyntitaloudessa eläneiden ihmisten kannattaman kulttuuriperinteen tuotteita. Miten jälkiteollis-jälkiuuden aikaisesti verkottuneen palvelu- ja tietoyhteiskunnan kasvatti voi kerrostaloasunnostaan käsin eläytyä sellaiseen kauan sitten kadonneeseen elämänmuotoon ja kulttuuriin? Kun osallistuvaa havainnointia ei voi järjestää, sitä kau-

kaisesti jäljittelee arkeologinen kaivaus. Tafonomiset tekijät aiheuttavat kuitenkin informaatiokatoa, ja se voi kohtalokkaasti kohdistua sellaiseen 'uskonto-arkeologiseen' ainekseen, joka voisi rakentaa siltaa 'tavallisten' arkeologisten kohteitten sekä niistä poikkeavien ja yleensä erillään sijaitsevien kalliokuvien väliin. Kun tämä yhteys on heikko, ajallinen rinnastaminen kalliokuvia ajoittamalla nousee keskeiseksi menetelmäksi (kalliomaalausten ajoittamisesta viimeksi Jussila 1999).

Mitä tehdä, kun kalliokuvasuhde takkuu? Antaisivatko folkloristien ja uskontotieteen opinnot potkua? En tunne aloja juurikaan, mutta sen verran rohkenen arvailla, että muinaistieteenä kumpikin käyttää takautuvaa menetelmää: jostakin tunnetusta tilasta edetään vertailujen kautta oletukseen aikaisemmasta tilasta. Kalevala ja kannusten kuviot edustavat tahoillaan 'ikivanhaa' perinnettä, mutta, kun selvitelään perinteiden historiaa, nähdään, että juuret haarovat moniin suuntiin ja että perinteiden edustamat tiedot ovat käyneet monien suodattimien läpi ennen kuin ovat manifestoituneet kannusten kalvoilla ja laulajain runoissa.

Arkeologian näkökulmasta nuo suodattimet ovat kulttuurijatkumoa vaiheistaneita käännekohtia tai murreksia. Siirtyminen pyyntitaloudesta maatalouteen on kouraissut syvältä, ja siksi esimerkiksi Kalevalaan, myöhäisrautakautisen/varhaiskeskiaikaisen maatalousyhteisön 'eepokseen', perustuva kivikautisten kalliokuvien selitysmalli on harhainen vaikka syvältä muinaisrunostomme pohjamudista löytyisikin muistumia kivikauden pyyntitaloudesta. Saamelainen mytologia ja folklore on periaatteessa parempi lähtökohta, mutta se ei vapauta ajattelemasta aikate-

kijää ja alkuperää. Kenties saamelaisten kulttuuriset lähtökohdat ja yhteydet ovat aivan muualla kuin Suomen ja Itä-Karjalan kalliokuvien laatijoiden vastaavat lähtökohdat (Carpelan 2000)?

Tulkinnasta (2)

Atlantilta Tyynelle valtamerelle ulottuvassa vyöhykkeessä kalliokuvat, piirroksot ja maalaukset, tietysti rajoittuvat alueille, joilla tavataan sopivaa kalliopintaa (silokallioita, pystyjä seinämiä, luolia). Herää kysymys kalliokuvien motivaatiosta: (1) onko tarjolla oleva kalliopinta herättänyt halun tuottaa kuvia vai (2) onko yhteisöissä ollut kuvien tuottamisen tarvetta olipa alueella sopivaa kalliopintaa tai ei. Vaihtoehdon valinta on ratkaiseva kannanotto.

Jälkimmäinen vaihtoehto johtaa ajatteluun, että kuvioita on enimmäkseen piirretty/maalattu muille kuin kalliopinnoille: suurille puunkuorilevyille, hirven nahoille ja (kuten Heikki Simola Äänisen retkellä esitti) rantahiekallekin, eli nopeasti häviävillä, jopa kertakäyttöisille alustoille. Vastaavasti itse kuva on helposti voinut hävitä, vaikka alusta olisikin pysyvä: silokallioille on voitu maalata kuvioita, jotka vesi eri olomuodoissaan on pian kuluttanut näkymättömiin (lienee ollut Simolan hyvä ajatus tämäkin). Ajattelen, että kalliopiirroksot edustavat innovaatiota, jolla kertakäyttöiset kuvat on saatu pysyviksi; piirroksot on myös voitu värittää vaikka joka vuosi uudelleen. Periaatteessa sama koskee pystykallioissa olevia maalauksia.

Otaksun, että säilyneet kalliokuvat - piirroksot ja maalaukset - edustavat vain vähäistä ja samalla poikkeuksellista osaa kuvien kokonaistuotannos-

ta. Muinaisten yhteisöjen asuinpaikoilla ja muissa toimintakohteissa sekä kulureittien varsilla on luultavasti ollut maahan ja puiden/paalujen väliin kiinnitettyjä kookkaita julisteita ja uskomuksellisten/yhteisöllisten menojen yhteydessä on voitu piirtäen ja/tai värittäen tuottaa kuvastoja hiekkään. Muistutan itseäni vaaroista, joihin tavoittamattomissa olevan oletetun aineiston käyttö arkeologisessa päättelyssä johtaa. Kuitenkin – todennäköisesti olemassa olleen kuva-aineiston merkitys ja hävikin aiheuttama harha on otettava huomioon kalliokuvia koskevissa tulkinnoissa. On myös otettava huomioon mahdollisuus, että vertikaali- ja horisontaalitasossa olevilla kuvilla on voinut olla toisistaan poikkeava funktio.

Alkuperäkysymys

Kalliokuvat ovat yhteisöissä olleet julkisia esityksiä, jotka ovat kirjanneet ja välittäneet aatesisältöä. Ne ovat olleet osa jotakin perinnettä, kuten kaikki muukin yhteisöjen elämänmuodossa, kulttuurissa. Tämä johtaa ajatukset kulttuuria säilyttäviin ja muuttaviin voimiin, aikatekijään, alkuperään ja henkisen pääoman siirtymiseen ja omaksumiseen. Henkistä pääomaa on siirtynyt yhteisöltä toiselle arkeologisessa aineistossa tunnistettavien vaikutusaaltojen myötä. Eri aloilla toimivien tulkitsijoiden tulisi huomata ja ymmärtää tämä. Aikatekijän hallitseminen edellyttää ajoitusmenetelmien hallintaa.

Pohjois-Norjassa, Altassa, on tutkittu pitkä kalliokuvien jatkumo, jonka kuluessa on tapahtunut tyyllillistä ja sisällöllistä muuttumista (Helskog 1988). Muualla Pohjois-Norjassa eräät kalliopiirroksiset on alustavasti ajoitettu varhaismesoliittisiksi ja liitetty alueen pioneeriasuttajiin (Hesjedal 1992; 1993).

Kalastajasaarenolta Vladimir Shumkin (1990) on julkaissut kuvakentän, jossa on sekä maalattuja että piirrettyjä geometrisia kuvioita, jotka hän liittää aivan lähellä olevaan mesoliittiseen Komsan kulttuurin asuinpaikkaan. Kuviot muistuttavat läheisesti Norjan Trøndelagin Bardalin ja Hellin kuvakenttien geometrisiä piirroksia, jotka jo Gustaf Hallström (1908; 1909) ajoitti 'vanhempaan kivi-kauteen', käytännössä mesolitikumiin.

Jos ajoitukset pitävät paikkansa, kuvat Heijastanevat perinteen alkuperää. Koko Skandinavian niemimaan jääkauden jälkeinen pioneeriasutus juontuu Keski-Euroopan ja Pohjanmereen uponneen maan myöhäispaleolitikumista (Ahrensburg, Bromme), mutta sieltä ei tunneta kalliokuvia tai niitä vastaavia esityksiä. Kun seurataan jälkiä takautuvasti, joudutaan jääkauden kylmän huipun aikaiselle asutuksen refuugioalueelle Etelä-Ranskaan, paleoliittisen 'luolataiteen' syntysijoille. Sieltä käsin Länsi- ja Keski-Eurooppa jälleen asutettiin kylmän huipun jälkeen ja väestöliike jatkui Skandinaviaan. (Carpelan 2000.)

Mielestäni on loogista johtaa kuva-perinne ja sen takana oleva aate-maailma juuri tuolta läntiseltä refuugio-alueelta usean muutostapahtuman kautta Skandinaviaan olettaen, että kuvia on välialueella kohdannut edellä esitetynlainen hävikki. Skandinavian jääkauden jälkeiset pioneeriasuttajat ovat sekä nykyisten saamelaiden että ruotsalaisten ja norjalaisten kaukaisia esivanhempia. (Carpelan 2000.)

Itäisen Fennoskandian varhaismesoliittisen pioneeriasutuksen lähtökohta on pääosin toinen: lähtöalueet löytyvät Etelä-Venäjäältä sekä Keski-Euroopan itäisimmästä osasta (Swidry); metsävyöhykkeen länsiosaan on 'soluttautunut' myös läntisiä yhteisöjä (Ahrensburg),

mutta Siperiaan viittaavia piirteitä ei pioneeriasutuksen jäämistössä näy. Tämä myös kertoo, miltä suunnalta alueemme pioneeriasuttajien henkinen pääoma on peräisin – ja miltä suunnalta ei. (Carpelan 2000.)

Etelä-Venäjäältä ei ole tavattu kalliokuvaan verrattavien kuvien jälkiä, mutta eteläiseltä Uralilta, Kapovan luolasta, on tavattu eteläranskalaisiin verrattavia maalauksia (Bader 1965). Mielestäni on vaikea ajatella, että ne edustaisivat täysin riippumatonta innovaatiota. Kun vastaavia ei liene tavattu Siperiasta, arvelen, että ne ovat yhteydessä läntisiin vastineisiinsa kautta luolattoman välialueen. Mm. ns. Venus-patsaiden esiintyminen Ranskasta Etelä-Venäjälle ulottuvalle vyöhykkeellä (Champion *et al.* 1984: 81–83 ja kuva 3.19) viittaa siihen, että Euroopassa vaikutti länsi-itä-suuntainen yhteysverkosto ennen Veikselglasiaalin kylmän huippua. Luonnollisesti verkostossa saattoi välittyä myös maalausperinnettä, joka luolattomalla alueella olisi ilmennyt suurille nahkoille maalattuina kuvina. Maalausperinne olisi sitten jatkunut: Kapovan maalaukset ajoitetaan kylmän huippua välittömästi seuraavaan aikaan (Shchelinsky 1989).

Mielestäni on loogista johtaa kuva-perinne Etelä-Venäjäältä muutostapahtumien kautta itäiseen Fennoskandiaan olettaen, että kuvia on kohdannut esitetylnainen hävikki. Itäisen Fennoskandian jääkauden jälkeiset pioneeriasuttajat ovat alueen nykyisten ja hävinneiden itämerensuomalaisten sekä hävinneiden 'lappalaisten' kaukaisia esivanhempia. (Carpelan 2000.)

Jääkauden päättyessä kaksi- tai kolmi-lähtöinen pioneeriasutus alkoi siirtyä Liettuasta Keski-Venäjälle ulottuvalta

linjalta kohti pohjoisluodetta saavuttaen Pärnusta Latsha-järvelle käyvän linjan noin 9000 calBC ja Enontekiöltä Inariin käyvän linjan noin 7370 calBC (Carpelan 1999c; 2000). Itäisen Fennoskandian pioneeriasuttajat eivät ehkä tehneet kalliopiiroksia (tietääkseni yhtäkään kalliopiiirrosta ei ole ajoitettu mesoliittiseksi) vaan, mikäli yleensä tekivät vastaavia kuvia, maalasivat ja piirsivät niitä tuhoutuville alustoille. On kiinnostavaa, että itäisen Fennoskandian kalliomaalauksista kaksi, Kirkkonummen Vitträskin ja Juusjärven maalaukset, on ehdollisesti ajoitettu mesoliittisiksi (Luhu 1964).

Luonteeltaan 'geometrisena' Vitträskin maalaus (Europaeus 1917; 1922) poikkeaa melkein kaikista muista itäisen Fennoskandian kalliokuvista. Niitä on verrattu edellä mainittuihin Norjan Hellin ja Bardalin kalliopiiroksen saman tapaisiin ja osin lähes identtisiin geometrisiin kuvioihin, jotka aikanaan jo Hallström (1908; 1909) ajoitti mesoliittisiksi. Läheisiä ovat myös mainitut, mesoliittisina pidetyt Kalastaja-saarenon 'geometriset' kuvat (Shumkin 1990). Geometrinen kuvaperinne on paleolitikumin loppuvaiheessa tai mesolitikumin alussa voinut levitä Itämeren itäpuolelle joko Keski-Euroopasta tai Etelä-Venäjäältä.

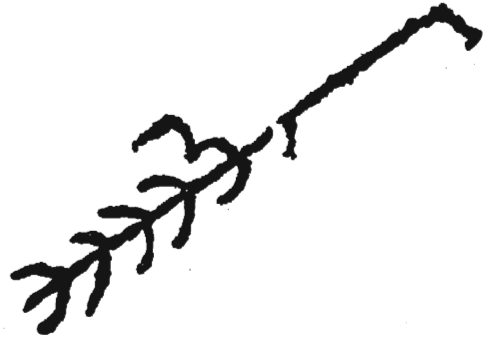
Juusjärvi edustaa 'naturalistista' kuvausta. Siihen nähden on kiinnostavaa, että itäisen Fennoskandian vanhin ajoitettu naturalistinen eläin- ja ihmisplastiikka sijoittuu mesoliittiseen aikaan vaikkakin sen myöhäisjaksoon (Carpelan 1974; 1977; liite). Mainittuja lukuun ottamatta Suomen vanhimmille kalliomaalauksille on annettu ikää enintään 7000 vuotta (Miettinen 1986; Kivikäs 1999; Jussila 1999), jolloin ne voisivat olla Sperrings 1 -keramiikan aikaisia.

Rohkenen silti olettaa, että jo pioneeri-asuttajat hallitsivat niin kolmi- kuin kaksiulotteisen naturalistisen kuvaustavan, vaikka ehkä eivät veistäneet kiveä vaan muita materiaaleja eivätkä maalanneet ja piirtäneet kalliopinnoille vaan muille alustoille. On kuitenkin varauduttava siihen, että itäisestä Fennoskandiasta löytyy pioneeriasuttajien valmistamia kiviveistoksia ja kalliokuvia.

Myöhempiä yhteyksiä ja kalliokuvaperinteen päätyminen

Volgan–Okan alueesta muodostui mesolitikumista alkaen keskus, josta sekä väestöllistä että kulttuurista ‘ylijäämää’ aika-ajoin purkautui kohti luodetta arkeologisesti selvästi havaittavina vaikutusaaltoina (Carpelan 1999b; 2000). Jokainen vaikutusaalto välitti uutta henkistä pääomaa, jonka voi olettaa vaikuttaneen jotenkin aatemaailmaan ja sen visualisointiin.

Tyyppillisen kampakeramiikan ilmaantuminen noin 3900 calBC (Petro Pesosen 1999 julkaiseman aineiston perusteella) edustaa erittäin voimakasta vaikutusaaltoa, joka jotenkin liittyi laajan ja pitkään vaikuttaneen boreaalisen yhteysverkoston muodostumiseen (Carpelan 1999b; 2000). Suomesta löytyneet sembrapuiset ‘keskikuurnalliset’ muinaisjalakset (niiden kappaleet) sekä tyyppiin kuuluvien jalasten löytyminen Uralilta todistavat, että Suomen ja Uralin välillä oli tuolloin yhteyksiä (Luho 1949). Vaikka ei tiedetäkään, vaihtuivatko rekien kuljettajat matkojen aikana montakin kertaa, käsillä on kuitenkin arkeologisessa aineistossa konkreettisesti erottuva yhteys, joka antaa perustellun mahdollisuuden vertailla kaukana toisistaan olevien alueiden kalliomaa-

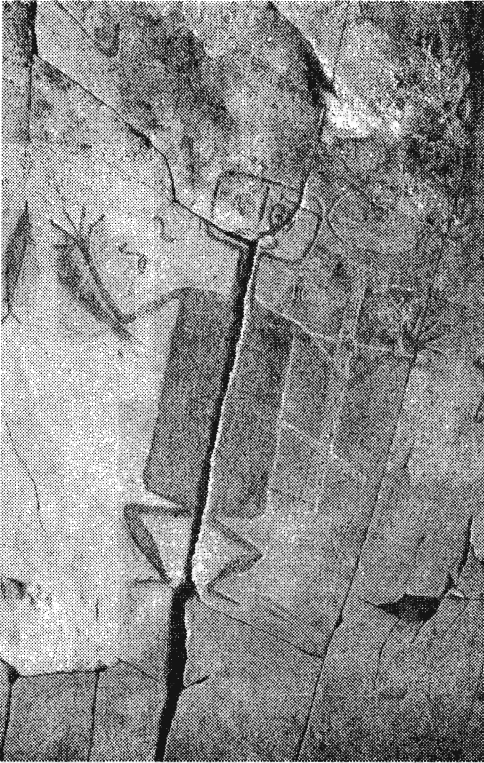

Kuva 3. - 'Palmun oksa' Äänisellä Ravdonikasin (1936) mukaan.

lauksia. Välialueella kaiketi tehtiin kuvia katoaville alustoille. Viitaten käytettävissä oleviin ajoituksiin (Luho 1964; Miettinen 1986; Kivikäs 1999; Jussila 1999) voi kysyä, alkoiko tyyppillisen kampakeramiikan käytäntöön tulon myötä intensiivinen kallioseinämiin maalaamisen kausi? Virhelähteisiin on paneuduttava huolella.

Jussilan (1999) mukaan nuorimmat kalliomaalaukset on Saimaan alueella voitu tehdä jo 2000 calBC mutta todennäköisesti 1500 calBC ja viimeistään 1000 calBC mennessä. Jälleen voidaan vertauskohdaksi ottaa eläinpääplastiikka (Carpelan 1974; 1977). Yksityiskohtiin menemättä näyttää tällä hetkellä siltä, että nuorimmat naturalistiset hirven- ja karhunpääveistokset voidaan ajoittaa Sejman–Turbinin vaiheeseen, joka nähtävästi on päättynyt 1500 calBC mennessä. Tuolloin kuvien maalaaminen kalliopinnoille ja muille alustoille on ehkä myös päättynyt. Christian Lindqvist (1994) päätyi laajassa tutkimuksessaan siihen, että Fennoskandian pyyntiyhteisöt lakkasivat laatimasta kalliokuvia noin 3500 BP (noin 1800 calBC).

Myös Sejma–Turbino-yhteys tarjoaa mahdollisuuden, vertailla Fennoskandian ja (eteläisen) Uralin kallio-

Kuva 4. – Kuka lieneekään kalan kera Äänisellä Ravdonikasin (1936) mukaan.

kuvia. Samaan aikaan henkistä pääomaa on todennäköisesti kulkeutunut Suomeen myös arojen indoeurooppalaisesta maailmasta. (Carpelan 1999b; 2000.)

Pohjois-Fennoskandiassa kalliokuva-perinne on kenties jatkunut pitempään kuin etelämpänä. Shumkin (1990) viittaa 'saamelaisiin' kalliokuviin, joista osa on hakattu irtaimiin kiviin. Niitä on tavattu Pohjois-Norjassa ja Kuolan niemimaalla, ja aikajänne ulotetaan aina 1600-luvulle jKr. Ruotsin Lapissa taas on tullut tietoon mm viikinki- ja keskiaikaista mallia olevia purjelaivoja esittäviä kalliopiirroksia (Bayliss-Smith & Mulk 1999; Mulk & Bayliss-Smith 2000). Eri syistä nuoriksi ajoitettujen kuvien tutkimukseen voi kohdistua toiveista johtuvia paineita.

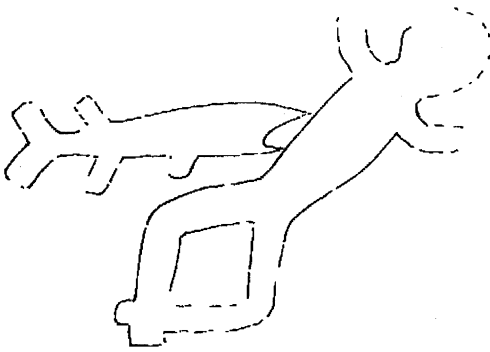
Loppusatu

Äänisjärven itärannikolla veteen työntyy niemi nimeltään Besov nos, paholaisen niemi, jonka sileisiin rantakallioihin on muinoin hakattu lukemattomia joutsenen, hirven ym. olennon kuvia. Huomiota herättävä kookas ihmishahmo, *Piessa*, on tulkitsijoita haastava arvoitus. Todellisuudessa mitään arvoitusta ei ole! Piessan hahmo on ristinnaulitun ihmisen asennossa. Siinä ei olekaan paholainen vaan *Kristus* oikealla puolellaan kalasymboli; lähellä on palmun oksa. Piessa on suhteellisen nuori, sillä vartalon oikeasta kyljestä työntyvä ulkonema, jonka monet dokumentoijat ovat huolellisesti kuvanneet, lienee puoleksi peittyneen joutsenkuvion vartalon peräosa. Paikan kaksi muuta kookasta hahmoa voidaan tulkita Piessan kaltaisiksi aiotuiksi mutta kesken jääneiksi kuviksi.

Piessa ei siis olekaan esihistoriallinen kuva. Näemme mustakaapuisia miehiä ahertamassa kuvanteossa Besov nosin rantakalliolla. Pakanallisia tshuudeja ja lappalaisia käännättämään tullut Lasari, Muroman luostarin pyhitetty perustaja, ottaa haltuunsa paikan, jossa paikkakuntalaisilla on yhä tapana langeta hengelliseen huoruuteen itsensä paholaisen kanssa², ja kallioon hakkauttamiansa kuvien avulla valaista oikean opin kappaleita. Se, että uudet kuvat kiinnitetään kallioon samalla tavalla kuin vanhat pakanalliset kuvat, vie näiltä voiman. Ortodoksinen risti hakataan osaksi Piessan – siis Kristuksen – päälle selventämään ristisymbolin voimaa.

Karjalan suurelta Ääniseltä siirrymme Kirkkonummen pienelle Juusjärvelle, jonka kalliossa myös on mui-

² Ilmaisussa jäljitelty Paulaharjua (1939)

Kuva 5. - Kuka lieneekään kalan kera Juusjärvellä Luhon (1964) mukaan.

naiskuvia, täällä maalattuja. Ihmeeksemme näemme täälläkin ristiinnaulitun asennossa olevan ihmishahmon kala oikealla puolellaan. Voi päätellä, että myös katoliset munkit ovat neutraloineet pakanallisia kuvia, tässä tapauksessa maalauksia, maalaamalla Kristuksen ja kalan niiden äärelle. Katolisia munkkejahan on asunut keskiajalla ainakin Munkkiniemessä ja luultavasti muuallakin lähistöllä. - Sen pituinen se.

Kiitän dosentti Heikki Simolaa luvasta lainata hänen suullisesti esittämiään ajatuksia.

Post Scriptum

Oliko elämä muinoin loputonta mytologisen juonen esittämistä? Minkälaista sellainen elämä on? Tulee mieleen takavuosien hokema, jonka mukaan kaikki on politiikkaa. Vedämmekö itse (tietämättämme?) mytologista tai poliittista juonta postpost-yhteiskunnassamme? Miten tämä vaikuttaa kalliokuva-suhteeseemme? Kokeilenpa pragmaattista asennetta omassani (jos osaan).

Liite

Mesoliittisia pienoiskeveistoksia itäisestä Fennoskandiasta. Radiohiili-ikien kalibrointi perustuu Cal25-tietokoneohjelman kumulatiiviseen todennäköisyysjakamaan (van der Plicht 1993; http://www.cio.phys.rug.nl/HTML_docs/carbon14/cal25.html); pyöristys lähimpään kymmeneen.

Eläinpääesineitä. - Ks. Carpelan (1974; 1977).

- Rovaniemi 80 Haavisto, puinen hirvenpääveistos (ehkä veneen keulakuva, ns. Lehtojärven hirvenpää); Hel-168 (puunäyte itse veistoksesta) 7740±170 BP / 6840 [6620] 6450 calBC; (Erä-Esko 1958; Jungner 1979).

- Huittinen Palojoki, vuolukivinen hirvenpäänuija (ns. Huittisten hirvenpää); Hel-1726 (hiilinäyte kulttuurikerroksesta) 7120±130 BP / 6120 [5980] 5850 calBC; (Luhu 1952; Jungner & Sonninen 1989).

- Karjalan tasavalta, Juzhnij Olenij ostrovin kalmiston hauta 55-57, sarvienen hirvenpääsauva vainajalla 56; OxA-2266 (luunäyte vainajasta 57) 7350±90 BP / 6330[6200] 6100 calBC, OxA-1665 (luunäyte vainajasta 57) 7280±80 BP / 6210 [6130] 6060 calBC; (Gurina 1956; Carpelan 1999c: 151-153 viitteineen).

- Saman kalmiston hauta 152-153, sarvienen hirvenpääsauva vainajalla 153; GIN-4452 (luunäyte jommastakummasta vainajasta) 7140±140 BP / 6150 [6000] 5860 calBC; (Gurina 1956; Carpelan 1999c: 151-153 viitteineen).

Ihmis- ja eläinveistoksia Juzhnij Olenij ostrovin kalmistosta. - Ks. Gurina (1956); Carpelan (1999c: 151-153 viitteineen).

- Haudasta 23 ja 130 on talletettu sarvinen ihmistä esittävä pienoiskeveistos.

- Haudasta 64 on talletettu sarvinen hirveä esittävä pienoiskeveistos, jonka pää

on katkennut. Sivulta katsoen se muistuttaa hirviaiheista kalliokuva.

• Haudasta 23 ja 57 on talletettu sarvinen käärme kuvio (ajoituksesta ks. yllä).

Koko kalmisto ajoittuu myöhäismesoliittiseen aikaan.

Kirjallisuus

Autio, E. 1981: *Karjalan kalliopiirroksia*. – Helsinki: Otava.

Bader, O. N. 1965: *Kapovaja peshtshera*. – Moskva: Nauka.

Bayliss-Smith, T. & Mulk, I.-M. 1999: Sailing boats in Padjelanta: Sámi rock engravings from the mountains in Lapponia, northern Sweden. – *Acta Borealia* 16/1: 3–41.

Carpelan, C. 1974: Hirven- ja karhunpääesineitä Skandinaviasta Uralille (Referat: Elch- und Bärenkopfgegenstände von Skandinavien bis zum Ural). – *Suomen Museo* 81 1974: 29–88.

Carpelan, C. 1975: Enonkosken Haukkalahdenvuoren kalliomaalauksen ikä. – *Kotiseutu* 1975: 137–138.

Carpelan, C. 1977: Älg- och djurhuvudföremål från Europas nordliga delar. – *Finskt Museum* 82 1975: 5–67.

Carpelan, C. 1999a: Kalliokuvat – Siperia ja Kalevala. Mytologialla spekulointi on pitkälle hyödytöntä puuhastelua. – *Etelä-Saimaa* 11.9.1999.

Carpelan, C. 1999b: Käännekohtia Suomen esihistoriassa. – *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 153 (Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan, toim P Fogelberg): 249–280.

Carpelan, C. 1999c: On the Postglacial Colonisation of Eastern Fennoscandia. – Teoksessa *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*: 151–171. – Helsinki: The Finnish Antiquarian Society & The Archaeological Society of Finland.

Carpelan, C. 2000: Essay on archaeology and languages in the western end of

the Uralic zone. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum* 7.–13.8.2000 Tartu. Pars I (ed by A Nurk et al.): 7–38. – Tartu.

Carpelan, C. & Jussila, T. 2000: Soar/Win & Nili. Käsikirja. – *Helsinki Papers in Archaeology* 12 (CD-ROM: Varhain Pohjoisessa -hankkeen julkaisu 4).

Champion, T., Gamble, C., Shennan, S. & Whittle, A. 1984: *Prehistoric Europe*. – London: Academic Press.

Edgren, T. & Taskinen, H. toim, 2000: *Ristad och målad. Aspekter på nordisk bergkonst*. – Helsinki: Museovirasto.

Erä-Esko, A. 1955: Rovaniemen kivikauden tutkimuksia (Referat: Über Untersuchungen der Steinzeit in Rovaniemi). – *Suomen Museo* LXII 1955: 84–99.

Erä-Esko, A. 1958: Die Elchkopfskulptur vom Lehtojärvi in Rovaniemi. – *Suomen Museo* LXV 1958

Erä-Esko, A. 1974: Kuvakivi Kiuruveden Koskenojalta (Referat: Ein Bilderstein aus Koskenjoki in der Gemeinde Kiuruvesi). – *Suomen Museo* 81 1974: 15–28.

Erä-Esko, A. 1976: Kiuruveden Koskenjoen kuvakivi on väärennös. – *Suomen Museo* 83 1976: 137.

Europaeus, A. 1917: Kalliomaalaus Vitträskin rannalla Kirkkonummella. – *Suomen Museo* 24 1917: 45–51.

Europaeus, A. 1922: Hällmålningarna vid Vitträsk. – *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* XXXII 1 (Fornfynd från Kyrkslätt och Esbo socknar): 61–67.

Gurina, N. N. 1956: Oleneostrovskij mogil'nik. – *Materialy i issledovanija po arheologii SSSR* 47.

Haarman, H. 1996: On the Sub-Naturalistic Style of Rock Carving in Northern Europe: the Finnish Settings in a Comparative View. – *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici* 29: 65–75.

Haarman, H. 1999a: Kuvia kalliossa. – *Yliopisto. Acta Universitatis Helsingiensis* 2/99: 64–67.

- Haarman, H. 1999b: Hiidenvuoren kista. – *Yliopisto. Acta Universitatis Helsingiensis* 5/99: 44.
- Hallström, G. 1908: Nordskandinaviska hällristningar. II. De norska ristningarna. – *Fornvännen* 1908: 49–86.
- Hallström, G. 1909: Nordskandinaviska hällristningar. II. De norska ristningarna (forts.). – *Fornvännen* 1909: 126–159.
- Helberg, B. H. 1997: Helleristninger i Nord-Norge; bergkunst i krise. – *Ottar* 3/97: 7–14.
- Helskog, K. 1988: *Helleristningene i Alta – Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. – Alta: Alta museum.
- Hesjedahl, A. 1992: Veideristninger i Nord-Norge, dateringer og tolkningsproblematikk. – *Viking* LV 1992: 27–53.
- Hesjedahl, A. 1993: Finnmarks eldste helleristninger? – *Ottar* 1/93: 24–35.
- Jungner H 1979: Radiocarbon Dates I. – *University of Helsinki Radiocarbon Dating Laboratory. Report 1*.
- Jungner, H. & Sonninen, E. 1989: Radiocarbon Dates III. – *University of Helsinki Radiocarbon Dating Laboratory. Report 3*.
- Jussila, T. 1999: Saimaan kalliomaalauksen ajoitus rannansiirtymiskronologian perusteella. – *Kalliomaalausraportteja* 1 (Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalauksen sijainti ja syntyaika): 113–133. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus.
- Kivikoski, E. 1966: Suomen kiinteät muinaisjäänneökset. – *Tietolipas* 43. – Helsinki: SKS.
- Kivikäs, P. 1990: *Saraakallio*. – Jyväskylä: Ateena kustannus.
- Kivikäs, P. 1995: *Kalliomaalaukset – muinainen kuva-arkisto* (Summary: Paintings on Rock – An Ancient Picture Archive). – Jyväskylä: Ateena kustannus.
- Kivikäs, P. 1999: Suursaimaan, Puulan ja Muinais-Päijänteen alueen kalliomaalauksen sijaintipaikat ja korkeudet. – *Kalliomaalausraportteja* 1 (Saimaan ja Päijänteen alueen kalliomaalauksen sijainti ja syntyaika): 7–111. Jyväskylä: Kopijyvä kustannus.
- Lahelma, A. 2000: *Landscapes of the Mind – A Contextual Approach to Finnish Rock Art*. – *Pro gradu* -tutkielma Helsingin Yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella (arkeologia).
- Lehtinen, L. 2000: Arvostelu. Kalliomaalausajoitusten kanonisointi ja kalibrointi. – *Muinaistutkija* 1/2000: 56–58.
- Lindqvist, C. 1994: Fångstfolkets bilder. En studie av de nordfennoskandiska kustanknutna jägarhällristningarna. – *Theses and Papers in Archaeology. New Series*. A 5.
- Luhov, V. 1949: Kivikautisista talviliiikennevälineistä (Referat: Über steinzeitliche Winterverkehrsmittel). – *Suomen Museo* LVI 1949: 1–26.
- Luhov, V. 1952: Huittisten hirvenpäänuijan ajoituksesta. – *Corolla Archaeologica in honorem C. A. Nordman*: 32–40. – Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Luhov, V. 1964: Klippmålningen vid Juusjärvi. – *Finskt Museum* LXIX (1962): 62–71.
- Miettinen, T. 1986: Konniveden Haukka-vuoren kalliomaalaus. – *Iskos* 6 (Studia prähistorica fennica C F Meinander septuagenario dedicata, toim T Edgren): 109–112.
- Miettinen, T. 1999a: Luonto on leikkisä. – *Yliopisto. Acta Universitatis Helsingiensis* 3/99: 37.
- Miettinen, T. 1999b: Leikin loppu. – *Yliopisto. Acta Universitatis Helsingiensis* 7/99: 36.
- Mulk, I.-M. & Bayliss-Smith, T. 2000: Shamanistic beliefs in Saami societies of northern Sweden in the late Iron Age and Medieval period: insights from rock art. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.-13.8.2000 Tartu. Pars III* (ed by A Nurk et al.): 57. – Tartu.
- Paulaharju, S. 1939: *Sompio. Luiron korpien vanhaa elämää*. – Porvoo-Helsinki: WSOY.

- Pesonen, P. 1999: Radiocarbon Dating of Birch Bark Pitches in Typical Comb Ware in Finland. – Teoksessa *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*: 191–200. – Helsinki: The Finnish Antiquarian Society & The Archaeological Society of Finland.
- Plicht, J. van der 1993: The Groningen Radiocarbon calibration program. – *Radiocarbon* 35: 231–237.
- Poutiainen, H. & Sepänmaa, T. 2000: Kalliomaalausten inventointi. – Teoksessa *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen* (toim P. Maaranen & T. Kirkinen): 172–179. Helsinki: Museovirasto.
- Ravdonikas, V. I. 1936: *Naskal'nye izobrazhenija Onezhskogo ozera i Belogo morja*. I. – Leningrad.
- Saavalainen, J. 1999a: *Kivikauden rautaiset kuvat. Hirvikeskeisen kalliomaalausperintemme tutkimusta ja tulkintaa Vitträskiltä Julmalle-Ölkylle. – Pro gradu -tutkielma Helsingin Yliopiston uskontotieteen laitoksella.* (Ks. Saavalainen 1999b.)
- Saavalainen, J. 1999b: Kalliomaalauksemme – uskontoarkeologisen tutkimuksen lähtökohtia. – *Muinaistutkija* 3/1999: 22–33.
- Sarvas, P. 1969: Die Felsenmaleri von Astuvansalmi. – *Suomen Museo* 76 1969: 5–33.
- Sarvas, P. & Taavitsainen, J.-P. 1975: Käköveden kalliomaalaukset. – *Kotiseutu* 1975: 133–137.
- Savvateev, Ju. A. 1977: *Zalavruga. Arheologitsheskie pamjatniki nizov'ja peki Vyg. II. Stojanki.* – Leningrad: Nauka.
- Shchelinsky, V. E. 1989: Some results of new investigations at the Kapova cave in the Southern Urals. – *Proceedings of the Prehistoric Society* 55: 181–191.
- Shumkin, V. 1990: The rock art of Russian Lapland. – *Fennoscandia archaeologica* VII: 53–67.
- Taavitsainen, J.-P. 1979: Suomussalmen Värrikallio. Kalliomaalaus Nämforsenin ja Itäkarjalan kalliopiiirrosten välissä. – *Kotiseutu* 1979: 109–117.
- Uino, P. 1999: Kalliokuvista. – *Yliopisto. Acta Universitatis Helsingiensis* 7/99: 36.
- Äyräpää, A. 1953: Kaksi kuvapiirrosta kiviesineissä (Referat: Zwei figürliche Zeichnungen an Steingegenständen). – *Suomen Museo* LX 1955: 101–107.

Christian Carpelan
Helsingin yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto
christian.carpelan@helsinki.fi

FL Christian Carpelan työskentelee
tutkijana Helsingin yliopiston kulttuurien
tutkimuksen laitoksella arkeologian
oppiaineessa

NOMADIEN SEDENTARISOITUMINEN – NABATEALAISET PETRASSA

Erko Mikkola

Tämä artikkeli on lyhennelmä opin- näytetyöstä, joka käsitteli paimentolaiskansojen paikalleenasettumisprosesseja, kohderyhmänä ainakin neljänneltä vuosisadalta eaa. asti Lähi-Itää asuttanut arabikansa nabatealaiset. Työ tehtiin Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen ohjauksella, ja käsitteli nomadismien perusolemusta, sen kehittymiseen johtaneita syitä, ja olosuhteita, jotka aiheuttavat muutoksia nomadisessa yhteisössä.

Nabatealaisten varhaisvaiheista tiedetään arkeologisesti varsin vähän, sillä nomadeille ominainen liikkuva elämäntyyli jättää niukasti jälkiä tutkittavaksi. Aikaa myöten nabatealaiset kuitenkin perustivat nykyisen Jordanian valtion alueella sijaitsevan pääkaupunkinsa Petran, josta kehittyi hellenistisenä ja roomalaisena aikakautena kukoistava kauppakeskus, ja tätä muutosta paimentolaisista kaupunkilaisiksi tämä työ tarkastelee.

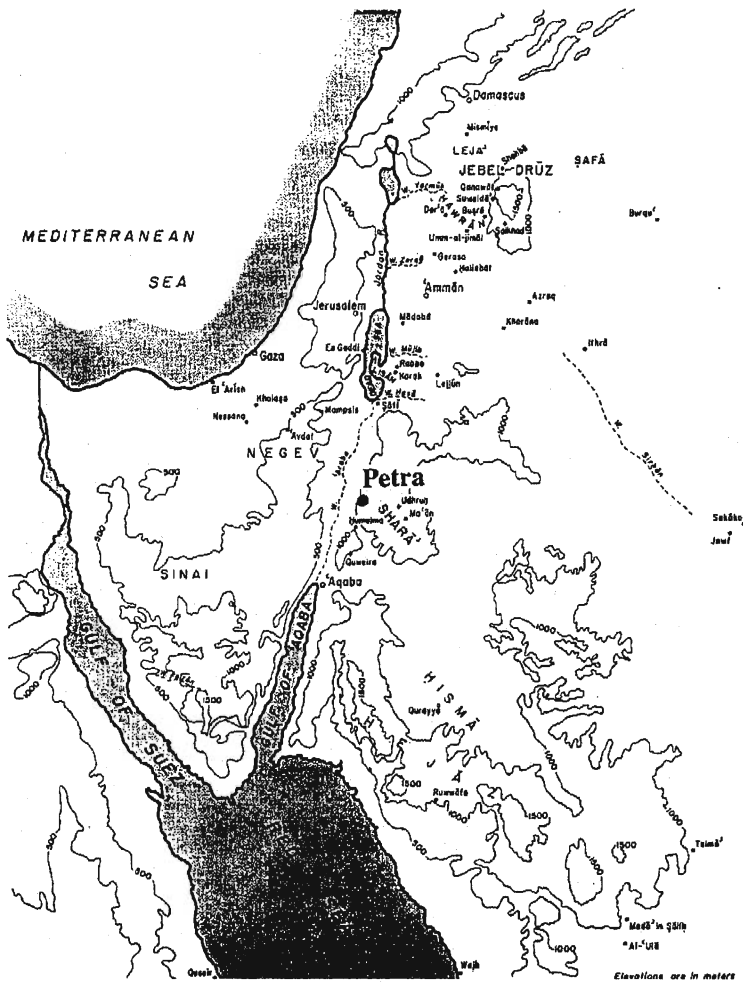
Työ rajautuu maantieteellisesti Transjordaniaan eli Jordan-joen laakson, Kuolleen meren ja Wadi Araban länsipuoliselle alueelle, ja perustuu analogisiin malleihin sekä historiallisiin ja arkeologisiin lähteisiin. Analogiset mallit keskittyvät syihin, jotka vaikuttavat yhteisöjen sisäiseen kehittymiseen ja sosiaalisten rakenteiden muuttumiseen, nomadismien peruspiirteisiin ja nomadien sedentarisoitumiseen. Historialliset

ja arkeologiset lähteet keskittyvät nabatealaiseen ja heidän kuningaskuntaansa, erityisesti sen pääkaupunkiin Petraan.

Työssä tarkastellaan voidaanko malleja käyttää nabatealaisten nykytietämyksen mukaisten varhaisvaiheiden analysoimiseksi edellämäinittujen lähteiden valossa, ja että voidaanko näistä malleista löytää joku tai joitakin, jotka erityisesti sopivat nabatealaisten vaiheisiin.

Historialliset lähteet

Vaikkakin hellenistiseltä ajalta on säilynyt suhteellisen runsaasti Lähi-Itää koskevia lähteitä, nabatealaiset ja Transjordia mainitaan harvoin. Suoraan nabatealaisista kertovia lähteitä on oikeastaan säilynyt vain kaksi, joista varhaisempi on Diodoros Sisilialaisen kirjoittama Aleksanteri Suuren upseerin Hieronymos Kardialaisen silminnäkijäkertomus vuodelta 312 eaa. Se antaa hyvin selkeän kuvauksen paimentolaisista, jotka asuttivat Petra-nimistä aluetta. Toinen, ehkä merkittävämpi kuvaus, on Strabonin Geographia ensimmäiseltä vuosisadalta eaa., jossa tilanne on jo muuttunut merkittävästi. Näitä kahta tekstiä vertaillaan tuonnempana. Muita lähteitä joissa nabatealaiset mainitaan, ovat mm. Egyptistä löytyneet Zenon-papyrukset vuodelta 259 BC, Vanhan Tes-

Lähi-Idän kartta
(Bowersock, G. 1983:
Roman Arabia)

tamentin Makkabealais-kirjat, ja juutalaisen historioitsijan Josefuksen teokset. Nabatealaisia koskevien kirjallisten lähteiden ongelma on se, että vain murtoosa niistä on nabatealaisia; melkein kaikki ovat toisen käden tietoa, ja varsinkin vanhimmat tekstit on kirjoitettu hellenistisen tradition malliin, joten niiden luotettavuus on hieman kyseenalainen.

Myöhemmiltä ajoilta, roomalaiselta ja bysanttilaiselta aikakaudelta, on säilynyt enemmän lähteitä. Esimerkkinä mainittakoon Petran hiiltyneet papyruksset, jotka löytyivät amerikkalaisten kaivauksissa joulukuussa 1993, ja joita

konservoimaan kutsuttiin prof. Jaakko Frösén. Niiden merkitys tälle työlle oli lähinnä retroaktiivisena aihetodisteena taloudellisesta, sosiaalisesta ja hallinnollisesta tilanteesta Petrassa.

Nomadismi

Termi "nomadismi" tulee kreikan sanasta νομας, joka tarkoittaa laidunmaata. Termistä on kaksi tulkintaa: jotkut tutkijat määrittelevät nomadeiksi kaikki ne ryhmät, jotka toteuttavat liikuvaa elämäntapaa riippumattomina sen taloudellisesta spesifisyydestä. Toi-

set taas kuvaavat nomadit liikkuviksi paimentolaisiksi, joilla ei ole mitään yhteyksiä maanviljelyyn, tai jos on, niin vain toisarvoisena tai tukiluontoisena toimintana (Khazanov 1994:15).

Nomadismiin elimellisesti liittyvä termi pastoralismi eli paimentolaisuus määritellään toimeentulon muodoksi, jossa ollaan riippuvaisia pääasiassa domestikoiduista karjalaumoista (Krader 1959:499). Karjanhoito ja liikkuva elämäntyyli ovat nomadismiin määritteitä, ja näiden kahden korostuserot ovat tekijöitä, jotka luovat uusia lähestymistapoja nomadismiin määrittelemiselle (Cribb 1991:15). Perusolemukseltaan nomadismi on yhteisöjen säännöllisiä migraatioita, joissa mukana kulkee pääosa taloudellisen tuotannon perustasta (Ibid:20). Domestikoitujen eläinten tärkeä funktio on minimoida ympäristön arvaamattomuuden vaikutukset muuntamalla ihmisen tekemä työ ja maanviljelystuotteet varastoiduksi energiaksi; toisin kuin viljelykasvit, laumat voidaan siirtää suosiollisemmille alueille kuivina tai muuten huonoina kausina (Lees - Bates 1974:188).

Metsästäjä-keräilijöiden ja nomadien välinen ero on siinä, että ensin mainittujen toimeentulo on sidottu tietyille alueille tai paikoille, mutta nomadit ovat näistä riippumattomia liikkuvan karjansa vuoksi (Ingold 1987). Tämä ei tarkoita sitä, etteikö nomadit tuntisi maa-alue -käsitettä, mutta heille se on laidunmaata, eikä sillä ole mitään erityisiä esim. symbolisia merkityksiä yhteisölle sinänsä. Toinen ero on myös se, että metsästäjä-keräilijät suunnittelevat liikkensa kulutuksensa mukaan, kun taas nomadit ovat riippuvaisia karjastaan, eli joutuvat suunnittelemaan liikkumisensa laumojensa kulutuksen mukaan (Cribb 1991:21).

Pastoraalisen nomadismiin päätyypit ovat (Khazanov 1994:19-25):

- Nomadinen paimentolaisuus: ei maanviljelystä.
- Puolinomadinen paimentolaisuus: pääasiassa paimentolaisuutta, jossa kausittain vaihtuvat laidunmaat; maanviljelyä esiintyy toisarvoisessa merkityksessä; ryhmä joskus jaettu paimeniin ja viljelijöihin, usein miehet - naiset.
- Puolisedentaarinen paimentolaisuus: maanviljelys tärkeämmässä roolissa; kausittaisia migraatioita (lyhyempiä ajallisesti ja matkallisesti kuin edellä), ja/tai erillisiä paimenryhmiä; rehutuantoa rajoitetussa määrin.
- Paimentolaismaatalous tai etälaidunmaatalous: pääosa väestöstä asuu paikallaan ja viljelee maata, tehtävään erikoistuneet paimenet laiduntavat karjaa ympäri vuoden.
- "Yaylag"-paimentolaisuus (=transhumanssi): maanviljelystä tietyillä ekologisilla alueilla, muita alueita kausittaisina laidunmaina kun ne ovat tuottavimmillaan (Barth 1962:342).
- Sedentaarinen karjatalous: täydentää maataloutta
 - karjasuojamaatalous: karja osan vuodesta laitumella asutuksen lähellä, osan vuodesta talleissa tai aitauksissa.
 - vapaa laiduntaminen: yksinkertainen paimentolaisuuden muoto; ei rehutuantoa, ei talleja, eikä aitauksia; tyypillisenä piirteenä karjan pieni pääluku ja minimoitu hoitotyömäärä.

Edellä mainituista muodoista ainoastaan ensimmäinen ei käsitä ollenkaan kiinteätä asumista. Paimentolaisuuden ja maanviljelyksen yhdistelmä on varsin yleinen, riippuen joissain tapauksissa vuodenajasta (sateisena aikana maanviljelyä ja kuivana paimentolaisuutta), tai joissain sisäisestä erikoistuu-

misesta – ”spesialistit” ylläpitävät tahollaan molempia vuoden ympäri. Koska sademäärältään maanviljelykselle kelpaavat alueet ovat luonnollisilla laidunmailla tai niiden lähellä, ei nämä työnjaot aiheuta ongelmia (Lees & Bates 1974:188).

Nomadisen paimentolaisuuden ta-
louden tärkeimmät määritteet ovat
(Khazanov 1994:16):

- Vallitseva elinkeinomuoto
- Ympärivuotinen laumojen ylläpito va-
paalla laiduntamisella
- Periodinen liikkuvuus karjan ehdoilla
tiettyjen laiduntamisalueiden rajoissa tai
niiden välillä (päinvastoin kuin migraa-
tioissa). Yksinkertaisimmatkin nomadis-
min muodot ovat kiertokulkua, jossa
vuodenaikoihin perustuvat vaellukset
päätyvät aina jossain vaiheessa alku-
paikkaansa.
- Koko väestön, tai ainakin suurimman
osan, osallistuminen liikkuvaan elä-
mään.

Nomadinen paimentolaisuus on
reaktio ympäristön asettamiin vaa-
timuksiin, esim. tilanteeseen, missä
maanviljely ei ole mahdollista. Reaktio-
na se on lisäksi varsin menestyvä, sillä
kaikista ruokaa tuottavista elinkeinoista
nomadismi on se, joka pystyy käyttä-
mään hyväksi ja hallitsemaan suuria
ekologisia alueita ja niiden luonnon-
varoja. (Khazanov 1994:69). Se kehittyi
vastaukseksi maanviljelyksen laajenemi-
seen yli olemassa olevan viljely-
kelpoisen maaperän (Maisels 1991:294).

Nomadien sosiaalirakenteen määrit-
teleminen olisi kokonaan oman
työn arvoinen aihe, joten esittelen tässä
vain pääpiirteet (kts. Khazanov
1994:119-197; Cribb 1991:44-64).

- Perustekijöinä ovat universaalit insti-
tuutiot perhe ja yhteisö (verisukulai-

suus).

- Sosio-poliittisesti rakenne alkaa per-
heestä laajeten sukuun, klaanin osiin,
klaaneihin, heimoihin ja lopulta heimo-
yhteisöihin ja -liittoumiin.

- Taloudellisten suhteiden peruselemen-
tit ovat toisaalta laumojen yksityisomis-
tus ja toisaalta laidunten yhteisomistus.

- Päällikkyys on nomadeilla perinnöllinen,
kuten myös sosiaalinen eriarvoisuus,
johon sisältyy aristokraattinen luokka.
Päällikkö vastaa laki- ja seremonia-
asioista ja hoitaa ulkoisia suhteita,
vaikkakaan nomadiseen yhteisöön ei
kuulu suoranaista lainvalvojaa eikä kei-
noja pakottaa yhteisöä päällikön käsky-
jen tottelemiseen (esim. poliisia tai
armeijaa).

Koska nomadinen paimentolaisuus
kon tulos luontoon ja ympäristöön
sopeutumisesta, nomadit ovat dominoi-
vassa asemassa ekologisella alueellaan
ja joskus yrittävät käyttää myös reunus-
tavia marginaalisia alueita. Myös muut
alueet tulevat osittain käyttöön, kun
nomadit ylittävät niitä vaelluksillaan.
Osittaista aluejakoa maanviljelijöiden
kanssakin esiintyy, sillä monesti pai-
mentolaiset laiduntavat laumojaan pel-
loilla joilta sato on jo korjattu, täten aut-
taen maanviljelijöitä lannoittamalla pel-
toja. Siten nomadien ja maanviljelijöiden
suhde voi olla symbioottinen. Usein poliittiset
ja maanomistukseen liittyvät seikat
kuitenkin vaikuttavat yhteisö-
eloon, ja vielä useammin osapuolista
vahvempi toimii omien intressiensä
mukaan ottamatta toista huomioon
ollenkaan. (Khazanov 1994:33-36).

Nomadismi ja arkeologia

Nomadien materiaallinen kulttuuri
poikkeaa sedentaarisesta selvistä
käytännön syistä johtuen. Sen arkeologi-

nen tutkiminen voidaan tehdä kolmesta eri näkökulmasta. Ensimmäinen on aineiston paikallaanpysyvyys, eli onko esineet kiinteitä vai siirrettäviä, (päämuuttajat tällöin funktio, koko ja paino). Toinen on esineiden kestävyys (kesto- vai kertakäyttötuote) ja kolmas arvo, eli kuinka hankalaa tai kallista on hankkia tai korjata kyseinen tuote (Cribb 1991:68).

Suuret ja/tai painavat esineet eivät ole ymmärrettävistä syistä yleisiä nomadeilla. Jos niitä olisi, ne olisivat luultavasti läheisesti tekemisissä jonkun tietyn asuin- tms. paikan kanssa, tai sitten niiden arvo olisi niin suuri että niitä kuljetettaisiin mukana vaelluksilla. Kumpikaan tapaus ei jätä paljoa arkeologille nähtäväksi; ainoana olisi se asuinpaikka jossa esine olisi rakennettu kiinteäksi. Orgaaniset materiaalit ja tuotteet ovat luonnollisesti myöskin harvoin jäljellä arkeologisena lähteenä, eikä ainoastaan siksi että ne maatuvat, vaan myös siksi, että ne ovat helposti kannettavia (nahkaleilit, korit, jne) ja usein myös arvokkaita (esim. matot).

Varsin yleinen oletus, että nomadit eivät käyttäneet keraamisia astioita niiden hajoamisherkkyyden vuoksi, vaatii tarkastelua. Ennen metalliastioiden yleistymistä puu- ja nahka-astioita voitiin käyttää kaikkiin tulleisiin toimintoihin, mutta tulisiinkin tarvittiin jotain, ainoana vaihtoehtona on täten keramiikka. Suurten astioiden ongelmana oli kuljettaminen, joka mahdollisesti ratkaistiin siten, että niitä ei kuljetettu-kaan: ne jätettiin kullekin leiripaikalle odottamaan seuraavaa käyntiä. On myös käyty keskustelua siitä, että isotkin astiat voidaan pakata riittävän hyvin kestäväseen pitkätkin matkat (Arnold 1985:110). Pienemmät astiat

eivät aiheuttaneet ongelmia kuljetuksen suhteen, ja ne ovatkin siirtyneet vain silloin tällöin arkeologisesti tarkasteltaviksi niiden hajoamisen tai häviämisen myötä.

Tässä valossa voidaankin nomadeista ja keramiikasta todeta seuraavaa (Cribb 1991:76):

- Keramiikkaa harvoin löytyy nomadien asuinpaikoilta samoja määriä kuin saman kulttuurin kiinteiltä asumuksilta.
- Keramiikan koko- ja tyyppivariaatio on todennäköisesti pienempi kuin saman kulttuurin kiinteillä asumuksilla.
- Astioiden kokojen ilmentyminen leiripaikalla on kaksijakoisempi eli enemmän paloja suurista astioista ("kiinteistä" rakenteista) ja vähemmän pienistä.
- Edelliseen kohtaan liittyen, mitä suurempi on kiinteiden astioiden määrä leiripaikalla, sitä suurempia ovat astioiden kokoluokat leiripaikkojen arkeologisessa korpuksessa.

Nomadisten asuinpaikkojen arkkitehtoonisia piirteitä ovat teltojen lisäksi korotetut tai tasoitetut lattiat, kivi- tai maareunusteiset tulisijat, kiviset varastointitasot, teltan perustukset, joskus huomattavatkin kiviseinämät aitauksiin tms. tai joissakin olosuhteissa varsin paksut kerrostumat eläinten lantaa (Ibid:66).

Edellä mainitut asiat huomioon ottaen, voidaan todeta etteivät nomadit elä ja ole jättämättä jälkiä. Nämä saattavat heidän liikkuvuutensa takia olla kuitenkin hyvinkin pieniä esiintymiä tai ohuita kerrostumia. Tästä syystä monesti arkeologisessa materiaalissa esiintyvä katkos tulkitaankin asutuksen nomadiseksi vaiheeksi.

Sedentarisatio

Kun nomadismi on tietyn kehityksen ja sopeutumisen tulos, muutos toisenlaiseen elintapaan aiheuttaa suuriakin muutoksia nomadisessa yhteisössä. Ajatusmaailma, käytös, perinteinen arvomaailma ja elämäntapa täytyy muuttaa (Bates 1971:114). Tämän muutoksen syytä voidaan tutkia kolmen eri tason malleilla, jotka eivät sulje toisiaan välttämättä pois:

- Yleinen taso - riippuvuus ulkopuolisesta maailmasta, sopeutuminen ja reagointi, muutos ravinnontuotannon olosuhteissa.
- Yhteisötaso - luonnonvarat, maanviljelyn ja kastelujärjestelmien kehitys, pienteollisuuden kehitys ja erikoistuminen, force majeure.
- Yksilötaso - taloudellinen menestyminen.

Mitkään nomadismien tyypit eivät Mole täysin taloudellisesti riippumattomia, eivätkä siis voi toimia eristyksissä. Ja mitä suurempia sosiaaliset erot ovat nomadisen yhteisön sisällä, sitä aktiivisemmin se hakee kontakteja ulkopuoliseen maailmaan, joka ei myöskään toimi passiivisesti tässä vuorovaiikutuksessa. Eri nomadiryhmillä voi esiintyä eroja sopeutumisessa ulkomaailmaan, mutta tarpeet ja tavoitteet ovat samat, ja sopivissa olosuhteissa tämä voi johtaa mm. maanviljelyksen ja pienteollisuuden kasvuun ja sitä myöten sedentarisointiin. (Khazanov 1994, 198).

Sen sijaan, että sedentarisatio olisi pakotettu tai väistämätön prosessi, tämä ajatusmalli tulkitsee sen olevan vapaaehtoinen muutos yhdestä olemassa olevasta mallista toiseen vastauksena muuttuviin paineisiin, rajoitteisiin tai mahdollisuuksiin, jotka tulevat joko yhteisön sisä- tai ulkopuolelta (Salzman

1980:14). Esimerkkinä sisältä tulevasta muutoksesta on nomadisen ryhmän sotilaallisen tai poliittisen dominanssin kasvu muihin ryhmiin nähden, jolloin ryhmä asettuu paikalleen hallinnollisista syistä (Bulliet 1980:35). Tavanomaisten väliaikaisten leiriytymisten sijaan saatetaan nomadiryhmä löytää myös erityisen hyvän leiripaikan esim. vanhojen rautioiden läheisyydestä, jotka eivät ainoastaan tarjoa hyvää suojaa ja rakennusmateriaaleja, vaan yleensä myös sijaitsevat tärkeiden luonnonvarojen läheisyydessä (Cribb 1991, 151).

Koska nomadismi on ravinnontuotannon eräs variantti, muutos tuotantoon liittyvissä olosuhteissa voi vaikuttaa hyvinkin radikaalisti. Food system -teorian (LaBianca 1990:13-20) mukaan sedentarisatio ja nomadisaatio ovat suora tulos ruuan tuotanto-olosuhteiden vahvistumisesta tai heikkenemisestä; sedentarisatio on vastaus olosuhteiden paranemiseen ja nomadisaatio heikkenemiseen.

Kun nomadismi kehittyi vaihtoehdoksi maanviljelylle alueilla, missä se ei ollut taloudellisesti kannattavaa, vaatii nomadien paikalleen asettuminen heidän siirtymistään pois em. alueelta. Ainoastaan jos maanviljely oli mahdollista, tapahtui oikeata sedentarisointumista. (Khazanov 1994:83).

Maanviljely puolestaan antaa pohjan erikoistumiselle, sillä väestön, tai ainakin osan siitä, täytyy olla osan vuotta huolehtimassa viljelyksistä. Sardonkorjuu ja varastointi taas vaatii säilytysastioita ja muita vastaavia esineitä, joista suuri osa voidaan kyllä valmistaa vaikka ei paikallaan asuttaisikaan, mutta esim. keramiikan valmistaminen vaatii paitsi aikaa, niin myös riittävät vesi- ja polttoaine- ja savivarannot.

Lisäksi keramiikan tuotanto edellyttää käsityöläisiltä erikoistumista.

Vaikka maanviljelys olisi alunperin ollutkin mahdollista jollain tietyllä paikalla ilman erityisiä kastelujärjestelmiä, paikalleen asettuneen väestön kasvu saattoi aiheuttaa paineita maanviljelyn tehostamiseksi. Kastelujärjestelmien rakentaminen, ylläpito, valvonta ja vartiointi, lisätynä tavanomaisiin maanviljelykseen liittyviin töihin, rajoittivat huomattavasti väestön mahdollisuuksia liikkuvaan elämäntapaan. Toisaalta kastelujärjestelmien kehittyminen johti maanviljelyn leviämiseen alueille, joilla se ei ennen ollut mahdollista, joka puolestaan pakotti paimentolaiset siirtymään kauemmaksi vaelluksillaan. Väestönkasvu myös vähensi per capita eläinmäärää, jota voitiin paikallisesti laiduntaa ilman rehun käyttöä (Lees - Bates 1974, 189), joka käytännössä johti siihen, että syntyi ryhmä "erikoistuneita" paimentolaisia, jotka hoitivat laumojaa muun väestön toimiessa muissa tehtävissä. Toisin sanoen, kyseinen väestö siirtyi paimentolaismaatalouteen.

Paikoilleen asettumiseen ajavat ulkoiset paineet ovat usein tyyppiä force majeure, jotka tekevät prosessista enemmänkin negatiivisen. Paimentolaiset saattavat menettää laumansa kuivuuden, ravinnon puutteen, taudin tai korkeiden lämpötilojen vuoksi, jolloin heillä ei ole muuta vaihtoehtoa kuin liittyä maanviljelijäyhteisöihin. Toinen ulkoinen tekijä on sotilaallis-poliittinen: toinen heimo tai muu väestöryhmä saattoi valloittaa kyseisen heimon alueet, jolloin heidän täytyy laidunmaansa menetettyään turvautua maanviljelyyn. On myös ollut tilanteita jossa hallitukset pakottavat sedentarisoitumiseen. Siihen on yleensä ollut syynä liikkuvien nomadien sotilaallinen uhka, jota näin yrite-

tään kontrolloida. (Salzman 1980, 11-12).

Yksilötasolla muutokset tapahtuvat usein taloudellisen menestyksen tai sen puutteen vuoksi. Joissakin tapauksissa yksilö ei kykene rakentamaan pastoralismiin perustuvaa tuottavaa kotitalousyksikköä, jolloin siirtyminen maanviljelysektorille on väistämätöntä. Toisaalta yksilön tai perheen laumat saattavat kasvaa niin suuriksi, että niitä ei pystytä riittävän hyvin valvomaan, jolloin ne täytyy/voidaan muuttaa maanomistukseksi, ja tämä käytännössä aiheuttaa paikallisen eliittiluokan synnyn. (Salzman 1980, 12).

Sedentarisaation taso riippuu siitä, miksi tai miten se tapahtui. Kun ajatellaan yllämainittuja syitä, on selvää, että useissa tapauksissa pyritään palaamaan takaisin vanhaan elämäntapaan niin nopeasti kuin mahdollista. Suurin osa sedentarisoitumisen syistä eivät ole välttämättä pysyviä:

- Huonoa kautta seuraa yleensä aina hyvä kausi.
- Kilpailevien heimojen tai keskushallintojen valta kasvaa, mutta myös surkastuu.
- Satunnaiset takaiskut, kuten esim. epidemiat, aiheuttavat karjan määrän vähenemistä laidunmaan suhteen, joka taas mahdollistaa myöhemmin tehokkaamman laiduntamisen.
- Taloudellisesti epäonnistuneet ja siten maanviljelyyn pakotetut ryhmät mahdollisesti jatkavat viljelyä, mutta ovat valmiina palaamaan paimentolaisuuteen heti taloudellisten ja ilmastollisten olosuhteiden sen salliessa.
- Taloudellisesti onnistuneille ryhmille paluu nomadismiin on vastaus mahdolliseen lamaan tai nälänhätään, jolloin paimentolaisuus on tuttu ja turvallinen elinkeino.

Joissain tapauksissa on käynyt niinkin, jettä maanviljelijäväestö on nomadisoitunut. Tähän on ollut syynä kaupunkien väestö, joka on ruvennut verottamaan ja riistämään maaseudun viljelijäyhteisöjä, jolloin nomadisaatio on ollut vastalause "talonpoikaistamiselle" (LaBianca 1990:41).

Nämä edellämainitut vaihtelut mahdollisesti selittävät arkeologisessa materiaalissa joskus esiintyviä asutuskatkoja. Sen sijaan, että kysymyksessä olisi valloitus, karkoitus tai tuho jonkun ulkoisen tahon aiheuttamana, voi syy olla yksinkertaisemmin paikalleen asettuneen väestön paluu entiseen paimentolaiselämään.

Kauppa ja välityskauppa

Nomadien kaksi kaupankäyntityyppiä ovat suora kaupankäynti kaupunki- tai maanviljelijäyhteisöjen kanssa, ja/tai välityskauppa, jossa osallistutaan kauppaan eri yhteisöjen välillä tai toimitaan siihen liittyvissä huolto- tai tukitoimissa (Khazanov 1994:202). Paimentolaisten talouden erikoistuneisuuden aiheuttama riippuvuus maanviljelijäyhteisöihin viittaa siihen, että nämä kaksi toimeentulotyyppiä perustuivat mahdollisesti jo alunperin sukulaisuuteen tai ainakin kiinteään kauppasuhteeseen (Lees & Bates 1974:191). Perus kauppa-artikkelina oli viljelytuotteet ja pienteollisuuden tuotteet sedentaaritaholta ja paimentolaisuus tuotteiden ylijäämä nomadeilta.

Lähi-Idässä kaupankäynti tapahtui nomadeille suotuisissa olosuhteissa, sillä suurin osa paikallisista asutuskeskuksista keskittyi keitaiden ympärille. Ympäröivät alueet olivat nomadien hallussa, jossa heillä oli sotilaallinen ja

poliittinen valta, ja siksi kauppakontaktien ylläpito riippui paljon paimentolaisheimoista. Samasta syystä kaupungit ja kylät olivat kauppakeskuksina suuressi riippuvaisia heidän kanssaan käytävästä kaupasta. (Khazanov 1994:207). Pitkän matkan karavaanikauppa ja kauppiaiden huolto oli nomadeille usein kannattavampaa kuin pelkkä paimentolais- ja maanviljelytuotteiden vaihto. Heidän roolinsa tässä oli erittäin monipuolinen vaihdellen tavaroiden kuljetuksesta, kuljetuseläinten vuokrauksesta ja karavaanien suojelusta esteettömän kulun myymiseen. Ei ainoastaan nomadien maantieteellinen asema, liikkuvuus ja kuljetuseläinten omistus, vaan myös heidän psykologinen asenteensa matkustamista, migraatiota ja omien aluerajojen ylittämistä kohtaan oli heidän etunsa tämän tyyppisessä kaupankäynnissä. (Ibid:209). Puolinomadit ovat mitä ilmeisimmin ottaneet osaa idän karavaanikauppaan ainakin jo toisella vuosituhannella BC käyttäen aaseja kuljetukseen sekä toimien oppaina ja saattajina (Kupper 1957:15, 119; Khazanov 1994:209). Sen mukaan "Hajustetie" eteläisestä Arabiasta Välimeren rannikolle vakiintui ensimmäisellä vuosituhannella BC nomadisten kamelinkasvattajien toimesta (Rathjens 1952-3:283; Khazanov 1994:210).

Nomadit joutuivat usein turvautumaan ryöstelyyn, kun paimentolaisuus ei tarjonnut riittävää toimeentuloa. Heidän liikkuvuutensa takasi heille sotilaallisen yliotteen, joka mahdollisti myös "suojelurahan" perimisen tarvittavien tuotteiden muodossa, jolloin varsinaista fyysistä ryöstöä ei edes tarvinnut toteuttaa. (Lees & Bates 1974:191). Paimentolaisten hyökkäyksiä on ollut joka seudulla, missä paimentolaisuus on yleistä, ja niiden pysäyttämiseksi on kautta historian tehty useita puolustus-

rakennelmia, kuten esim. Kiinan muuri, roomalaisten limes Pohjois-Afrikassa, Sassanidien Darbandin muuri, jne., mutta useimmissa tapauksissa ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi. Yleensä kuitenkin nomadeille oli kannattavampaa vaatia säännöllisiä maksuja suojelusta ja puolustuksesta muita paimentolaisheimoja vastaan. (Khazanov 1994:222-3).

Nomadit ja valtio

Useimmissa tapauksissa nomadisten valtioiden synty on yhteydessä ulkoiseen laajentumiseen, yleensä paikallaan asuvien väestöjen kustannuksella. Tällöin on valloitettu jo olemassa olevia valtioita, joissa on ollut valmiiksi luokkajakoinen yhteiskunta. Mitä vahvempi valloitettava kohde oli, sitä keskittyneempi on nomadien organisaation täytyntyt jo valmiiksi olla. Tämä kehitys saattoi tapahtua vasta valloituksen aikana, mutta viimeistään heti valloituksen jälkeen, jolloin nomadinen aristokraattinen luokka muuttui alistetun väestön ja tavallisten paimentolaisten hallitsijaluokaksi. Jos alistettu väestö oli sedentaarista, täytyi hallitsijoidenkin luopua nomadisesta elämäntavasta ja asettua paikalleen, sillä ilman poliittisen vallan, kaupan ja teollisuuden keskuksia eli kaupunkeja, hallinto olisi ollut mahdotonta. (Khazanov 1994:229-232, passim).

Lähi-Itä ja nabatealaiset

Lähi-Idälle tyypillisin piirre alueena Lon sen ilmasto, eli kuiva kesä ja vuotuinen määrältään runsaasti vaihteleva, talvikuukausille rajoittuva sadekausi. Toinen tyypillinen piirre on viljelyskelpoisten alueiden ja aavikoiden keskinäinen läheisyys, mikä aiheuttaa tilanteen, jossa paimentolaistyyppinen talous ja viljelytalous toimivat lähekkäin. Koska eteläisessä Transjordaniassa ei ole jokia, perusmaanjiljelyksessä ei käytetä kastelujärjestelmiä, ja tästä syystä viljely perustuu ajallisesti tarkkaan kausittaiseen istutukseen, nopeasti kypsyviin ja kuivuutta kestäviin viljalajeihin ja tarkkaan kitkemiseen. Mahdollisuuksien mukaan pyritään myös käyttämään kosteita wadi-pohjia, ja joissain tapauksissa rakennetaan myös terassointia ja patojärjestelmiä. Yleisin tyyppi on kuitenkin paimentolaismaatalous, jossa viljellään tarkoitukseen sopivia maa-alueita ja muilla alueilla paimennetaan karjaa. (LaBianca 1990:34-36).

Nabatealaisten valtakunta ulottui Syyriasta Punaiselle Merelle ja länteenpäin Negevin autiomaahan ja Välimeren rannikolle. Heidän pääkaupunkinsa oli Petra eteläisessä Transjordaniassa, jossa he nykyisen tietämyksen mukaan vaikuttivat ainakin 4. vuosisadalta BC 7. vuosisadalle AD. Nabatealaiset olivat alunperin nomadisia

Kronologia Transjordaniassa (Homes-Fredericq – Hennessy 1986).

HELLENISTINEN AIKA	332 BC-63 BC	332 BC Aleksanteri Suuren valloitukset
Nabatealainen aika	312 BC-106 AD	312 BC 1. hist. maininta nabatealaisista
Varhaisroomalainen aika	63 BC-106 AD	63 BC Pompeiuksen Syyrian valloitus
Myöhäisroomalainen aika	106-324	106 AD Nabatean liittäminen Roomaan
Varhaisbysanttilainen aika	324-491	324 Konstantinus Suuri
Myöhäisbysanttilainen aika	491-634	Anastasius I - Muslimivalloitus

arabeja, jotka tekivät kauppaa eteläisen Arabian luonnontuotteilla, mutta jossain vaiheessa asettuivat aloilleen ja perustivat pääkaupunkinsa. Tämä muutos ja sen syyt ovat seuraavien kappaleiden teemana.

Nabatealaiset olivat mestareita vesijärjestelmien rakentamisessa. Heidän kykynsä selviytyä pitkillä matkoilla Arabian kuivien erämaiden läpi perustui edistyneisiin veden keruu- ja säilytystekniikoihin, jotka myös mahdollistivat verrattain laajamittaisen maanviljelyn siihen muuten sopimattomilla alueilla. Perusrakenteena olivat sadeveden keruusäiliöt, jotka rakennettiin niin hyvin, että monet niistä ovat vieläkin käytössä. Ne yleensä sijoitettiin joko mahdollisimman kapeisiin luonnollisiin vesiuomiin haihtumisen minimoimiseksi, tai tarpeen vaatiessa ne kaivettiin maan alle, jolloin ne voitiin jopa sulkea. Ni-

menomaan maanviljelyä varten rakennettiin terassi- ja patorakennelmia, joiden tarkoitus oli pysäyttää virtaava sadevesi ja täten imeyttää se kunnolla viljeltävään maaperään. Tätä tekniikkaa käytettiin (ja edelleen käytetään) nimenomaan wadeissa, joihin sadevesi kertyy vuorten ja kukkuloiden rinteiltä. Kyseisen kaltaisia kastelujärjestelmiä tunnetaan paitsi monissa paikoissa Petran ympäristössä (mm. Finnish Jabal Harûn Project; Frösén et al. 1998 ja 1999), niin myös Negevin alueelta nykyisen Israelin puolelta.

Muutosprosessi historiallisissa lähteissä

Kaksi nabatealaisista kertovaa lähdetä (Diodoros Sisilialainen ja Strabon) antavat varsin erilaiset kuvaukset Petraa asuttaneesta arabikan-

Diodoroksen ja Strabonin nabatealaiset:

	Diodoros	Strabon (Geographia XVI.26.)
Yleiskuvaus	sotaisia nomadeja, jotka rakastavat vapautta; pakenevat vedettömille maille, jonne ovat kaivaneet kaivoja. (II.48.2.)	rauhallisia ja järkeviä ihmisiä.
Asuminen	asuvat avoimen taivaan alla, talojen rakentaminen kielletty. (XIX.94.2-10.)	kalliita kivitaloja kaupungeissa, joissa ei ole muureja.
Talous	kamelien ja lampaiden kasvatusta aavikolla, ei maanviljelyä (kuolemanrangaistuksen uhalta), ei yksityisomistusta; hajuste ja bitumikauppaa. (XIX.94.2-10.)	kaupankäyntiä, "taipuvaisia hankkimaan omaisuutta – kunnianosoituksia niille, jotka siinä onnistuvat ja sakkoja niille jotka ei", "seudulla tarjolla runsaasti hedelmiä".
Hallinto	vanhojen neuvosto. (XIX.97.6.)	"kuningas järjestää usein upeita juoma tilaisuuksia", sedentaarinen monarkia, jossa paimentolaisarvomaaailma.

sasta. Mielenkiintoisia ovat eroavaisuudet neljännen ja ensimmäisen vuosikatojen (BC) yhteiskunnissa: Diodoroksen kuvaus selvästi nomadisia piirteitä omaavasta kansasta ja Strabonin kertomus paikallaan asuvista kauppiaista antavat hyvän pohjan nomadisen sedentarisaation mallien testaamiseen.

Diodoroksen kuvausta ei kuitenkaan voi ottaa sanasta sanaan. Ensinnäkin, hän referoi n. 200 vuotta aikaisemmin tapahtuneita asioita, ja vaikka teksti perustuukin silminnäkijäkuvaukseen, on sen tarkkuus iän huomioon ottaen hämmästyttävä. Toiseksi, kertomukselle ei ole säilynyt samanaikaisia ja sitä tukevia muita tekstejä. Kolmanneksi, kuvauksen yksityiskohdat ja kaava muistuttavat monissa kohdin Herodotoksen kertomusta Skytytti-barbaareista, joten on mahdollista, että Diodoroksen teksti on hellenistisen propagandatradition tuote, jossa reuna-alueiden kansat kuvataan samalla tietyllä tavalla, erityisesti jos he ovat vihollisia. (Graf 1990:53). Mutta suuntaa antavana kuvauksena teksti on varsin kiinnostava, varsinkin verrattaessa sitä Strabonin tekstiin.

Arkeologinen evidenssi

Petran alue oli ennen nabatealaisia edomilaisten asuttama, mutta heidän valtakautensa loppua tai jatkuvuutta nabatealaisten aikaan ei ole vielä pystytty arkeologisesti todentamaan (Bienkowski 1990:39). Monilla tutkituilla paikoilla on selvä asutuskatko rautakauden ja nabatealaisten välillä (Hart 1986:51-58), ja muutamista hellenistisistä löydöistä huolimatta johtopäätöksiä on vaikea tehdä. Ainoa viite jonkinlaiseen yhteyteen on kieli: lingvistiset ja epigrafiset lähteet kertovat, että nabatealaiset o-

maksuivat aramealaiset aakkoset omaan kieleensä, josta sittemmin kehittyi nykyinen arabian kieli. Aramea oli Persian hallinnon kieli ja seudun lingua franca ennen makedonialaisten saapumista, joten on mahdollista, että nabatealaiset oppivat sen edomilaisilta (Bartlett 1989:34).

Nabatealaisten saapuminen seudulle on tuskin ollut massiivinen migraatio, sillä se jättäisi luultavasti jonkinlaisia jälkiä. Todennäköisempää on ollut vähittäinen siirtyminen seudulle, luultavasti parempien olosuhteiden ja luonnonvarojen perässä. Viimeisin historiallinen tieto edomilaisista alueella on n. vuodelta 580 BC, joten voidaan olettaa, että nabatealaiset tulivat seudulle aikaisintaan tällöin, mutta olivat siellä viimeistään 312 BC, jolloin nabatealaiset noteerataan historiallisesti ensimmäisen kerran.

Olettaen nabatealaisten olleen nomadeja, ts. eivät olleet sitoutuneet maanviljelyyn, he todennäköisesti solmivat nopeasti kontakteja alueen mahdolliseen sedentaariväestöön. Olivatko nämä kontaktit rauhanomaisia vai ei, siitä ei ole mitään viitteitä, vaikkakin negatiivinen evidenssi puhuu rauhanomaisuuden puolesta: mitään tuhoamiseen tai valloitukseen viittaavia kerroksia ei tuolta ajalta ole löydetty.

Löytöjen puute on nomadisten tulokkaiden osalta helppo selittää, mutta edellisten asukkaiden kannalta mutkikkaampaa. Selitysmalleja on kaksi:

- On mahdollista, että edomilaiset olivat seudulle tyypilliseen tapaan itsekin alunperin nomadeja, jolloin reaktionä esim. kuivuuteen tai vaikkapa poliittiseen muutokseen, he ovat saattaneet palata omaan vanhaan elämäntapaansa, ja tällöin muuttaneet tai ajutuneet pois

alueelta.

- Jos he olivat seudulla nabatealaisten saapuessa, saattoi olla, että heidät alistettiin "alaluokaksi".

Saattaa siis olla, että asutuskatko selittyisi joko edomilaisten nomadilla vaiheella, joko yksin tai nabatealaisten alaisuudessa, tai sitten nabatealaisten vastaavalla edomilaisten poistumisen jälkeen. Ajatus siitä, että Petran alue olisi ollut jossain vaiheessa täysin asumaton tuskin pitää paikkaansa, sillä seudulla on luonnollisia lähteitä ja suhteellisen runsas vuotuinen sademäärä.

Ajasta, jolloin nabatealaiset olivat selvästi asettuneet Petran alueelle, on vain valitettavan vähän jäänteitä, ja nabatealaisille tyypilliset arkeologiset jäljet, eli arkkitehtuuri ja keramiikka, ajoittuvat selvästi myöhempään aikaan. Joka tapauksessa, seudun luonnonvarat lähteineen, mm. 'Ain Mousa eli "Mooseksen lähde", ovat varmasti olleet houkutina jäädä seudulle, jolloin elämäntapa saattoi helposti muuntua puolinomadismiin tai jopa puolisedentarisointiin paimentolaisuuteen. Paitsi luonnonvarat, myös mahdolliset edomilaisten hylkäämät vesi-installaatiot saattoivat antaa kipinän maanviljelyn aloittamiseen.

Tutkittaessa sedentarisointumista aiheuttavia syitä, nabatealaisten tapauksessa on ehkä järkevintä tarkastella muutosta yhteisötasolla, vaikkakin on mahdollista ja jopa todennäköistä, että yksilötason taloudellista menestymistä tapahtui. Lisäksi täytyy ottaa huomioon mahdollisuus, että edomilaiset olivat vielä läsnä alueella, jolloin samojen alueiden ja luonnonvarojen jako toivat heidät riittävän lähelle toisiaan, täten mahdollistaen väestöjen sekoittumisen. Jos edomilaisilla oli kerrostunut yhteiskunta, ja nabatealaiset ottivat alueen

haltuunsa, on mahdollista, että heillä ei käytännössä ollut muuta vaihtoehtoa kuin asettua paikoilleen.

Tämän jälkeen alkoi siirtyminen paimentolaismaatalouteen ja sitä myöten erikoistuminen yhteisön sisällä. Väestön paimentolaisosa jatkoi nomadista toimintaansa ja maanviljelijät pysyivät peltojen läheisyydessä, ainakin osan aikaa vuodesta. Tämän väestöosan sisällä alkoi oma kehityksensä: paikallaan asumisesta johtuva väestönkasvu aiheutti paineita ravinnontuotannon parantamiseksi, joka käytännössä johti kastelujärjestelmien kehittämiseen, ja tämä puolestaan loi "insinöörit", jotka rakensivat ja huolsivat kyseisiä installaatioita. Tuotannon kasvu taas kasvatti ruuan valmistus- ja varastointiastioden tarvetta, jolloin jonkun väestöosan piti keskittyä täyspäiväisesti keramiikan tuotantoon.

Nabatealaisten tapauksessa myös liikkuvan väestöosan sisällä tapahtui erikoistumista. Heidän vaurautensa perusta, hajustekauppa, oli mahdollista heidän nomadisen liikkuvuutensa takia. Aluksi tämä kaupankäynti oli luultavasti välityskauppaa, jossa he toimivat välikäsinä Välimeren rannikolle, mutta myöhemmin Petrasta kehittyi kaupan kasvusta johtuen keskus, jossa piti olla kauppapartnereiden vuoksi ympärivuotinen päivystys (Schmid 1997:9 ja viite 60). Liikkuva osa väestöstä toimitti sinne kauppatavaran, ja toinen osa väestöä valvoi ja ylläpiti sitä.

Vaikka nabatealaiset saapuivatkin Petran seudulle nomadeina, yllämainittujen asioiden johdosta heidän yhteiskuntansa alkoi kerrostua, jolloin yhteisö muuttui heimopäällikkyydeksi. Eräs tämän kehityksen perusedellytys on alueellinen kaupankäynti ja erikoistumi-

sen lisääntyminen yhdistettynä paikallaan asumiseen (Service 1971:98-141, passim), mikä sopii varsin hyvin siihen mitä tällä hetkellä nabatealaisista tiedetään. Jos Petra alunperin olikin ehkä vain paikka, jossa eri suunnista tulevat kauppiat tapasivat tiettyinä aikoina, kaupan kasvun myötä tapahtunut kaupungistuminen aiheutti kerrostumista, aina siihen saakka kunnes heimopäällikköä alettiin kutsua kuninkaaksi. Historiallisten lähteiden perusteella ei kuitenkaan voi puhua luokkataistelusta, sillä kuningas on niissä mainittu olleen *primus inter pares*.

Petra

Toistaiseksi varhaisimmat asutusjäljet Petrassa ovat löytyneet sveitsiläisten kaivauksilta ez-Zantur kukkulalta (Big-nasca et al. 1996). Ensimmäisten selvien rakenteiden (1. vs. loppu BC) alla olleista kerroksista löytyi käsiteltyä savea ja kalkkimurusia, joten 1:n vuosisadan puolivälissä on kukkulalla hyvinkin voinut olla kivistä rakennettuja taloja. (Stucky 1996:17 ja viite 25). Samoin on löytenyt viitteitä väliaikaisten leirien olemassaolosta, sillä kaivauksilta löytyi vuorottaisia kerrostumia asutusjätettä ja eroosiokertymää, ts. ei vielä vakinaista asutusta (Ibid:14). Hieman myöhemmissä kerrostumissa (n. 50-25 BC) oli edellämäinittuja elementtejä sekaisin, jolloin teltat ja talot ovat saattaneet olla käytössä yhtäaikaan (Ibid:16). Tämä kaikki viittaa siihen, että kukkulalla oli puolinomadista asutusta n. 100-50 BC, joka sittemmin muuttui teltta-talo -kombinaatioksi, ja lopulta ajanlaskun alkuun mennessä kiinteäksi kivitaloasutukseksi (Schmid 1997:3).

Sveitsiläiset ovat kaivauksiltaan löytäneet huomattavia määriä nabatea-

laista keramiikkaa kerrostumista, jotka ajoittuvat n. puoli vuosisataa aikaisemmaksi kuin kiinteät asutusrakenteet (Stucky 1996:14). Ajoitusperusteena on suhteellisen runsas lukumäärä n. vuoden 100 BC molemmin puolin ajoittuvan itäisen Terra Sigillata A -keramiikan (tyypit 2A ja 2B; Hayes 1997) fragmentteja, joita löytyi muun paikallisen keramiikan seassa. Keramiikan hyvä laatu viittaa siihen, että jo silloin sen valmistu erikoistuneet käsityöläiset (Schmid 1997:4), joka puolestaan taas tarkoittaisi sitä, että keramiikan tuotanto ei vaadi täydellistä paikallaan asumista, vaan jo seminomadisessa vaiheessa voi esiintyä väestön erikoistumista.

Eräs ajoittava tekijä on myös keramiikanpoltossa käytetty polttoaine. Petran läheisyydessä sijainneen az-Zur-rabah -tuotantoalueen pelastuskaivauksista löytyi runsaasti oliivipuun jäänteitä, jotka kylläkin ajoittuvat myöhemmäksi, mutta kun varhaisen ja myöhemmän nabatealaisen hienokeramiikan välillä ei ole mitään valmistusteknisiä eroja, ei ole syytä olettaa etteikö varhempaa olisi tuotettu samalla metodilla. (Mason & 'Amr 1990:287). Lisäksi ez-Zanturin kaivauksilta on löytenyt nimenomaan varhaisimmista kerroksista oliivin ja viinin siemeniä (Schmid 1997:6). Näiden löytöjen valossa Petrassa oli oliivipuuta ja viiniä, eli viljeltyjä kasveja par excellence, jo n. v. 100 BC jolloin asutus ei vielä ollut täysin kiinteää.

Yhteenveto

Kaiken yllämainitun perusteella voidaan yhteenvetona todeta seuraavaa. Arkeologisissa kaivauksissa on havaittu nabatealaisten nomadisen vaiheen loppuhetket ja ensimmäiset merkit

kiinteästä asutuksesta ja sedentaariseen elämään liittyvistä aktiviteeteistä. Lisäksi, nuo kaksi meille säilynyttä historiallista kuvausta samasta kansasta eri aikoina, tarjoavat selvät kuvat toisaalta nomadisesta, ja toisaalta sedentaarisesta yhteisöstä. Vaikkakin vanhempi teksti on hieman epäluotettava, se kuvaa varsin selvästi nomadista kansaa, ja eroavaisuudet nuorempaan tekstiin kuvaavat hyvin niitä suuria muutoksia mitä yhteisön sisällä sedentarisaatioprosessissa täytyy tapahtua. Analogisia malleja käyttäen saadaan monta eri syyvaihtoehtoa nabatealaisten paikalleen asettumiselle, vaikka kaiken todennäköisyyden mukaan kysymys on monen eri tekijän summasta. Pääsy siihen lienee aluksi ollut seutu itse, mutta mitä ilmeisimmin myöhemmässä vaiheessa sen aiheutti kaupankäynti ja sen kasvu. Tätä tukee myös nabatealaisten selvästi havaittavissa oleva tendenssi omaksua vaikutteita kauppakumppaneilta. Sekä heidän rahansa (Healey et al. 1997:101-104), että nabatealaiset jälkimaailmalle kuuluisaksi tehnyt arkkitehtuuri (esim. McKenzie 1990), ovat molemmat imeet hellenismiä ja Roomaa itsensä täyteen, ikään kuin seuraten muotia päätäkseen paremmin mukaan maailmankauppaan. Paikalleen asettuminen tapahtui kuitenkin hitaasti, eikä ihan luonnostaankaan, sillä varhaisimmista taloista Petrassa ei ole löytynyt keittiöitä, vaan ruoka valmistettiin nomadiseen tapaan ulkona.

Lähteet:

lyhenteet:

ADAJ Annual of the Department of Antiquities of Jordan

AQ Anthropological Quarterly
ISSJ International Social Science Journal

julkaisemattomat lähteet:

Schmid, S. G. 1996: Die Feinkeramik der Nabataer: Typologie, Chronologie und kulturhistorische Hintergründe. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Basel.

Schmid, S. G. 1997: The Impact of Pottery Production on the Sedentarization of the Nabataeans. Paper given in the International Colloquium From Huts to Houses in Rome, September 22-25, 1997. (Forthcoming).

kirjallisuus ja muut painetut lähteet

Arnold, D. E. 1985: Ceramic Theory and Cultural Process.

Barth, F. 1962: Nomadism in the Mountain and Plateau Areas of South West Asia. The Problems of the Arid Zone, pp. 341-355.

Bartlett, J. R. 1989: From Edomites to Nabataeans: The Problem of Continuity. ARAM Periodical, Vol 2:1&2 (1990), pp. 25-34. Oxford.

Bates, D. G. 1971: The Role of the State in Peasant-Nomad Mutualism. AQ, Vol 44, No. 3, pp. 109-131.

Bienkowski, P. 1989: The Chronology of Tawilan and the 'Dark Age' of Edom. ARAM Periodical, Vol 2:1&2 (1990), pp. 35-44. Oxford.

Bignasca, A., Dese-Berset, N., Fellman Brogli, R., Glutz, R., Karg, S.,

Keller, D., Kolb, B., Kramar, Ch., Peter, M., Schmid, S. G., Schneider, Ch.,

Stucky, R. A., Studer, J. & Zanoni, I. 1996: Petra, Ez-Zantur I. Die Ergebnisse der Schweizerisch-Liechtensteinischen Ausgrabungen 1988-1992. Mainz am Rhein.

Bulliet, R. 1980: Sedentarization of

- Nomads in the Seventh Century: The Arabs in Basra and Kufa. Salzman, P.C. (ed.), *When Nomads Settle*, pp. 35-47. New York.
- Cribb, R. 1991: *Nomads in Archaeology*. Cambridge University Press.
- Frösén, J., Fiema, Z. T., Haggrén, H., Koistinen, K., Lavento, M., Peterman, G.L. 1998: The Finnish Jabal Haroun Project Report on the 1997 Season. *ADAJ XLII*, pp. 483-502.
- Frösén, J., Fiema, Z. T., Haggrén, H., Koistinen, K., Lavento, M., Holmgren, R. 1999: The Finnish Jabal Haroun Project Report on the 1998 Season. *ADAJ XLIII*, pp. 369-410.
- Graf, D. 1989: The Origin of the Nabataeans. *ARAM Periodical*, Vol 2:1&2 (1990), pp. 45-75. Oxford.
- Hart, S. 1986: Some Preliminary Thoughts on Settlement in Southern Edom. *Levant XVIII*, 51-58.
- Hayes, J. W. 1997 : *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*. London.
- Healey, J. F., Schmitt-Korte, K. & Wenning, R. 1997: *Scripta Nabataea und Sela Aretas*. Weber, T. and Wenning, R. (eds.) *Petra: Antike Felsstadt zwischen arabischer Tradition und griechischer Norm*, pp. 99-104. Mainz am Rhein.
- Homes-Fredericq, D. & Hennessy, J. B. 1986: *Archaeology of Jordan*. I. Bibliography. Series *Akkadica*, Suppl.III. Leuven: Peeters.
- Ingold, T. 1987: *The Appropriation of Nature: Essays in Human Ecology and Social Relations*. Manchester.
- Khazanov, A. M. 1994: *Nomads and the Outside World*. The University of Wisconsin Press, 2nd ed.
- Krader, L. 1959: The Ecology of Nomad Pastoralism. *ISSJ XI* pp. 499-510.
- Kupper, J. R. 1957: *Les nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. XCLII), Paris, Société d'Édition 'Les Belles Lettres'.
- LaBianca, Ø. S. 1990: *Sedentarization and Nomadization*, Hesban I. Andrews University Press.
- Lees, S. H. & Bates, D. G. 1974: *The Origins of Specialized Nomadic Pastoralism: A Systemic Model*. *AA*, Vol. 39, No. 2, pp. 187-193.
- Maisels, C. K. 1993: *The Emergence of Civilization*. London, 2nd ed.
- Mason, J. R. B. & 'Amr, Kh. 1990: *A Study of Nabataean Pottery Manufacturing Techniques: An Experiment for Reconstructing the Production of Fine Bowls*. *ARAM Periodical*, Vol 2:1&2 (1990), pp. 287-307. Oxford.
- McKenzie, J. S. 1990: *The Architecture of Petra*. Oxford.
- Rathjens, C. 1952-3: *Die Weihrauchstrasse in Arabien, die älteste Welthandelstrasse*. *Tribus*. Bd. 2/3.
- Salzman, P. C. 1980: *Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response*. Salzman P.C. (ed.), *When Nomads Settle*, pp. 1-20. New York.
- Service, E. R. 1971: *Primitive Social Organization*, 2nd edition. New York.
- Stucky, R. 1996: *Die Nabatäischen Bauten*. Bignasca, A. et al., *Petra, Ez-Zantur I. Die Ergebnisse der Schweizerisch-Liechtensteinischen Ausgrabungen 1988-1992*, pp. 13-50. Mainz am Rhein.

Erko Mikkola
Helsingin yliopisto FJHP
PL 13
00014 Helsingin yliopisto

Erko Mikkola, FM, työskentelee The Finnish Jabal Haroun projektissa Helsingin yliopiston arkeologian laitoksella.

NYA UNDERSÖKNINGAR VID JETTBÖLEBOPLATSEN PÅ ÅLAND

Niklas Stenbäck och Jan Storå

Stenåldersboplatsen Jettböle på Åland är alltsedan upptäckten år 1905, och med Björn Cederhvarfs därpå följande undersökningar åren 1905-06, 1908 och 1911, en av Finlands mest kända och fyndrika neolitiska lokaler. Materialet som tillvaratogs väckte vid tiden för undersökningarna stor uppmärksamhet och mest kända är sannolikt fynden av leridoler samt den skelettgrav som påträffades inom området (Se t ex Ailio 1909; Dreijer 1983; Edgren 1984).

Efter Cederhvarfs grävningar har flera större undersökningar utförts inom Jettböle fornminnesområde fram till år 1999 då en provundersökning genomfördes inom tomten Bergmantorp alldeles invid stenåldersboplatsen (Se Fig.1). Undersökningen utfördes av Arkeologiska sektionen vid Museibyran, Ålands landskapsstyrelse. Syftet med föreliggande artikel är att presentera några resultat från denna undersökning och att nämna något om pågående forskning kring Jettböleboplatsen, samt att diskutera vissa frågor kring keramikproblematiken.

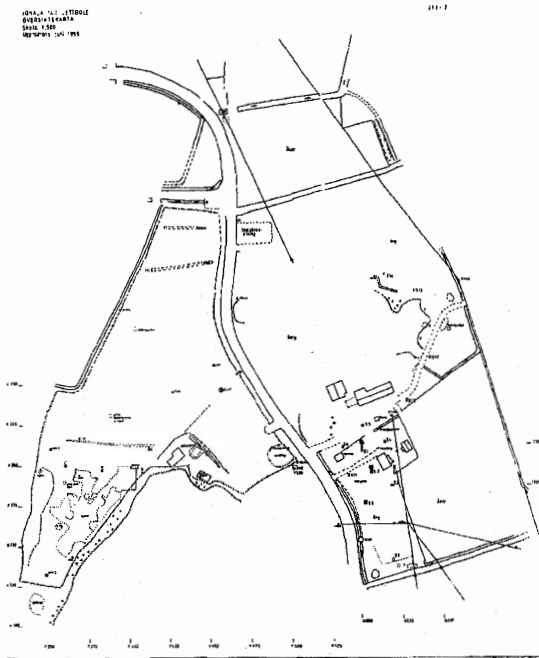
Forskning kring Jettböleboplatsen

Cederhvarf (1912) sammanställde en uppsats om leridolerna, i vilken han även kort presenterade det övriga mate-

rialet, däribland den sk groppkeramiken. Boplatsen bestod av två delområden som Cederhvarf menade representerade två kronologiskt skilda bosättningsfaser, och som han då benämnde Övre och Nedre Jettböle men som sedermera har kommit att kallas för Jettböle I och II (Se Fig.1). Tolkningen av den kronologiska skillnaden baserades på fyndtypologier och att Jettböle I befinner sig på en högre nivå i landskapet än Jettböle II. Enligt Cederhvarfs mätningar utbreddes sig Jettböle I upp till ca 37,5-39 m ö h och Jettböle II upp till ca 35 m ö h. Tilläggas kan att graven och merparten av humanbenen framkom inom Jettböle I, medan leridolerna uteslutande påträffades inom Jettböle II.

Efter första världskriget lämnade emellertid Cederhvarf den arkeologiska banan och någon rapport eller större publikation över hela Jettböle materialet har därefter inte sammanfattats.

Delar av materialet har dock analyserats. Förutom Cederhvarf (1912) har keramiken i första hand behandlats och kommenterats i några artiklar av Carl Fredrik Meinander (1957,1962) och C. A. Nordman (1923). Stilskillnaderna i groppkeramiken mellan Jettböle I och II har tolkats som två olika kronologiska faser, och de korresponderar delvis med keramikstilarna Fagervik II/III respektive IV i östra Mellansverige (Meinander 1957, 1962, se även

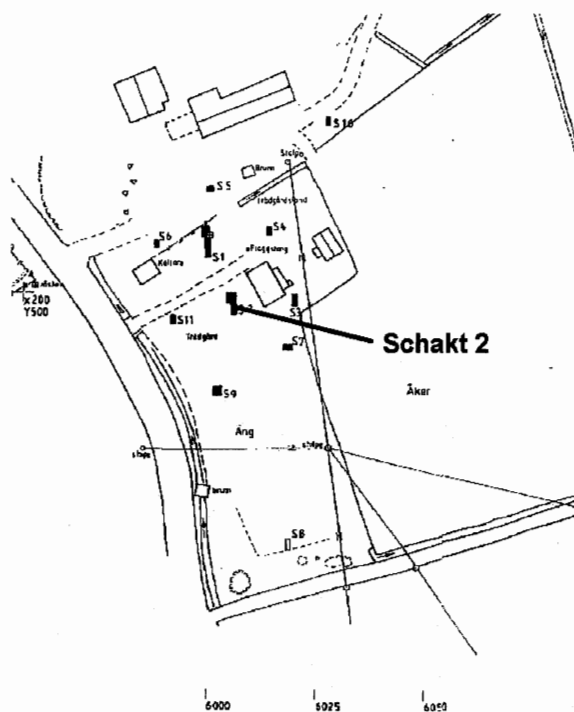
Figur 1. Översiktskarta av Jettböle Bergmanstorp, Jettböle I och Jettböle II.

Bagge 1951). Ett litet urval av djurbensmaterialet analyserades av Herluf Winge (1914) några år efter undersökningen. Tidigt uppmärksammades även humanbensmaterialet, dels den hela skelettgravnen i hockerställning samt ett par möjligen skadade gravar, och dels förekomsten av spridda humanben i kulturlagret. Somliga av dessa humanben uppvisade snittspår och Hjalmar Grönroos (1913) diskuterade i en artikel huruvida kannibalism kan ha förekommit på ålandsöarna under stenåldern.

Under 1990-talet inleddes flera forskningsprojekt kring Jettböle. Inom en snar framtid kommer nya analyser av humanbensmaterialet, djurbensmaterialet och keramikmaterialet att finnas tillgängliga. Frågan om kannibalism har tagits upp på nytt av Milton Núñez (1995). Núñez har även, tillsammans med Kerstin Lidén vid Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stock-

holms universitet, genomfört en paleopatologisk undersökning av humanbenen och en dietstudie med hjälp av isotopanalyser (Lidén m fl 1995). För närvarande arbetar även Gunilla Eriksson vid nämnda forskningslaboratorium med dietstudier genom kemiska analyser på bl a Jettbölematerialet.

Nyligen har artikelförfattarna tillsammans med Anders Götherström genomfört en kontextuell studie av materialet från Cederhvarfs fyndrikaste schakt inom Jettböle I. I studien undersöktes hur olika fyndkategorier och föremål förekom spridda inom schaktet, framför allt gäller det ben och keramikmaterialet. Humanbensmaterialet genomgick även en laborativ analys av gammalt DNA. (Götherström m fl, in press). En analys av keramikmaterialet från Jettböle utgör ett centralt tema i NS:s avhandlingsprojekt medan djurbensmaterialet analyseras inom

Figur 2. Översiktskarta av Jettböle Bergmanstorp. Det fyndrikaste kulturlagret påträffades i schakt 2 (S2).

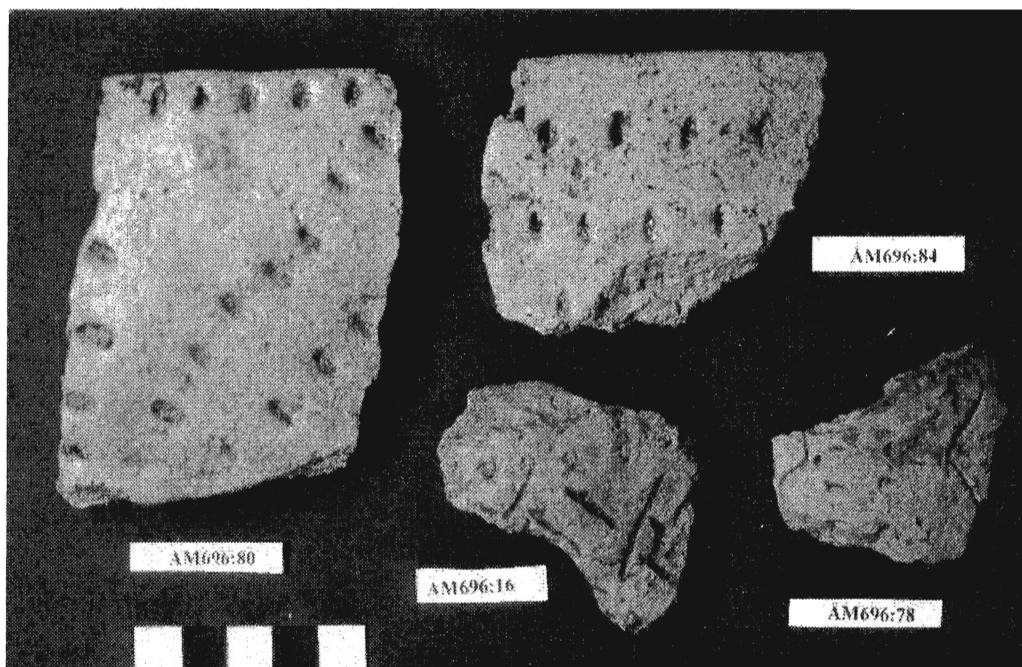
ramen för JS:s avhandling. Kristiina Mannermaa, Helsingfors, har inlett en analys av fågelbensmaterialet.

Undersökningen vid Jettböle Bergmanstorp

Undersökningsområdet ligger i Överby, Jomala kommun, invid landsvägen mellan Önningeby och Jomala Kyrkby. Provundersökningen utfördes i juni 1999 inom tomt 1:15 Bergmanstorp, strax öster om landsvägen (Se Fig.1). Eftersom Jettböle I och II utbreder sig alldeles väster om landsvägen fanns därför starka misstankar om förekomst av kulturlager även inom den aktuella tomten. Denna misstanke stärktes ytterligare av några mindre besiktningar av tomten under 1990-talet varvid enstaka fynd från stenåldern påträffades, främst inom tomtens västra delar (Storå 1999).

Inom området ligger ett gårdskomplex med bostadshus och ekonomibyggnader. Terrängen runt huvudbyggnaden är relativt plan men öster om huset sluttar marken svagt mot nordost. Jordmånen är till övervägande del sand som underlagras av finare jordarter. Tomtens nordvästra del, norr om ekonomibyggnaderna, består av bergig terräng där jordmånen är stenigare, medan de sydöstra delarna utgörs av åkermark som är i bruk. Höjden över havet är idag strax ovanför 40 meters höjdkurvan på grundkartan men lokalen låg för ca 5000/5500 år sedan vid norra stranden, på den västra sidan av en större ö. Det bergiga området i tomtens nordvästra del har då utgjort en liten udde norrut, och trots det ovanliga nordliga läget har platsen legat väl skyddad för vindar nordost om Jettböleberget.

Undersökningarna koncentrerades till området närmast byggnaderna inom tomtens västra delar och som be-

Figur 3. Keramik från Jettböle Bergmanstorp, schakt 1 och 2. Foto Niklas Stenbäck.

dömdes vara mest utsatt för en framtida exploatering. Sammanlagt upptogs 14 provschakt och provrutor som tillsammans omfattade 40 m² (Se Fig.2). Lagerförhållandena i schakten på gårdstomten var förhållandevis enhetliga, där det översta mörkfärgade myllalagret (ca 0,2-0,5 m tjockt) innehöll recenta fynd från gårdens aktiviteter, blandat med stenåldersfynd så som skärvor av keramik och stenavslag. Därunder fanns i några av schakten ett fyndförande gul-färgat sandlager med inslag av mörkfärgade fläckar. Särskilt schakt 2 (S2, Fig.2) innehöll rikligt med fynd och här var det fyndförande sandlagret ca 0,15 m tjockt. Under de fyndförande lagren vidtog fyndtomma sandlager i samtliga schakt inom gårdstomten.

Fynden i sten utgjordes i huvudsak av avslag av kvartskeratofyr, men även avslag av andra stenarter som kvarts och kvartsit tillvaratogs liksom ett

avslag i flinta. Likaså påträffades två slipade mejslar samt ett ämne till ännu ett. Övrigt stenmaterial utgjordes av kärnor, slipstenar och ett antal knackstenar. Totalt tillvaratogs även 383 gram ben (2059 st). Materialet utgörs av mycket fragmenterade brända ben och några fragment av obrända ben. En osteologisk analys har ännu inte utförts men i fält identifierades mest sälben och några fågel- och fiskben.

Den tillvaratagna keramiken vägde sammanlagt 1909 gram - totalt 1132 keramikbitar. Materialet består till största delen av ganska små fragment som saknar ornering, men där fanns även en del större skärvor av tydlig gropkeramiskt karaktär. I det nedre sandiga kulturlagret framkom emellertid även ett antal skärvor som stilmässigt snarast kan klassificeras som liknande sen kamkeramik - d v s av en typ som tidigare inte har påträffats på Jettböle

(Fig.3). Dessa bitar verkar komma från lerkärl med en i det närmaste oprofilerad hals och gropornering som inte är typisk för det gropkeramiska gods som är karaktäristiskt för Jettbölelokalen i övrigt. Godset i dessa skärvor är dock av fast typ, och inte poröst som vanligen är fallet hos kamkeramiken. Stilen skulle därför snarast kunna karaktäriseras som en lokal blandform av kam- och gropkeramik. Meinander har också påpekat att det på Åland kan finnas: "(...) en kontamination mellan kamkeramik och gropkeramik" (Meinander 1957:199).

Kronologin

Cederhvarf (1912:320) menade Cutifrån de påträffade föremålen att bosättningsfasen vid Jettböle I kunde knytas till slutet av "döstd" eller början av "gånggriftsd", översatt till den moderna sydsandinaviska kronologin till slutet av tidigneolitikum eller början av mellanneolitikum, dvs runt 3300 f Kr (kalibrerade C14-år). Jettböle II fasen ansåg han däremot hörde till slutet av "gånggriftsd", möjligen början av "hällkisttd", vilket omräknat innebär omkring 2300 f Kr.

Lidén m fl (1995) finns tre C14-dateringar av humanbensmaterial från Jettböle I. De genomsnittliga kalibrerade värdena på prover ligger enligt dessa författare på mellan 3330 och 2910 f Kr, vilket överensstämmer ganska väl med Cederhvarfs datering. Med tanke på reservoareffekten är dateringarna dock att betrakta som något för gamla (jmf Lindqvist & Possnert 1997).

Stilmässigt indikerar de "kamkeramikliknande" fynden från främst schakt 2 i Bergmanstorp att delar av kulturlagret härstammar från ett äldre ske-

de av Jettböle, ett bosättningskede som man tidigare inte har känt till, och som skulle kunna vara äldre än Jettböle I fasen. Denna indikation förstärks ytterligare av att dessa fynd från Bergmanstorp påträffades på en nivå mellan 40,5 och 41,0 meter över nuvarande havsnivå, vilket är en något högre nivå än Jettböle I.

Emellertid är dateringar av detta slag ytterst vaga och därför skickades två prover av organiskt material från det fyndförande sandlagret i schakt 2 till T. Svedbergs laboratoriet i Uppsala för AMS datering. Proverna bestod av ett hasselnötsskal och organiskt material från utsidan av en ornerad keramikskärva (ÅM 696:80 - Se Fig.2). För keramikskärvan blev datering (Ua-15869) 4560 +/- 80 BP, och för hasselnötsskalet (Ua-15870) 4390 +/- 75 BP. Efter kalibrering faller dateringarna inom intervallen 3550-2900 cal BC (95,4%) för skärvan, och 3340-2880 cal BC (95,4%) för hasselnötsskalet (kalibrering med hjälp av OxCal 3.4-Bronk Ramsey 2000). Även om överlappningen är stor verkar det organiska materialet på skärvan vara något äldre än hasselnötsskalet. Dateringarna indikerar att det inte föreligger någon tydlig kronologisk åtskillnad i utnyttjandet av områdena Jettböle I och Bergmanstorp. En möjlig tolkning är dock att Jettböle Bergmanstorp faktiskt representerar ett äldre bosättningskede som i en övergångsfas kan ha varit samtida med Jettböle I.

Diskussion

En återkommande fråga kring åländskt neolitikum är varför de äldre boplatserna innehåller kamkeramik, emedan de yngre innehåller gropkeramik. Traditionellt har keramikstilarna

tolkats som uttryck för identitet i någon form, oftast som etnicitet i storskaliga perspektiv, och i det åländska fallet har introduktionen av gropkeramiken och den gropkeramiska kulturen därför i allmänhet setts som resultatet av en inflyttning av folk västerifrån (för diskussion se Núñez 1986, Stenbäck 1998).

Att förekomsten av både gropkeramik och något som kan klassificeras som "kamkeramikliknande" på Jettböle skulle representera två etniskt skilda grupper av människor är, enligt vår mening, sannolikt en förenkling. Arkeologiska kulturer är föremål och inte människor. Neolitisk keramik och materiell kultur är resultaten av människors medvetna handlingar i olika sammanhang, enskilt och i grupp. Keramikkarlen hade diverse funktioner men det särskilda med keramiken var dess formbarhet och expressiva karaktär, vilket också bör ha utnyttjats i olika kulturella och sociala sammanhang. Keramikstilarna kan därför ha använts på olika sätt i olika historiska sammanhang och vid olika tillfällen. Olika aktiviteter kan t ex ha resulterat i skilda stildetaljer. I vissa kontexter kan keramiken dessutom ha använts mera manifest i sociala och ideologiska strategier, både inom gruppen och mellan grupper, och i andra sammanhang kan de ha varit mera latent uttryck för exempelvis enskild identitet och för all del etnicitet.

Den neolitiska keramiken behöver inte heller betraktas som ett uttryck för ökad grad av bofasthet, utan faktum är att både hela kärl och skärvor är transportbara och därmed möjliga kommunikationsmedia mellan människor i olika geografiska regioner. Julian Thomas har påpekat att trots att form och dekor inbjuder till variation så tycks traditionen att bibehålla de neolitiska keramikstilarna varit oerhört starka

under långa perioder på många håll i Europa. Att bryta eller hålla fast en keramiktradition kan därför ha varit mycket betydelsefulla handlingar i den sociala reproduktionen under neolitikum (Thomas 1999:96ff). Keramikkarlens funktion i samband med mathanteringen får inte heller undervärderas. Mat, mathantering och måltider handlar dock inte enbart om föda utan också om sociala konventioner (Gosden 1999).

Övergången från kamkeramik till gropkeramik är ingen unik företeelse för Jettböleområdet utan sker ungefär samtidigt på hela Åland (Núñez 1986; Stenbäck 1998). För att öka förståelsen av förändringen räcker knappast ett åländskt perspektiv utan horisonten måste vidgas till Nordeuropa och historien kring neolitiseringsen, med händelserna i övriga sydvästra Finland och i östra Mellansverige som särskilt betydelsefulla, oavsett om orsakerna ska sökas i migration eller i något annat.

Slutord

Museibyråns undersökningar har fortsatt under säsongerna 1999 och 2000 både vid Jettböle I och II. Trots att endast små ytor har undersökts har grävningarna gett en intressant inblick i stratigrafi och kontextuella förhållanden inom olika delar av lokalen. Resultaten från dessa undersökningar ökar möjligheterna att utnyttja Cederhvarfs mycket omfattande fyndmaterial.

Referenser

- Ailio, J. 1909: *Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland*. Helsinki.
Bagge, A. 1951: Fagervik. Ein Rückgrat für die Periodeneinteilung der ost-

- schwedische Wohnplatz- und Bootaxtkulturen aus dem Mittelneolithikum. *Acta Archaeologica* XXII. s57-118. Köpenhamn.
- Bronk Ramsey, C. 2000. OxCal v3.4 Software.
- Cederhvarf, B. 1912: Neolitiska lerfigurer från Åland. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 26, s307-322. Helsingfors.
- Drejler, M. 1983: *Det åländska folkets historia. I:1 Från stenåldern till Gustav Vasa.* 2 upplagan. Mariehamn
- Edgren, T. 1984: *Suomen historia 1.* Espoo.
- Gosden, C. 1999: Introduction. *The Prehistory of Food. Appetites for change.* (eds Gosden & Hather) London.
- Grönroos, H. 1913: Stenåldersskelettfunden vid Jettböle på Åland; några uppgifter om de äldsta kända inbyggarna i Finland. *Finska Läkarsällskapets handlingar.* Band LV. N:o 4:393-407. Helsingfors.
- Götherström, A., Stenbäck, N. & Storå, J.: Jettböle Middle Neolithic Site of the Åland Islands - human remains, ancient DNA and pottery. *European Journal of Archaeology.* (ed) Chapman, J. In press.
- Lidén, K., Nunez, M. & Nelson, E. 1995: Diet and nutritional stress in a subneolithic population from the Åland Islands. An analysis of stable carbon isotopes and pathological traits. *Arkæologiske Rapporter fra Esbjerg Museum*, no.1. Esbjerg.
- Lindqvist, C. & Possnert, G. 1997: Om reservoareffektproblemet. I: Burenhult, G. (red). *Ajvide och den moderna arkeologin.* Stockholm. s73-74.
- Meinander, C. F. 1957: Kolsvidja. *Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 58. Helsingfors. s185-213.
- Meinander, C. F. 1962: Smikärr. *Finskt Museum* 1962. Helsingfors. s5-38.
- Nordman, C.A. 1923. Östsvensk boplatstkultur och finländsk stenålder. *Finskt Museum* 1922 Nr 29. s23-41. Helsingfors.
- Núñez, M. 1986: Om bosättningen på Ålandsöarna under stenåldern. *Åländsk Odling*, vol 46, s13-28. Mariehamn.
- Núñez, M. 1995: Cannibalism on Pitted Ware Åland ? *Karhunhammas* 16. Turku.
- Stenbäck, N. 1998: Gropkeramiken på Åland. Förändringar i materiell kultur i början av mellanneolitikum. *Aktuell arkeologi* VI. Stockholm Archaeological Reports NR 35, s89-105.
- Storå, J. 1999: *Provundersökningen av lägenheten Bergmanstorp Rnr 1:15 i Överby. Fornminnesområde Jomala 14.1 Jettböle.* Ålands Museum. (otryckt rapport).
- Thomas, J. 1999: *Understanding the Neolithic.* London.
- Winge, H. 1914: *Knogler fra en stenalderboplads vid Jettböle, Åland.* Ålands Museum. (otryckt rapport)

Jan Storå
Stockholms Universitet
Ulriksdals Kungsgård.
SE 170.79 Solna.
Sverige
jan.stora@ofl.su.se

FM, arbetar som bäst med ett
avhandlingsarbete om säljakten under
Mellanneolitikum i Östersjön, främst
Åland och Gotland. Är knuten till
Arkeoosteologiska forskningslaboratoriet,
Stockholms Universitetet.

Niklas Stenbäck
Stockholms Universitet
SE 106 91 Stockholm.
Sverige
niklas.stenbäck@spray.se

FM, pågående avhandlingsarbete är en
kontextuell studie av mellanneolitisk
keramik från Åland, särskilt
Jettböleboplatsen. Är knuten till
Arkeologiska institutionen, Stockholms
Universitetet.

JAKOB TEGENGREN 1875-1956

Kirjailija, runoilija, pankinjohtaja, amatööriarkeologi

Mirja Miettinen

Elokuun lopulla 2000 tuli kuluneeksi 125 vuotta Jakob Tegengrenin syntymästä. Merkkivuoden kunniaksi järjestivät Svensk-Österbottniska samfundet ja Tegengrensällskapet Vöyrillä seminaarin, jossa tarkasteltiin varsin kattavasti Jakob Tegengrenin useille elämän alueille ulottunutta mittavaa elämäntyötä. Koska muinaistutkimuskin kuului hänen harrastuksiinsa olivat seminaarin järjestäjät pyytäneet minua kertomaan hänen arkeologisesta toiminnastaan. Seuraava teksti on perustuu tähän esitelmään.

Nuorimmille arkeologeille Jakob Tegengrenin nimi lienee melko tuntematon, yksi nimistä arkeologian alkuhämmärässä. Ruotsinkieliset ja etenkin pohjalaisyyntyiset opiskelijat ovat todennäköisesti kuulleet runoilija ja kirjailija Tegengrenistä, vöyriläiset varmasti myös hänen muinaistutkimuksistaan. Vanhemmista arkeologeista ainakin pohjalaisten rautakauden aineistoa käsitelleet ovat varmasti lukeneet Tegengrenin raportteja.

Vanhemmat tietosanakirjat tuntevat Jakob Tegengrenin runoilijana ja kirjailijana, muinaistutkimusta ei mainita. Vaasassa 1875 syntynyt Jakob Tegengren oli hovioikeudenneuvos Ernst Wilhelm Tegengrenin poika. Hän tuli ylioppilaaksi 1896 ja valmistui agrono-

miksi 1899. Vuosina 1900-1901 hän oli Ålands folkhögskolan johtajana, vuosina 1901-1915 samassa toimessa Närpiössä, vuodesta 1915 lähtien Yhdyspankin (myöh. Pohjoismaisen yhdyspankin) Vöyrin konttorin johtajana aina eläkkeelle siirtymiseensä saakka. Virkansa ohella hän harjoitti ahkerasti ja jatkuvasti kirjoittamista tuottaen sekä proosaa että runoja. Ensimmäinen runokokoelma ilmestyi 1900. Hän oli innokas metsästäjä ja luonnossa liikkuja. Näillä matkoillaan hän keräsi systemaattisesti havaintoja mm linnuista ja kasveista; myöhemmin mukaan tulivat myös muinaisjäännökset. Niin oman aikansa kuin meidänkin aikamme mittapuiden mukaan Tegengren oli sivistynyt ja monitaitoinen mies. Hänen panoksensa suomalaisen muinaistutkimuksen historiassa on vain jäänyt valitettavan vähälle huomiolle.

Tegengrenin lukuisista Etelä-Pohjanmaalla tekemistä kenttätöistä ei ole tehty yhteenvedoa ja hänen muinaistutkimuksiaan on käsitelty lyhyesti vain Finskt Museumissa 1957, jossa on C. F. Meinanderin laatima nekrologi. Tegengren itse julkaisi niukasti kaivaustuloksiaan: Muinaismuistoyhdistyksen sarjoissa ja Svensk Österbottniska Samfundetin julkaisemassa Arkiv för svensk Österbotten - sarjassa on kaikkiaan viisi tieteelliseksi luokiteltua artikkelia. Muut muinaisuutta käsittelevät kirjoitelmat

lehdissä ja paikallisissa julkaisuissa kuuluvat Meinanderin mukaan lähinnä koti-seututietouden piiriin. Tegengrenin arkeologisten tutkimusten, niin kaivausten kuin inventointien ja tarkastusten raportit ovat Museoviraston arkeologisessa keskusarkistossa ja muodostavat edelleenkin vanhemman lähdeaineiston keskeisen osan Etelä-Pohjanmaan rautakauden tutkimuksessa. Hänen työnsä ja raporttinsa saivat jo aikanaan niille kuuluvan tieteellisen statuksen, samalla tavalla kuin hänen ornitologiset ja botaaniset havaintonsa, jotka ovat talletettuna Ostrobothnia Australiksen arkistoissa Vaasassa.

Käytettävissä on vain vähän lähteitä kun yritetään selvittää miten ja milloin Tegengren kiinnostui muinaistieteestä. Museoviraston arkeologisessa arkistossa on joukko kirjeitä, jotka hän on kirjoittanut Muinaistieteellisen toimikunnan virkamiehille, A. M. Tallgrenille vuosina 1918-1920, Alfred Hackmanille 1920-1930-luvuilla sekä Aarne Äyräpäälle 1930- ja 1940-luvuilla. Joitain kirjeitä on osoitettu myös Ella Kivikoskelle. Kirjeet käsittelevät muinaisjäännöksiä, löytöjä, kaivauksia, niiden suunnittelua ja tuloksia, paikallisia ilmoituksia kohteista ja löydöistä, suojelukysymyksiä, joskus myös löytöjen ja kaivaushavaintojen tulkintaa.

Varhaisin arkiston kirjeistä on päivätty 30.9.1918 ja osoitettu Tallgrenille. Kirjeestä selviää, että herrojen yhteydenpitoa on jatkunut jonkin aikaa. Tegengren mm. kiittää saamistaan Suomen Museon vihkoista ja kertoo useista uusista muinaisjäännöshavainnoista Vöyrillä. Tällaisten ennestään tuntemattomia kohteita koskevien tietojen vuoksi Alfred Hackman oli Muinaistieteellisen toimikunnan lähettämänä matkustanut Vöyrille kesällä 1918 ja viimeistään tästä

vuodesta alkoi Tegengrenin kuolemaan saakka jatkunut säännöllinen yhteistyö Muinaistieteellisen toimikunnan kanssa.

On mahdollista että Tegengrenin ensimmäiset kontaktit arkeologiseen kenttätööhön ja muinaisjäännöksiin ovat peräisin jo Närpiön ajoilta. Toistaiseksi en ole löytänyt siitä suoranaisesti kertovia mainintoja eikä ajalta ennen vuotta 1918 olevaa kirjeenvaihtoa ole Museoviraston arkistossa. Kun A. M. Tallgren vuonna 1912 teki virkamatkan Etelä-Pohjanmaalle mm. Siipyyhyn, Lapväärtiin ja Närpiöön, hän todennäköisesti Närpiössä tapasi silloin kansanopiston johtajana olleen Tegengrenin. Kenties Tallgren oli majoitettu Yttermarkin folkhögskolaniin, nykyiseen entistettyyn Jakobsgårdeniin, kuten useat arkeologit myöhemmin. Lähiseutua ja sen luontoa harrastukseen tarkkaillut Tegengren on ehkä toiminut Tallgrenin oppaana ja maastoretkien koordinaattorina. Tallgren oli tunnetusti vaikuttava persoonallisuus, asialleen omistautunut tiedemies ja tutkija ja tapaaminen on varmasti vaikuttanut Tegengreniin, jolla oli samantapainen tiedemiesmäinen ote harrastuksissaan. Ehkäpä yhteisten maastoretkien aikana hänen silmänsä ovat avautuneet myös maiseman vanhimmille kulttuurimuistoille. Tämä kaikki on otaksumaa, jonka tueksi on esittää vain vanhimman säilyneen kirjeen (vuodelta 1918) sisältämä tieto Tegengrenin ja Tallgrenin aikaisemmasta yhteydenpidosta. Kirjeenvaihto päättyy 1920 vaiheilla Tallgrenin Siperian tutkimusmatkojen vuoksi ja hänen siirtyttyään Muinaistieteellisestä toimikunnasta professoriksi Tarton ja Helsingin yliopistoon.

Tegengrenin arkeologisena oppi-isänä on pidetty nimenomaan Alfred Hackmania (Meinander 1947). Hänen

tavatessaan v. 1918 Vöyrillä itseään runsaat 10 v. nuoremman Tegengrenin näyttää heidän välilleen kehittyneen erinomainen työtoveruus ja ystävyys, joka jatkuu kirjeenvaihdosta päätellen ainakin Hackmanin eläkkeelle siirtymiseen saakka 1932.

Luultavasti Tegengren osallistui luseimpiin vuosina 1919-1920 Etelä-Pohjanmaalla tehtyihin Muinaistieteellisen toimikunnan kaivauksiin. Sellaisia olivat Hackmanin rautakautisten röykkiöiden kaivaukset Vöyrin Lågpeltissä 1919, - jotka aloitettiin luultavasti Tegengrenin ilmoitusten perusteella - Vöyrin Mustamäellä 1920, Vähänkyrön Pääkköönmäellä 1919, mahdollisesti myös Isonkyrön Pukkilassa 1920. Hackmanin kaivauksilla Tegengren hankki valmiudet omien kaivausten tekemiseen ja varsin pian Muinaistieteellinen toimikunta antoi hänelle itsenäisesti hoidettavaksi omia kaivauksia. Ensimmäinen lienee ollut Vöyrin Lågpeltkankaalla 1920, jossa hän tutki kaksi matalaa kiveystä, joista molemmista löytyi runsaasti merovingiajan esineistöä. Vuosien 1920-1941 välisenä aikana hän teki lähes joka kesä loma- aikoinaan kaivauksia, joista useimmat Vöyrillä. Tavallisesti kaivettiin yksi tai muutamia röykkiöitä yhden tai kahden lomaviikon aikana. Erityisesti Vöyrin rautakauden suhteen Tegengrenin tutkimukset ovat edelleenkin keskeisiä. Pääosa Vöyrin tunnetuista rautakauden kalmistoista ja hautalöydöistä on 1920-1930 -luvulta Tegengrenin kaivausten tuloksina löytyneitä. Ennen vuotta 1918 Vöyriltä tunnettiin vain Gullydyntin ja Kaparkullenin löydöt sekä pieni löytö Lågpeltkankaalta. On myös syytä mainita, että Vöyrin Lågpeltkangas on edelleenkin Etelä-Pohjanmaan rautakauden kalmistoista parhaiten tunnettu ja melkein kokonaan tutkittu.

Vöyrin ohella Tegengren on kaivanut röykkiöitä Närpiössä, Vähässäkyrössä, Laihialla, Ähtävällä, Purmossa ja Kruunupyyssä (ks. luetteloa). Tegengrenin omien kaivausten ohella Hackman ja Tegengren näyttävät myöhemminkin tehneen joitain kaivauksia yhdessä Etelä-Pohjanmaalla. Mm. v. 1927 Vöyrin Gullydyntin kaivauksen ovat nimilehden mukaan tehneet yhdessä Alfred Hackman, Jacob Tegengren ja Halfdan Cederhfvaf.

Miten ja kuka Tegengrenin kaivauskohteet valitsi, miten työn organisaatio, tutkimusluvat ja rahoitus oli järjestetty ovat kysymyksiä, joihin vastauksia täytyy etsiä kirjeenvaihdosta ja raporteista.

Muinaistieteellinen toimikunta, varmaankin Alfred Hackmanin välityksellä ja suosituksesta vakuuttui varsin pian Tegengrenin arkeologisista tiedoista ja kyvyistä vastata omista kaivauksista. Hän on varmasti itsekin ilmaissut oman halukkuutensa, "*att offra en del av semestertiden för undersökning av några fornlämningar*". Usein kysymyksessä näyttää olleen ennestään tuntemattomien kohteiden tutkimus niiden luonteen ja iän määrittämiseksi, siis koe-kaivaus. Joskus kysymys oli maankäytön uhkaamista kohteista, siis pelastuskaivauksista, joskus Tegengren taas ehdottaa muutamaa vaihtoehtoista kohdetta, joista hän sitten valitsee sen jonka tutkiminen olosuhteet huomioon ottaen oli mahdollista.

Varsinaista tutkimuslupaa nykymuodossa ei ollut, mutta kirjeenvaihto ja toimikunnan kenttäohjelma sisältävät maininnat Tegengrenille annetuista kaivauksista, mikä tarkoittanee, että ne oli käsitelty ja hyväksytty toimikunnan

kokouksissa. Työn rahoitus oli nykyäikaa ajatellen poikkeuksellinen. Hackmanin ja Äyräpään, luultavasti myös Tallgrenin kehotuksesta ja heidän suosittelemanaan Tegengren haki ja sai useana vuonna Muinaismuistoyhdistykseltä stipendin kaivaustutkimuksia varten. Hän näyttää saaneen stipendejä tutkimuksiinsa myös Svensk-Österbottniska samfundetilta. Kuten tunnettua Muinaismuistoyhdistys jakoi stipendejä sekä kaivauksia että inventointeja varten menettely oli vuosisadan alussa yleinen ja melkein kaikki tuon ajan inventoinnit tehtiin stipendien turvin.

Stipendirahoilla Tegengren palkkasi paikallisia kaivajia, itse hän ei saanut palkkaa, vaan teki kaivauksia pankinjohtajan toimensa loma-aikoina. Myös vapaaehtoisia kaivajia hän mainitsee olleen töissä mukana. Muinaistieteellinen toimikunta korvasi löytöjen lähetykskulut, jonkin verran kaivauksista aiheutuneita matkakuluja, materiaalikuluja sekä lunasti lopuksi häneltä raportin. On luultavaa, että hän myös sai lainaksi kaivausvälineistöä Muinaistieteelliseltä toimikunnalta. Useat kaivaukset on kuitenkin suoritettu ilman vaaituskojetta; esim. röykkiöiden korkeus mitattiin viereiseltä maanpinnalta. Ilmiö sinänsä ei ollut tuohon aikaan poikkeuksellinen. Kohteiden absoluuttiset korkeudet tulevat yleisemmin raportteihin vasta Aarne Äyräpään mukana. Tegengrenkin oli tietoinen rannansiirtymisilmioista ja korkeuksien merkityksestä kohteiden ikää määritettäessä. Jos käytettävissä oli esim. ojituksen, soiden tai järvien kuivatusten tms. hankkeiden yhteydessä tehtyjä vaaituksia, käytettiin niitä hyväksi. Näin on esim. Vöyrin Käldeämen suolöydön kohdalla. Tämän löydön saaminen tutkimuksen ulottuville on eräs Tegengrenin erityisiä ansiota.

Tegengrenin työn jälki muistuttaa paljon Alfred Hackmanin kaivausten suorittamis- ja raportointitapaa. Jopa herrojen käsialakin muistuttaa melkoisesti toistaan ja sama tarkkuus ja huolellisuus on ominaista molemmille. Hyvin asiallisesti, tarkasti ja kunnioittavasti Tegengren kirjaa havaintojaan maastossa. Hänen raporttinsa sisältävät kaiken sen, minkä ajan käsityksen ja tutkimusmetodien mukaan tuli kuulua kaivausraporttiin. Asiasisältö on ilmaistu selkeästi ja lyhyesti, eikä tarvitse miettiä mitä on tarkoitettu. Tegengren hallitsi suvereenisti sanallisen ilmaisun myös raporteissa. Teksti on helppoa lukea eikä sisällä turhia spekulatioita. Kun hän tulkitsee havaintojaan, erottuvat tulkinnat ja faktat selkeästi toisistaan.

Tuon ajan raportit ja kaivaukset eivät tietenkään vastaa nykyisiä vaatimuksia. Arviointia ei kuitenkaan saa tehdä niistä lähtien, vaan oman aikansa traditioiden ja käsitysten pohjalta. Tässä suhteessa Tegengrenin työ saa epäilemättä korkean arvosanan. Lisäksi on syytä todeta, että Tegengren näyttää raportoineen tarkasti ja nopeasti kaikki kenttätyönsä, niin kaivaukset kuin inventoinnit ja yksittäisten kohteiden tarkastukset, sinänsä kunnioitettava tosiasia, johon kaikki päätoimiset arkeologitkaan eivät ole yltäneet.

Vaikka Muinaistieteellinen toimikunta katsoi Tegengrenin käytännössä lähes ammattilaiseksi - puuttuvasta arkeologisesta yliopistollisesta koulutuksesta huolimatta - oli Tegengren itse varsin vaatimaton arkeologisen toimintansa suhteen. Kirjeissään Hackmanille ja Äyräpäälle hän kutsuu itseään amatööriksi. Maallikon rooliaan hän korostaa myös artikkeleissaan. Hänen

tapansa käsitellä tutkimusaihettaan ja tehdä kenttähavaintojaan on kuitenkin rinnastettavissa aikansa tiedemiesten työhön.

Tegengren oli ja on yhä poikkeus suomalaisen muinaistutkimuksen alalla. Hän oli amatööri, joka sai vuodesta toiseen hoitaakseen omia kaivauksia. Kysymys ei ollut vain hänen kiinnostuksesta ja harrastuksestaan, vaan hänen luotettava ja pätevä työnsä ja paikalliset kontaktinsa ymmärrettiin arvokkaiksi ja tarpeelliseksi lisäresurssiksi toimikunnan antikvaarisessa työssä, myös muinaisjäännösten suojelussa ja maankäytön paikallisessa valvonnassa. Alfred Hackmanin antama käytännön- ja tutkijankoulutus, itse hankittu tietämys Pohjoismaisesta ja Eurooppalaisesta arkeologiasta ja ennen muuta objektiivinen, kriittinen kokonaisnäkemys ja asenne tutkimukseen tekivät hänestä tosiasiaa tiedemiehen, jonka työtä arvostettiin jo hänen elinaikanaan.

Tegengren oli tietysti myös kotiseutuihminen, Pohjanmaan rannikon kasvatti. Kuitenkin tässäkin joukossa hän näyttää olleen poikkeus: hänen mielenkiintonsa ulottui jo varhain paljon kotiseutua laajemmalle, koko Eurooppaan. Mikään erityinen ongelma, aikakausi, muinaisjäännös- tai esinetyyppi ei ollut hänelle yksinomaisen mielenkiinnon kohde tai muita tärkeämpi. Tosin kaikki hänen tutkimuksensa koskivat rautakauden muinaisjäännöksiä - tietävästi hän ei tutkinut kivikautisia kohteita. Rautakauden asuinpaikkoja ei tuolloin Etelä-Pohjanmaalta tunnettu, vaikka Vöyrin Lågpelkankaan ja Gullydyntin ensimmäiset savitiivistelöydöt saivat Tegengreninkin arvailemaan rautakauden talojen läheistä yhteyttä viereisiin kalmistoihin. Syy tutkimuskohteiden

vallitsevaan rautakautisuuteen lienee osaltaan Tallgrenin ja ennen muuta Hackmanin vaikutuksessa ja ajan yleisessä arkeologisessa suuntautumisessa. Toisaalta Pohjanmaan rannikko, Tegengrenin kotiseutu, on varmasti vaikuttanut tutkimuskohteiden valikoitumiseen. Näiden alueiden muinaisjäännökset ovat topografisen ja historiallisen kehityksen vuoksi valtaosaksi pronssi- tai rautakaudelta. Rautakautisten tutkimustensa ohella Tegengren on ottanut talteen ja välittänyt Muinaistieteelliselle toimikunnalle löytyneitä kivikauden esineitä eri puolilta Pohjanmaata, yleensä tarkoin löytö- ja paikkatiedoin varustettuina. Hänen välityksellään tulivat tietoon ja museoon mm. ensimmäiset löydöt Lapväärtin Langängenin tunnetulta Kiukaisten kulttuurin asuinpaikalta v 1921.

Muinaisjäännösten inventointia ja ilmoitettujen yksittäisten kohteiden tarkastuksia hän teki omasta aloitteestaan ja mielenkiinnostaan. Hän näyttää esim. juuri Vöyrillä saaneen paljon tietoja paikallisilta asukkailta ja käyneen myös paikkoja katsomassa. Muinaisjäännöksien lisäksi hän kirjasi tiedot myös niistä paikoista, joissa hän totesi muinaisjäännöksiksi arveltuja luonnonmuodostumia, esim. "jätinhaudoiksi" oletettuja pirunpeltoja. Aina eivät nämä maastoretket olleet helppoja. Metsät olivat tiettömiä, suot usein ylipääsemättömiä; polkuja ja kärryiteitä kyllä oli ja metsissä lienee kaikkiaan ollut helpompi liikkua, kun nykyajan äestyksiä ja hakuujätteen peittämiä aukkohakkuualueita ei ollut. Matkat oli kuitenkin kuljettava kokonaan jalan, koska metsäautoteitä ei ollut. Esimerkkinä raportissa oleva kuvaus matkasta Kruunupyyn Rifinön kaivauspaikalle: "*Väglängden till "ön" räknat från Leander Krokfors gård, uppskattade jag till 7 kilometer;*

vandgingen tog nämligenjämt 2 timmar i anspråk. Den var synerligen ansträngande, ty den måste företagas genom ställvis stiglös ödemark bestående till en betydande del av sank mossmarker."

Kaikkia 1940-lukua vanhempia inventointi- ja tarkastuskertomuksia vaivaa lähes poikkeuksetta tarkempien karttojen puute. Nykyisiä peruskarttoja tai vastaavia maastokarttoja korkeus ym. tietoineen ei ollut. Joitakin yleiskarttoja on, mm. taloudelliset kartat 1:100 000, mutta kohteiden tarkka paikallistaminen niiden perusteella ei ole mahdollista. Vielä tänäkään päivänä ei aivan kaikkia Tegengrenin raportoimia kohteita ole voitu varmuudella paikallistaa. Kun karttoja ei ollut, määritettiin kohteen sijainti sanallisesti tunnetuista teistä, taloista, maastokohdista ym. lähtien. Esimerkkinä lopuksi Tegengrenin kuvaus vuodelta 1938, jolloin hän tutki Ylimarkun Smalmossbackenilla yhden löydöttömän röykkiön, joka myöhempien tietojen valossa saattaa olla esiroomalaiselta rautakaudelta. "I Övermark där jag vistades 17/6-21/6 1938, undersökte jag endast ett röse, beläget på den sk. Smalmossbacken, en långsträckt, skogbevuxen grusås med sträckning NNV-SSÖ, omgiven av kärrmarker. Avståndet till kusten är fågelvägen omkr. 20 km samt till Risnästräsket ca. 2 km. Från stora landsvägen nära rån mot Pörtom tar man av vid bonden Alfred Bergmans gård till vänster, när man kommer söderifrån, och följer en väg västerut ca. 1/2 km, då man anländer till Anna Juths stuga. Närman passerat denna, när man efter en liten stund den vidtsräkta Pörtmossen, över vilken vägen leder. Sedan möta skog och mindre kärrmarker, innan man är framme vidmålet. Från Alfred Bergmans gård är avståndet till Smalmossbacken kanske ej fullt 3 km."

Paikat, joissa Jakob Tegengren suoritti arkeologisia kaivauksia

Esse 1930

Myråsbacken, matalia röykkiöitä, ei ajoitettavia löytöjä.

Purmo 1930

Jänobacken/Djäkenrösbacken, röykkiöalue ja "jätinkirkko", kutsutaan Purmossa lapinkirkoksi tai Djäknaröysiksi, röykkiön kaivaus/löydötön.

Närpiö 1938,1939

Edsbacken/ Västermossbacken, kolmen röykkiön kaivaus, löytöjä 300-500 luvuilta j.Kr.

Övermark, Smalmossbacken, löydötön röykkiö (mukana punaista hiekkakiveä)

Vähäkyrö

Koppelonmäki 1929, 1931, kaksi suurempaa röykkiötä, joista yhdestä löytöjä kansainvaellusajalta

Karpinmäki 1931, suuri hautaröykkiö, löytöjä kansainvaellusajalta

Pääkköönmäki 1929, kolme matalaa röykkiötä, joista yhdestä löytöjä nuoremalta roomalaiselta rautakaudelta (300-luku)

Laihia

Palomäki 1926, neljä suurempaa röykkiötä; löytöjä kansainvaellusajalta

Vöyri

Gullydynt 1926, tasaisen maan polttokenttäkalmisto/röykkiö, löytöjä 700-luvun alusta

Lågpeltkangas 1923, 1924, 1925, 1928, 1933, 1934, 1936, 1937, 1941, yhteensä 21 tutkittua röykkiötä ja matalia kivilatomuksia; useimmissa runsaasti löytöjä kansainvaellus- ja merovingiajalta

Lågpeld 1922, 1934, 1941, viisi matalaa

kivilatomusta, löydöt niukat
Soldatstomparen 1939, kivilatomus/
tasaisen maan polttokenttäkalmisto,
rikkaita löytöjä merovingialta
Tunis 1932, tasaisen maan polttokenttä-
kalmisto, löytöjä kansainvaellus- ja
merovingialta
Heikmokullen 1937, tasaisen maan poltto-
kenttäkalmisto/kivilatomus?, löytöjä
kansainvaellusajalta
Pörnullbacken 1924, tuhottu röykkiö,
löytöjä 300-luvulta j.Kr.
Latjineliden 1935, 1936, 1937, 1941, kuusi
pienempää röykkiötä, löytöjä n. 200-500-
luvulta j.Kr.

Kronoby

Påras, Kuddberget 1928, röykkiö, löy-
dötön
Påras, Kåtabacken 1928, röykkiö, löy-

dötön
Påras/Överbråtö, Rifinöjnen, 1928, 1934,
yhteensä kahdeksan röykkiötä/löydöt
palanutta luuta ja ajoittamaton rauta-
esine
Söderby, Bastöjnen 1934, röykkiön koe-
kaivaus/ löydöt palanutta luuta

Mirja Miettinen
Museovirasto, Arkeologian osasto
PL 913
00101 Helsinki
mirja.miettinen@nba.fi

FM, tutkija, Mirja Miettinen työskentelee
Museoviraston arkeologian osaston
tutkimus- ja suojeluyksikössä yli-
intendenttinä

Arkeologia Suomessa Arkeologi i Finland

ARKEOLOGIA SUOMESSA –
ARKEOLOGI I FINLAND

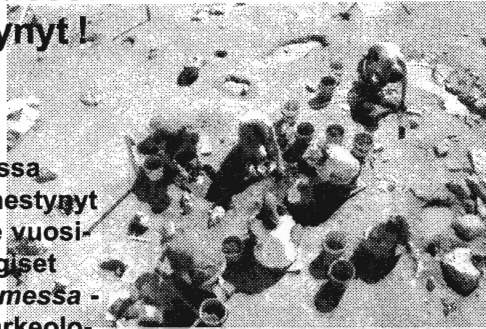
**Uusi Arkeologia Suomessa
1997-1998 on ilmestynyt!**

1997–1998

Museoviraston julkaisusarjassa *Arkeologia Suomessa* on ilmestynyt seitsemäs osa, joka esittelee vuosina 1997-1998 tehdyt arkeologiset tutkimukset. *Arkeologia Suomessa* -julkaisusarja on tarkoitettu arkeologian tutkimuksen ja muinaisjään-
nösten suojelun parissa työskenteleville sekä kaikille, jotka ovat kiinnostuneita maamme esihistoriasta.

Arkeologia Suomessa 1997-1998 esittelee yli 200 kaivausta ja lähes 70 inventointia. Lisäksi siinä on artikkelit Museoviraston arkeologian osaston kaivauksista ja inventoinneista 1997-1998, arkeologisen toiminnan kehityksestä Pirkanmaalla 1991-1999, arkeologian museopedagogiikan tavoitteista ja toimintamuodoista sekä valtakunnallisista arkeologian päivistä *Menneisyyden jäljillä*.

Arkeologia Suomessa - Arkeologi i Finland 1997-1998. Toim. Pirjo Hamari. Museovirasto 2000, 187 s., nid., ISSN 0784-235X, ISBN 951-616-060-3, 90 mk (alv:ton).

Museoviraston julkaisuja myy Kansallismuseo. Julkaisuja voi tilata myös postiennakolla. Tilaukset osoitteella: Museovirasto, Julkaisutilaukset, PL 913, 00101 Helsinki tai sähköpostiosoitteella kirjatilaus@nba.fi. Tiedustelut: puh. (09) 40 501/ Julkaisujen myynti.

**Kirjasto kuntoon!
Nyt koko sarja
syystarjouksena 400 mk !**

MUSEOVIRASTO

Inventoinnista ja paikannimistäkin

Matti Huurre

Kun olen selaillut uutta arkeologisen inventoinnin opasta, on mieleen noussut nostalgisia muistoja omilta inventointiajoilta.

Siihen aikaan kun meikäläinen ryhtyi opiskelemaan arkeologiaa, pidettiin inventointia lähinnä aloittelijoille sopivana itsenäisenä maastotyönä. Niinpä minäkin, yhden talven luentoja kuunneltuani ja viikon verran Erä-Eskon toimintaa Rovaniemellä seurattuani, jouduin 1954 omin päin ensin kuukaudeksi Oulujoen varteen ja sitten Lietoon. Siinä ei painanut koulutus eikä kokemus ja jälki oli tietysti sen mukaista. Sen verran sentään kohteita löytyi, että kehtasi Helsinkiin palata. Raportinkaan tekoon ei paljon ohjeita annettu ja yhä nolottaa sitä katsellessani. Siitä lähtien minua on kuitenkin pidetty lähes viime aikoihin asti jonkinlaisena Liedon muinaisjäännösten spesialistina.

1960-luvulla päätoimenani oli inventointi ja siinä pääsin tutustumaan maahan melkein laidasta laitaan; oikeastaan vain Etelä- ja Keski-Pohjanmaa sekä Lappi jäivät käymättä. Viihdyin siinä hommassa, tuli nähdyksi monenlaista ja tavatuksi kaikenlaisia ihmisiä ja mieleen on jäänyt paljon mukavia muistoja.

En malta olla tässä kertomatta, miten Perttelissä piti jäljittää erästä van-

haa löytöpaikkaa. Joskus 1900-luvun alussa sieltä oli tullut selvästi rautakautisesta kalmistosta peräisin olevia esineitä, joita suutari Adolf Steinin tyttäret olivat löytäneet ojan reunasta kotinsa ja Hakalan talon välisen polun varrelta. Appelgren oli käynyt paikalla, piirtänyt siitä kartan ja ottanut valokuvankin. Tiedot näyttivät siis varsin selviltä, mutta ... mutta Appelgrenin kartassa on vain nimetön oja ja peltoa ilman mitään kiintopistettä eikä valokuvassakaan näy muuta kuin ojan penkkaa. Eikä kukaan paikkakuntalainen tuntunut muistavan Adolf Steiniä. Hakalan isäntä otti kuitenkin kunnia-asiakseen paikan jäljittämisen ja hänen kanssaan kullimme haastattelemassa vanhoja ihmisiä ja vihdoin vanhainkodissa tärppäsikin. – Ai, Adolf Stein. Joo, sehän oli se Efraimin Aatu, sanoi eräs pappa heti. Ja kyllä Hakalan isäntä ja monet muutkin tiesivät Efraimin Aatun ja hänen mökkinsä, vaikka virallinen nimi oli unohtunut. Itse löytöpaikka jäi tosin tarkemmin määrittämättä; se lienee valahtanut ojaan, kuten sikäläisillä savikkomailla usein tapahtuu, mutta saatiinhan se sentään oikealle paikalle, ainakin suurin piirtein.

Tällaisissa tapauksissa ei apua ole kirjoista eikä kurseista, mutta nykyisin ei inventoijaa sentään päästetä metsään aivan kylmiltään. Maastoharjoitusta saa jo yliopistossa ja tämä uusi

opas on erinomainen täydennys jokaisen arkeologin ja harrastajankin käsikirjastoon. Silti on muistettava, ettei paraskaan kirjatieto tee inventoijaa; sellaiseksi opitaan vasta maastossa. Sekin, joka on perusteellisesti tutustunut yhden alueen muinaisjäännöskantaan, voi maan toisella laidalla huomata itsensä aivan aloittelijaksi. Niinpä rannikkovyöhykkeen kivikautisiin asuinpaikkoihin totuneelta voi sormi mennä suuhun järviseuilla ja joskus tuntuu, että Varsinais-Suomen rautakautisilta alueilta Savoon tulleet aluksi lähes villiintyvät kaskialueiden kiviröykkiöistä ...

Mutta niin monipuolinen kuin opas Monkin, olen löytänyt siitä pienen puutteen. Kyllä paikannimien antamat vihjeet mahdollisista muinaisjäännöksistä olisivat ansainneet oman lukunsa. Siellä täällä on tosin viittauksia niihin (Niukkanen s. 46, Lehtinen s. 53, Hamari & Halinen s. 169), mutta vain Sarkkinen & Mäkivuoti mainitsevat esimerkkejä (s. 149-150).

Nimistöissä on inventoijallekin tarjolla laaja ja monipuolinen lähdeaineisto. Eniten siitä on hyötyä tietenkin historiallisen ajan inventoinneissa, mutta nimien avulla voi löytyä myös monentyypisiä esihistoriallisia mui-

naisjäännöksiä. Etenkin pronssi- ja rautakautisista kohteiden maan pinnalla näkyvät muodostumat ovat usein olleet aiheena nimien antoon ja jotkut nimet ovat suorastaan rautakautisia.

Tietenkään pelkistä nimistä ei kohteiden aikaa tai laatuakaan voi määrittää. Nimeäminen on perustunut kohteen ulkonäköön ja siinä ovat esimerkiksi ihmisten tekemät kivikasat ja luonnonkivikot olleet samantarvoisia. Niinpä epäilemättä vain murto-osa nimistä johtaa todellisten muinaisjäännösten jäljille, mutta silti nekin kannattaa ottaa huomioon.

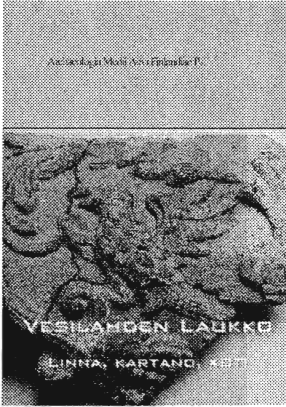
Vielä nimistä puheen ollen. Ainakin laajemmin inventointiraportin hakemistoihin pitäisi kuulua myös sellainen paikannimihakemisto, joka sisältää paitsi kohteesta käytettävää nimeä, myös kaikki siitä mahdollisesti aikaisemmin käytetyt nimet, joita esiintyy vanhoissa kaivaus-, inventointi- ja tarkastuskertomuksissa ja luetteloissa. Mukaan kuuluisivat selvästi virheellisetkin muodot ja myös löytötiedoissa mainitut sukunimet niissä tapauksissa, että varsinainen paikannimi puuttuu mutta löydön liittyminen tunnettuun kohteeseen on ainakin todennäköistä. Ei se ainakaan pahitteeksi olisi.

*Matti Huurre
Vänrikki Stoolinkatu 10 B 18
00100 Helsinki*

*FT h.c. Matti Huurre on eläkkeellä oleva
Museoviraston arkeologian
osaston tutkija.*

Vesilahden Laukko

Karim Peltonen

Vesilahden Laukko - Linna, kartano, koti. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Uotila, Kari (toim.), 2000. Turku

Harrastus historiallisen ajan arkeologiaa kohtaan on viime aikoina kasvanut Suomessa huomattavaa vauhtia, mikä on ilahduttavalla tavalla näkynyt paitsi kaivausten myös niitä esittelevien artikkelien ja julkaisujen määrän lisääntymisenä. Osansa tähän kehitykseen tuo Kari Uotilan toimittama Vesilahden Laukko linna, kartano, koti -kirja, joka esittelee Laukon kartanolla vuosina 1989-1999 tehtyjen arkeologisten kaivausten tuloksia. Suomen keskiajan arkeologian seuran sarjassa (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae) julkaisu on tervetullut uutuuksia ja lupailee

sarjan tulevaisuudessa ehkä laajenevan myös muihin aiheisiin kuin linnoihin ja linnaseminaareihin.

Ehkäpä ajallemme tyypilliseen tapaan Laukko -kirja ei ole yhden kirjoittajan laatima monografia, vaan usean kirjoittajan sarja artikkeleita, joissa on käsitelty niin kartanon historiallisia vaiheita, löytöjä kuin rakennushistoriaakin. Kuten esipuheessa todetaan, on kirja syntynyt varsinaisen tutkimushankkeen ulkopuolella oman toimen ohella ja talkootyönä. Tämä on valitettava tosiseikka liian monen kaivauksen kohdalla, mutta on hyvä, että Laukon osalta tulokset ja havainnot eivät ole jääneet vain arkistokertomuksiin.

Vesilahden Laukon kartanon historia ei pääpiirteissään poikkea maamme keskiajan kartanoiden yleisestä historiasta. Vanhin maininta Laukosta on 1400-luvun alusta, jonka jälkeen sen historialliset vaiheet tunnetaan varsin hyvin. Saman suvun, Kurkien (Kurck) asuma- ja pääkartanona Laukko oli aina 1700-luvun alkupuolelle saakka. Omistajien sosiaalisella statuksella mitattuna kartanon merkittävintä aikaa näyttää olleen jakso 1400-luvun lopulta 1600-luvun alkupuolelle, jolloin kartanoa isännöivät mm. piispa Arvid Kurjen lanko valtaneuvos Knut Erikinpoika ja tämän poika Juho Knutinpoika, suurvaltakaudella taas Turun hovioikeuden

presidentti Jöns Kurck. Omaan erityis- asemaan Laukko on myöhemmin nous- sut Elinan surma -balladin tapahtuma- paikkana, ja kuten Elias Härö kirjan avausartikkelissa toteaaakin, tuskin mi- kään muu maamme kartanoista on saa- vuttanut vastaavaa myyttistä asemaa. Vaikka Laukko-kirjassa asiaa ei käsitel- läkään, voidaan myös viime vuosikym- menen kaivaukset nähdä osin tämän myytin jatkomona; olihan kaivausten pääasiallisena tehtävänä selvittää kar- tanon pihapiirissä säilyneen kivikellarin rakennushistoriaa eli rakennuksen, jossa nuoren Elinan on kansantarun perus- teella uskottu viruneen vankina.

Elias Härön lisäksi kartanon historiaa Eon kirjassa käsitelty Liisa Lagerstamin artikkelissa Laukon omis- tajista keskialjalta 1700-luvun alkuun sekä Päivi Hakanpään Laukon ympä- ristön varhaista asutushistoriaa koske- vassa artikkelissa. Kenttätutkimusten esittelystä ja yhteenvedosta sekä raken- nusarkeologisesta osuudesta on huoleh- tinut kirjan toimittanut Kari Uotila. Muissa artikkeleissa on käyty läpi lähin-nä kaivauslöytöjä, joissa perinteisten lasin (Georg Haggrén) ja keramiikan (Marianna Niukkanen) sekä makro- fossiilien (Terttu Lempiäinen) ohella on käsitelty kartanolta löydettyjä kattotiiliä (Leena Venhe) ja kaakeleita (Kirsi Majantie). Lisäksi joukossa on Jan Wahlbergin puhtaasti luonnontieteelli- nen artikkeli keraamisen aineiston alku- aineanalyysistä ja sen soveltamisesta Laukon materiaalin provenienssin selvittämiseksi.

Usean kirjoittajan julkaisujen ongel- mana on usein epätasaisuus ja aiheen kokonaisvaltaisen käsittelyn puute. Näin ei onneksi ole laita Laukko- kirjan kanssa, joka kokonaisuutena on

hallittu ja tasapainoinen. Kirjoittajien tausta- ja tasoeroista johtuen artikkelien välillä on pientä epätasaisuutta, mutta ei häiritsevästi. Koska tavoitteena lienee ollut osittain myös populaarijulkaisu, on kussakin artikkelissa aina käsitelty var- sin laajasti ko. aihepiirin taustoja. Keski- ajan arkeologiaan syvemmin perehty- neelle tämä on toistoa, mutta toisaalta näin myös aiheeseen vähemmän perehty- neillä on mahdollisuus päästä sisään aikaisempaan tutkimukseen. Tässä suh- teessa julkaisu on ansiokas ja tarjoaa siten hyvän lähtökohdan keskiajan tutki- muksesta kiinnostuneelle maallikkoluki- jalle. Tosin ainakin keramiikan, lasin ja makrofossiilien osalta samat tiedot löy- tyvät myös muista viimeaikaisista histo- riallisen ajan arkeologisista julkaisuista.

Kirjan teknisenä puutteena voi pitää viihteellistämättömyyttä, minkä vuoksi teksti vilisee ilmeisesti taitto- ohjelmasta johtuvia ylimääräisiä tavu- tuksia, joukkoon on jäänyt myös kirjoit- tusvirheitä. Kirjan lähdeluettelossa kai- vauskertomukset on virheellisesti sijoit- tettu painettujen lähteiden joukkoon. Li- säksi käytetty lähteiden kirjoittamistapa on lukijan kannalta hankala vuosiluvun sijoittuessa litanian viimeiseksi. Merkin- tätapa on synnyttänyt myös kokonaan uusia lähteitä kuten Niukkanen 1998b:n kohdalla, joka lähdeluettelon mukaan on Muinaistutkija 2/1998b:ssä julkaistu artikkeli.

Kirjassa esitetyt havainnekuvat ovat mielenkiintoisia ja osoittavat kolmi- ulotteisen mallintamisen mahdollisuu- det. Täysin en ymmärrä, miksi juuri kaakeliuunien mallinnukset ja kaakeli- fragmenttien kuvat on valittu julkaisun ainoiksi värikuviksi, havainnollinen piirroskuva olisi löytöryhmän kohdalla voinut olla parempi esitystapa. Selvä

puute kuvituksen osalta on kartanon nykyistä pihapiiriä esittävän asemapiirroksen ja yleiskuvan uupuminen, joita ilman kokonaisuuden hahmottaminen jää vaillinaiseksi. Puutteellinen on myös sivun 8 kartta, josta uupuvat ainakin Joensuun, Vuorentaan, Sjunbyn, Louhisaaren, Karunan, Nyynäisten ja Brinkkalan kartanolinnat. Kartassa on myös jostain syystä käytetty Kuitiasta ruotsinkielistä nimeä Qvidja, mikä toistuu läpi kirjan. Oikeampaa olisi kaikesti ollut käyttää muotoa Kuitia, varsinkin kun Suitiakin esiintyy kirjassa Suitiana eikä Svidjana.

Laukon lähes kymmenen vuotta kestäneiden kaivausten päätavoitteena oli selvittää Laukon kivikellarin rakennushistoriaa, paikallistaa vuonna 1704 palanut päärakennus sekä selvittää kartanon varhaisvaiheita. Ensin mainittuun kysymykseen tutkimukset ovat tuoneet selvyyttä ja näyttäisi siltä, että kivikellarin rakentaminen olisi ajoitettavissa 1500-luvun alkupuolelle. Sitä vastoin vuonna 1704 palaneen päärakennuksen sijainti samoin kuin suoran asutusjatkuvuuden osoittaminen esihistorialliselta ajalta jäävät tyhjentävää vastusta vaille.

Vaikka kellarirakennus onkin arkeologisesti voitu ajoittaa viimeistään 1500-luvun alkupuolella rakennetuksi, ei väite siitä, että kyseessä olisi ollut kivinen kartanolinna täysin vakuuta. Olettamus kartanolinnasta perustuu lähinnä perimätietoon eivätkä kaivaukset näytä tuoneen juuri uutta lisävaloa aiheeseen. Kirjassa todetaan, että rakennus on kellareiden päälle jääneiden kerrosten perusteella jatkunut ylöspäin ja todennäköisesti kivisenä, ja samaan on katsottu liittyvän kellarin viereltä löytyneiden runsaiden täyttökerrosten. Ker-

rosten tarkastelu on valitettavasti jätetty toteamuksen asteelle. Syvällisempi paneutuminen paikan stratigrafiaan tai edes profiilipiirroksen esittäminen olisi tässä yhteydessä kuitenkin ollut paikallaan ja perusteltua myös rakennuksen ajoituksen vuoksi, varsinkin kun tämä on tehty yksinomaan stratigrafisten päätelmien perusteella. Muun muassa kellarin päältä löytynyt esihistoriallistyyppisen mustasavikeramiikan pala ja Niukkasen artikkelissa todettu keramiikan yleinen kuluneisuus antavat olettaa, etteivät paikan kerrostumat ole syntyneet yksinomaan akkumuloitumalla, vaan saattaisivat olla muualta tuotuja.

Vuoden 1997 kaivauksilla löytyneen rahakätkön (noin 80 hopearahaa) perusteella kellarirakenne on ajoitettu viimeistään 1500-luvun alkuun. Tämä on hyvin sopusoinnussa muun löytöaineiston kanssa. Sen sijaan on vaikea yhtyä kirjan lopussa esitettyihin pohdiskeluihin siitä, että rakenne mahdollisesti ajoittuisi 1400-luvun puolelle. Rakenteen liittäminen Daavidin kapinaan ja maakunnan rauhoittamiseen 1430-luvun lopulla tuntuu erittäin pitkälle viedyltä tulkinnalta, enkä myöskään ole vakuutunut siitä, että rakennus olisi pohjoismaisten tai kotimaisten esikuvien perusteella ajoitettavissa edes 1480-90-luvuille. Kartanolinnojen rakennushistoria on edelleen koko lailla kirjoittamaton lehti Suomen taidehistoriassa, eikä niiden oletettuun typologiaan perustuvia ajoituksia voida pitää luotettavina. Esimerkiksi käsitys siitä, että Karjaan Grabbackassa linnan rakentaminen olisi aloitettu tornimaisesta keskiosasta 1400-luvun lopulla perustuu Olavi Toivonkallion Kotiseutu-lehdessä 5/1976 julkaisemiin, huonosti verifioitavissa oleviin tietoihin. Sama koskee myös muita kartanolinnojamme, joissa on tehty tus-

kin nimeksi nykyaikaisia arkeologisia tutkimuksia tai saatu luotettavia ajoituksia.

Laukon kartano sijaitsee paikalla joka on varmasti ollut asuttu rautakaudella, mutta löydöistä näyttää kuitenkin puuttuvan selvästi varhaiskeskiaikainen tai myöhäisrautakautinen aineisto, joka osoittaisi suoraa asutusjatkumoa. Lähinnä keramiikka-aineistoon nojaten kirjassa on kuitenkin esitetty, että asutusjatkuvuus olisi kartanon mäellä osoitettavissa. Yhtä 1300-luvulle ajoittuvaa ja muutamaa epävarmemmin keskiaikaista keramiikan palaa lukuun ottamatta todisteet kuitenkin puuttuvat. Lisäksi päätelmä on ristiriidassa Niukkanen artikkelissa esitettyyn nähden. Sama ristiriita koskee myös kartanon vuonna 1704 palaneen päärakennuksen sijaintia. Niukkanen ja Haggrénin artikkeleista käy hyvin ilmi, että löytöaineistosta puuttuu selvästi 1600-luvun alkupuolta nuorempi esineistö. Uotilan loppuyhteenvedossa on kuitenkin katsottu, että kivikellari ja siihen liittynyt puinen rakennus olisivat muodostaneet mainitun päärakennuksen.

Väistämättä eteen nousee se ajatus, etteivät kartano ja sitä edeltäneet talonpoikaistalot ole sijainneet samalla paikalla ja että löytynyt puurakennus olisi ollut käytössä vain 1500-luvulla. Kysymys olisi ehkä ollut ratkottavissa ulottamalla asutushistoriallinen analyysi syvemmälle alueen kylänmuodostukseen sekä tarkastelemalla kartanon ympäristön maisemahistoriaa ja tonttimaan kehitystä. Asutusjatkuvuuden ongelma ei kuitenkaan kosketa vain Laukkoa, vaan yleisesti keskiaikaisen Suomen asutusta ja osoittaa, ettei kartanoiden tai varhaisen kyläasutuksen muodostumisprosesseja ja malleja tunneta

vielä tarpeeksi hyvin. Laukon kaltainen tilannehan vallitsee myös mm. Suiiassa, jossa merkit kartanoa edeltäneestä talonpoikasasutuksesta puuttuvat löytöaineistosta ja jossa toiminnot ovat eri aikoina sijainneet eri osissa tonttimaata. (Ks. Niukkanen 1998, s. 67-68. "Alting aer forgangaelich..." Fennoscandia Archaeologica XV. Helsinki.) Laukon verraten pienet kaivausalat huomioon ottaen, on hyvin myös mahdollista, että keskiaikaiset toiminta-alueet eivät vain ole osuneet kohdalle.

Kirja antaa Laukon arkeologisesta löytöaineistosta kattavan kuvan, joskin metalliesineiden kohdalla kirjoittajille on tapahtunut lapsus ja metallien laatu on rautaa lukuunottamatta jäänyt mainitsematta. Kokonaisuutena Laukon aineisto on mielenkiintoinen, mutta statukseltaan erityisen korkeana sitä ei voi pitää. Kaakeleita, kattotiiliä ja hopearahakätköä lukuun ottamatta aineisto on tavanomaista ja uskoisin, että tutkimusten lisääntyessä myös kattotiilet ja kaakelit muuttunevat tavanomaisemmiksi löydöiksi, mikä on todettu myös kirjan lopussa.

Pääosa Laukon löydöistä on 1500-luvulta ja 1600-luvun alusta, tätä vanhempaa joukossa on vain nimeksi. Mielenkiintoisinta aineistossa kuitenkin on, että se osoittaa Laukon kuuluneen tiiviisti Itämeren alueen esinekultuurin piiriin. Seikka ei omistajien status huomioon ottaen ole yllättävä, mutta kiinnostavaksi sen tekee Laukon sijainti syvällä sisämaassa. Kattotiilien ja kaakelien kaltaisen bulkkituontitavaran löytöminen osoittaa näet Laukon sijainneen hyvien vesitieyhteyksien päässä mereltä, mikä on ristiriidassa esimerkiksi niiden argumenttien kanssa, joita Jaakko Masonen on esittänyt Hämeen Härkä-

tien puolesta. (Masonen 1989). Laukon aineiston valossa näyttäisikin siltä, että vielä uuden ajan alkupuolella Kokemäenjoki olisi ollut purjehduskelpoinen. On kuitenkin vaikea yhtyä niihin päätelmiin, joita esineistön perusteella on esitetty kartanon yhteyksistä muuhun maailmaan; keskieurooppalaisen tuontitavaran löytyminen syvältä Satakunnasta osoittaa loppujen lopuksi vain sen minkä tyyppistä tavaraa Itämeren alueella on liikkunut ja että kartanon isännällä on ollut varaa ja keinot sitä hankkia. Sitä vastoin mikään ei todista sen puolesta, että kartanolla

olisi ollut suoria, ohi kaupunkien organisoituja kauppakontakteja Pohjois-Saksan alueelle. Vaikka kartanoilla onkin yleisesti ollut omia aluksia, lienee kauppa määränpäässä tapahtunut jossain kaupungissa tai muuten porvariston välityksellä. Nähdäkseni yksittäisessä kohteessa esineistön tarkastelu tulisikin ylipäätelmien välttämiseksi suhteuttaa ennen kaikkea isännän yksityistalouteen ja jättää kauppakontakteja ja niiden kehitystä koskevat päätelmät laajempien, useampiin kohteisiin perustuvien aineistojen varaan.

*Karim Peltonen
Museovirasto
Rakennushistorian osasto
PL 187
00171 Helsinki*

*FM Karim Peltonen työskentelee
Museoviraston rakennushistorian osastolla
ruukkirestauroinnista vastaavana
tutkijana.*

Lauri Nautelan museo Liedossa

Päivi Pykälä-aho

Lauri Nautelan museo avattiin 11.10.2000 Liedon Nautelankoskella – paikassa, jossa sijaitsee Kukkarkosken kivikautinen asuinpaikka. Museon perustaminen oli mahdollista keräilijä Lauri Nautelan testamenttilahjoituksen ja sen erityismääräyksen turvin.

Keräilijänä Lauri Nautela (13.10.1914 – 5.9.1998) oli laaja-alainen – kivi-kaudesta kansatieteelliseen esineistöön. Hänen työtään kotiseutunsa esineellisen kulttuurihistorian tallentajana voidaan pitää ammattimaisena – vankkaan alan tutkimukselliseen tietoon pohjaavana. Tästä kertoo hänen huomattavan laaja näyttelyssään esillä oleva kirjastonsa interiöreineen.

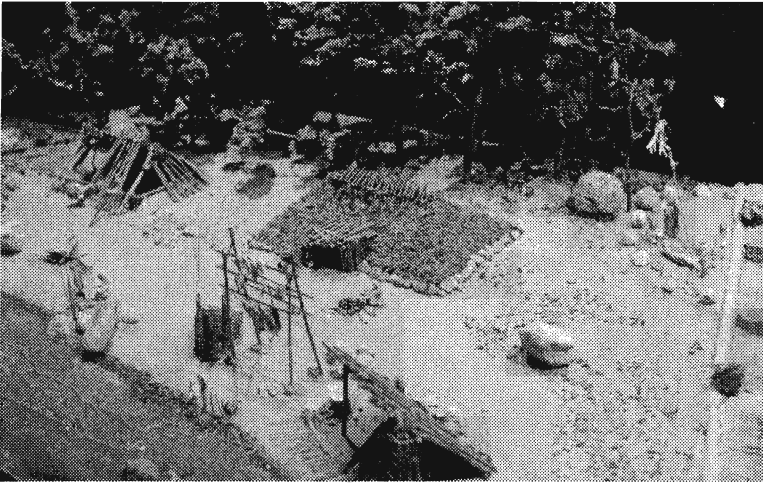
Näyttelyn ensimmäinen, kansatieteellinen, vitriini symboloi elämän lankaa. Pitkän, päistään rullalle kiedotun pellavaisen pyyheliinakankaan päälle on koottu lietolaisen maalaistalon päivittäisissä rutiineissa tarpeellista esineistöä erilaisiin ryhmiin.

Seuraavaksi esitellään keräilijä Lauri Nautelan työhuone. Siinä on onnistuttu säilyttämään elämän maku. Keräilijälle rakasta ”tilpehööriä” ei ole varastoitu museon kokoelmiin, vaan se on käden ulottuvilla, niin kuin meillä jokaisella kotona tapaa olla. Aivan kuin talon isäntä olisi poistunut hetkeksi työpöytänsä äärestä kirjaa noutamaan.

Interiööri edustaa hyvin tietyn elämän loppupistettä ja museon alkua. Rakkaimmat esineet ovat lähinnä työpöytää.

Työhuoneen jälkeen siirrytään näyttelyssä esihistorian osuuteen. Liedon Kukkarkosken kivikautinen asuinpaikka edustaa tyypillistä kampakeramiikkaa. Arkeologisen tutkimuksen kannalta tämä paikka on merkittävä runsaasti meripihkakoruja sisältävien punamultahautojen vuoksi. Sekä autenttisia koruja että niiden pohjalta tehty rekonstruktio on esillä omassa vitriinissään. Muinaisten kukkarkoskelaiusten vakiintuneita kaupallisia yhteyksiä maamme rajojen ulkopuolelle kuvastaa myös pii ja siitä tehdyt nuolenkärjet sekä aitoina että vartettuina rekonstruktioina omina kokonaisuuksinaan. Lähialueiden mineraalivarojen tuntemusta sekä niiden työstämisen teknisestä hallinnasta kertovat näyttelyn lukuisat kirveiden, talttojen, kvartsiesineiden ja -iskosten paljous aiheittain esitelyinä.

Kampakeramiikkaa esitellään näyttelyssä sekä Kukkarkosken asuinpaikalta löytynein saviastianpaloin että niiden pohjalta tehdyin rekonstruktioin, jotka ovat Liisa Lehdon tekemiä. Suurin suippopohjaisista astioista on ehkä noin 60-70 l vetoinen. Ne kaikki on aseteltu hiekkiaan taustanaan kaislikko. Mielestäni tämä on oivallinen tapa havainnollistaa museossa kävijälle muinaisten

Kuva 1: Liedon Kukkarkosken kivi-kautisen asuinpaikan pienoismalli Lauri Nautelan museossa. Foto: Kaisa Lehtonen.

lietolaisten taituruus keraamikkoina.

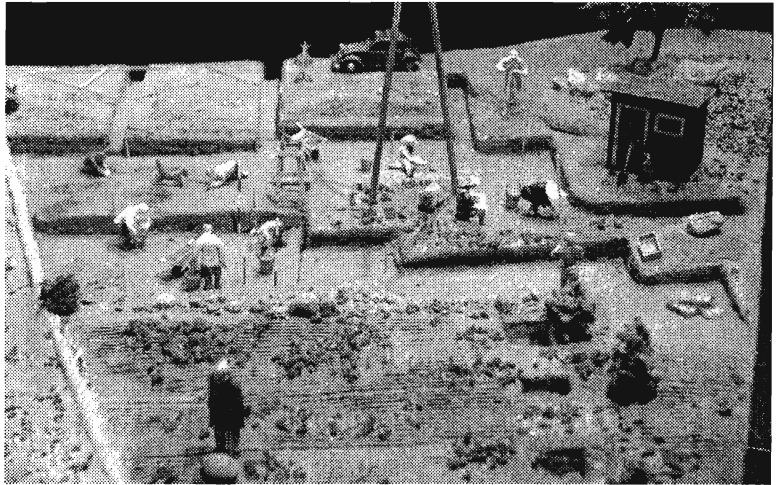
Nautelankosken alueesta tehdyt kolme pienoismallia ovat havainnollisia. Pienimpien museovieraiden mielestä vieläpä toiminnallisesti virikkeellisiäkin. Nukketaiteilija Kitta Sara esittelee pienoismalleissaan alueen kivi-kauden asumuksineen ja sen asukkaat arkipäivän askareissaan (kuva 1). Arkeologiset tutkimukset ja hautojen sijainti rantaterasseilla on ennallistettu omaksi kokonaisuudekseen (kuva 2). Samoin Nautelan kartano ulkorakennuksineen on ikuistettu 1900-luvun alun aikatasoon omana pienoismallinaan. Tilan töistä kertovat Lauri Nautelan tunnelmalliset tuokiokuvat sekä hänen justeerisahakokoelmansa.

Museot ovat esineellisen kulttuuri-historian tallentajia tehtävänänsä esitellä kokoelmiaan yleisölle näyttelyssä, jonka tulee perustua alan tieteelliseen tutkimukseen. Tässä museossa ja sen juuri avatussa näyttelyssä tämä seikka on oivallettu myös toteutuksessa. Museon valaistus on riittävän hämärä, jotta vitriinien plekseihin ei synny esineiden tutkimista vaikeuttavia heijastuksia. Va-

lot on asennettu niiden sisään ja kohden- nettu katsottavaan artefaktiin. Näin katsoja todella näkee kvartsikaapimien re-tussit ja kampaleiman ohuimmat ham-mastukset. Lasihyllyjen välit on maltet-tu pitää riittävinä. Näin päällekkäisillä tasoilla olevat esineet myös näkyvät. Tämä yhdessä onnistuneen valaistuksen kanssa luo miellyttävän kolmiulottei-suuden tunnun. Vitriinit edustavat mie-lestäni hyvää 2000-luvun museoarkki-tehtuuria. Ne sopeutuvat hyvin arkki-tehtooniseen tilaan, ja ovat tasapainossa sekä sen että funktionsa kanssa. Näytte-ly avattiin siis loppuun asti vii-meisteltyinä.

Lauri Nautelan museota pidän sekä museologisesti että visuaalisesti hy-vin suunniteltuna. Edellisestä kantavat vastuun ohjausryhmän jäsenet Ilpo Haahtela, Pekka Käär, Satu Mikkonen-Hirvonen, Eeva Mikola, Ulla Reunanen ja Leena Viskari. Museon harmonisesta visuaalisuudesta vastaa kuvataiteilija Tiina Vainio. Arkeologi Kaisa Lehtonen on asiantuntijana suunnitellut näyttelyn esihistorian osuuden. Hän on uskaltanut viisaasti keskittyä Liedon Kukkarkosken kivi-kautiseen asuinpaikkaan - sen elin-

Kuva 2: Liedon Kukarkosken kivikautisen asuinpaikan kaivauksia esittelevä pienoismalli. Huom. taustalla näkyvän auton tulee "rättisitikan" sijasta olla kannarialinnun keltainen "tipparellu". Foto: Kaisa Lehtonen.

keinojen ja kaupallisten yhteyksien esitelyyn uskonnollista aspektia unohtamatta. On siis osattu rajata. Liedon esihistoriasta ei ole pyrittykään kertomaan kaikkea juuri tässä näyttelyssä. Sinikka Kauko-Vainio on toteuttanut ammatillisesti hyvin vaihtuvaisluonteisen, kansatieteellisen kylänäyttelyn. Lauri Nautelan kotoa Taimelasta siirretty funkkistyylinen kirjasto on näyttelyn kulttuurihistoriallinen väri-iläiskä.

Museorakennuksen on suunnitellut Arkkitehti Ulla Reunanen. Hän on Lauri Nautelan museon luentosalissa taitavasti yhdistänyt antiikin Kreikan teattereiden katsomon polvekkeellisen ratkaisumallin suomalaisen arkkitehtuuriin. Istumapaikat on kotoista koi-vua. Koska koko näyttelytila ja luentosalin ensimmäinen rivi ovat samassa tasossa museo sopii hyvin liikuntaesteisille. Luentosalin AV-laitteiston avulla kävijöille voidaan kertoa Liedon esihistoriasta, luonnosta ja kulttuurihistoriallisesti merkittävistä kohteista monipuolisesti. Jo avajaistilaisuudessa oli

nähtävillä konservaattori Jukka Saaren Aurajoki-dioraama.

Mielestäni Lauri Nautelan museo on toteutettu luovan ammattimaisesti. Arkkitehtoniselta ratkaisultaan museo edustaa 2000-lukua. Älyllisten tarpeiden lisäksi se tarjoaa nautinnollisia hetkiä sekä visuaalisesti että musiikillisesti. Näyttelyn avajaisissa turkulainen etnoyhtye Transkaakko julkisti CD:nsä "Kiveen veistetty", jonka kivi-kauden osuus on jännittävän tunnelmal-linen. Lauri Nautelan museo on kokonaisvaltainen taide-elämys.

Päivi Pykälä-aho
 Museovirasto
 Arkeologian osasto
 PL 913
 00101 Helsinki
 paivi.pykala-aho@nba.fi

FK Päivi Pykälä-aho työskentelee
 Museoviraston arkeologian osastossa
 hoitaen esinekokoelmia

Arkeologian tila ulkopuolisen silmin

Aslak Aikio

Vesa-Pekka Herva kirjoitti poleemisen artikkelin Tiedettä! Suomalaisen arkeologia alennustilassa Muinaistutkijan numeroon 3/99. Keskustelu on jatkunut Mika Lavennon ja Oili Räihälän kirjoituksilla (MT 2 ja 3/00). Keskustelua seurattuani haluan kommentoida muutamia konkreettisia ongelmia suomalaisen arkeologian alueella. Tarkastelen menneisyyttä historian tutkijan koulutuksen saaneena, joten en puutu arkeologian sisäiseen tieteenteoriaan. Siihen minulla ei ole kompetenssia, eikä asia myöskään minulle kuulu. Käsittelemme ennen kaikkea arkeologian rajoja autonomisena tieteenä ja suhdetta muihin tieteisiin. Esimerkit haen itselleni tutuista aiheista.

Empiria, empirismi ja arkeologian autonomia

Hervan kirjoituksessa on monia seikkoja, joista olen periaatteessa samaa mieltä, mutta hänen kirjoituksessaan käyttämät ilmaisut ovat niin epäselviä, että on vaikea päätellä hänen argumenttinsa sisältöä. Ilmeistä on, ettei hän tunne tieteenfilosofiaa. Hänen keskeiset lähteensä ja argumenttinsa ovat sosiologiaan ja postmoderniin relativistiseen tietoteoriaan nojaavia, vaikkei hän mahdollisesti sitä itse tiedä.

Kirjoittaja sekoittaa toistuvasti keskenään eri käsitteitä. Näistä vakavin on empirian ja empirismin sekoittaminen (Herva, MT 3/99: 49). Yksinkertaistaen voitaisiin todeta, että empiria on tieteellinen metodi, joka perustuu toistettavuuteen ja tiukkaan syyn ja seurauksen analyysiin ja empirismi on tieteen teoria, jonka mukaan empiria pätee kaikissa tieteissä. Empirismin ilmeisestä virheellisyydestä ei seuraa, että empirian käytössä sinänsä olisi jotain vikaa. Arkeologian tapauksessa empirian rajat tulevat vastaan tieteen autonomian rajojen kohdalla.

Unto Salo kirjoitti kommentissaan Hanna-Maria Pellisen kirjoitukseen: "Artikkelin arkeologinen osuus on tunnustuksen arvoinen, sen tuloksena syntyy aikaisempaa jäsennellympi kuva Suomen soikeista tuluskivistä: niiden tutkimushistoriasta, materiaalista ja typologiasta, niiden käyttökelpoisuudesta tuleniskentään, samoin niiden löytömiljöistä." (Salo 1999: 45)

Herva katsoo tämän olevan kapea-akatseista suhtautumista ja toteaa että arkeologien oletetaan myös selittävän asioita. Samalla hän kritisoi empiriaa ja vaatii laajemman teoreettisen metodologian ja muiden tieteiden käyttöä (Herva, MT 3/99: 48, 51). Väitteet ovat

varmasti sinällään tosia, mutta siirryttäessä Salon rajausten ulkopuolelle, siirrytään samalla tiukasti ottaen arkeologian ulkopuolelle. Salon mainitsemat tilastolliset ja luonnontieteelliset metodit ovat empiirisiä ja niitä soveltaessaan arkeologia on täysin autonominen tiede. Selitettäessä arkeologisten havaintojen suhdetta historiallisiin tapahtumiin, siirrytään humanististen tieteiden yleensä käyttämään loogiseen selitysmalliin. On esimerkiksi mahdotonta esittää empiirisiä väitteitä esihistoriallisista kansallisuuksista, koska ne eivät ole olemassa olevia entiteettejä siten kuin vaikka soi-keat tuluskivet.

Kommentissaan Mika Lavento on huomannut jossakin määrin samat ilmiöt ja kritisoi kollegoitaan siitä etteivät nämä ole halukkaita käyttämään aikaansa metodeihin ja tieteenteorioihin, jotka eivät tuota testattavissa olevia tuloksia (Lavento, MT 2/00: 62). Jos tämä on totta, niin se on huolestuttavaa. Keskustelua jatkanut Oili Räihälä on kiitettävän selkeässä ja jäsennellyssä kirjoituksessaan ottanut kantaa samaan asiaan ja ollut huolissaan arkeologien huonosta teoreettisesta tietämyksestä. Samalla hän kritisoi keskustelun epäselvyyttä ja toi hyvin esille tietoteoreettisia kysymyksiä teorian välttämättömyydestä ja väistämättömyydestä tutkimuksessa (Räihälä, MT 3/00: 52-53).

Arkeologian selittäminen ja aputieteet

Minulla on vaikutelma, että arkeologian piirissä on hyvin yleinen näkemys, että arkeologisia havaintoja voidaan selittää tieteen itsensä sisällä. Näkemys on virheellinen ja johtaa eris-

täytymiseen ja epäuskottavuuteen. Otan esimerkkinä arkeologian ja kielitieteen suhteesta. Vertailukohta on hedelmällinen, koska kumpikin tiede voi toimia toisensa aputieteenä. Minulle molemmat ovat aputieteitä, joten joudun väkisin tarkastelemaan niiden suhdetta toisiinsa.

Herva kritisoi Jukka Luodon kirjoitusta Paula Purhosen väitöskirjasta (MT 2/1999). Luoto kirjoitti vain erittäin oppineiden henkilöiden pystyvän luomaan hyvän katsauksen esihistoriallisista prosesseista käyttäen esimerkkinä historiallisten uskontojen tutkimusta ja mm. kristinuskon levittäytymistä Itämeren piirissä (Luoto, MT 2/99: 54). Kirjoittajan nimi alkoi soittaa hälytykskelloa päässäni.

Sama henkilö on Muinaistutkijassa 4/1998 julkaissut kirjoituksen Baltian ja Suomen vasarakirveskulttuurien roolista itämerensuomalaisten kansojen muodostumisessa. Luvussa Balttien esihistoria hän esittää kielitieteellisiä perusteluita: "Kuten sanottu, suomalainen tutkimus on tukeutunut muiden paikannimien puuttuessa Häme ja Suomi-nimien balttilaisuuteen. Tässä yhteydessä on mielenkiintoista todeta että joennimillä Kemi ja Simo on Jeniseitä ja sen sivujokea tarkoittavat vastineet turkin kielessä ja että Imatra-nimellekin on löydettävissä etymologia tunguusin kielestä (Räsänen 1965: 171-172). Miten nämä nimi-yhtäläisyydet on asutushistoriallisesti selvitettävä, on epätietoista ja sama koskee mielestäni suomen balttilaisia paikannimiäkin. Alkuperää ei voida kiistää, mutta lainautumista on vaikea ajallisesti määritellä." (Luoto 1998: 86)

Ei voida kiistää? Lähdeluettelosta löytyy tarkemmin lähde: Räsänen, M.

1965: Über die ural-altaische Sprachverwandschaft. Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1963, Helsinki.

Kirjoittaja käyttää lähteenään lähes 40 vuotta vanhaa teosta, jonka sitaatit ja pelkkä nimi kertovat sen olleen vanhentunut jo julkaisuhetkellä. Koko altailais-uralilaisen kielikunnan olemassaolo ei koskaan ole ollut yleisesti hyväksytty teoria ja teoksen 60-luvulla altailaisenkin kielikunnan olemassaolo oli jo yleisesti hylätty.

Luoto ei loppukaneetistaan huolimatta esitä yhtään balttilaisia paikannimeä Suomessa, kuten ei tietääkseni kukaan muukaan. Hän esittää ainoastaan laajat maantieteelliset-etnonyymiset käsitteet häme, saami ja suomi, jotka eivät mahdollisina balttilaislainoina ole kolme eri sanaa, vaan yksi ja sama sana. Balttilaisalkuperälle on esitetty myös täysin pätevä germaaninen kantasनावaihtoehto, eikä äänteellisesti ongelmallisen suomen kuulumista kahden muun joukkoon ole pätevästi todistettu.

Tämä ei ole saivartelua, vaan vakava asia. Minulla on pöydälläni Kivikosken klassinen Suomen muinaishistoria (1961). Jos esittäisin sen pohjalta, että suomalaiset ovat muuttaneet Suomeen ajanlaskun alun tienoilla Virosta, niin minua ei pidettäisi tieteellisesti päteväenä, vaikka väite sopsikin selittämään hyvin ongelmallista kysymystä suomalais-saamelaisen kantaväestön ja -kielen jakautumisesta. Toisen tieteen alalla esitetyn väitteen hyvä yhteensopivuus omiin teorioihin ei kerro mitään sen tieteellisestä pätevyydestä.

Tähän tietysti joku sanoo kuten eräs toululainen nuori arkeologi, ettei hän

usko kielihistoriaan. Miten vain, mutta silloin on kuitenkin pitäydyttävä sellaiseen rajattuun tieteen harjoittamiseen, mikä on luettavissa Salo-sitaatista. Joka kerta kun käytetään termejä uralilainen, indoeurooppalaiset, suomalais-ugrilaiset tai vaikka baltit niin esitetään myös kielihistoriallisia väittämiä. Näillä termeillä ei ole muuta merkitystä ja sisältöä kuin kielitieteellinen/historiallinen.

Rehellisyyden nimissä on todettava, että sama ongelma on havaittavissa myös kielitieteen suhteessa arkeologiaan. Koska oletus jonkinlaisesta alkukodista on looginen johtopäätös vertaillevan kielitieteen havainnoista, niin kielitieteilijöille on ilmeisen vaikea ymmärtää, että keskustelu uralilaisen alkukodin sijainnista ei ole enää ensisijaisesti kielitieteellinen kysymys, vaan arkeologinen.

Tosin arkeologian puolella marginaalisen kielitieteen viehäytys näyttää olevan jatkuvaa. Viime vuosina minulle on tullut välillä tunne, että arkeologien keskuudessa merkittävimpana kielitieteellisenä teoriana elää tällä hetkellä Kalevi Wiikin lanseeraama antiuralilainen ns. kontaktiteoria, joka on omalla tieteenalallaan sisäisesti ristiriitaisena ja huonosti perusteltuna systemaattisesti torjuttu.

Akateeminen kansanperinne ja tieteellinen uskottavuus

Tietämättömyys käsitteiden merkityksistä vaikuttaa olevan tyypillistä koko keskustelulle. Räihälän hyvä ja analyttinen kirjoitus muuttuu omituiseksi kun hän siirtyy käsittelemään arkeologian tehtäviä. "Vielä viime vuo-

sinakin Suomessa on käyty käsittämättömää keskustelua siitä, mistä me suomalaiset olemme tulleet. Keskustelu on täysin triviaalia, sillä tuottaa vaikeuksia määrittellä jo sitä, kuka on suomalainen tänään. Jos keskeistä suomalaisuudessa on kansalaisuus, eivät ne tuhannet syntyperäiset suomalaiset, jotka sittemmin ovat kansalaisuudesta luopuneet, olekaan suomalaisia. Toisaalta jos kysymys on kielestä, on suomalaisten kielivähemmistöjen kansallisuus ongelmallinen selettää. (...) Koko suomalaisuuden käsite on sangen myöhäinen konstruktio(...) Missään esihistorian vaiheessa ei ole ollut sen kummemmin suomea kuin suomalaisiakaan, vaan nämä käsitteet ovat saaneet muotonsa vasta kansallisvaltioiden ideologisesta taustasta." (Räihälä, MT 3/00: 55)

Kirjoittaja ei tiedä mistä hän kirjoittaa. Koska käsitteet suomi/suomalainen ovat tuhansia vuosia vanhoja on hölmöilyä pelkistää niiden sisältö kansalaisuuteen (valtiollis-hallinnollinen määre) ja samaistaa se kansallisuuteen (etninen määre). Etnisiteettien, etnonymien ja etnogenesiksen tutkimus on kokonaan eri asia kuin Räihälän ilmeisesti tarkoittama kansallisvaltiolähtöinen tutkimus.

Saamelaisena ja saamelaisten historian tutkijana minua kylmäsi kommentti kielivähemmistöistä. Toivottavasti se ei tarkoita saamelaisia. Varmuuden vuoksi rautalangasta: Saamelaiset eivät ole suomalaisten kielivähemmistö, koska saamelaiset eivät ole suomalaisia. Tässä kansallisuuskysymyksessä ei ole mitään ongelmallista. Se, että osa saamelaisista on nykyisin kansalaisuudeltaan suomalaisia, ei vaikuta siihen mitenkään; eikä sillä etenkään ole mitään takautuvaa vaikutusta suomalaisten ja saamelaisten

olemassaololle historiallis-kielitieteellisenä ilmiönä.

Etnisiteettien ja etenkin saamelaisten historia on muutenkin suomalaiselle muinaistutkimukselle vaikea asia. Parin viime vuosikymmenen aikana on levinnyt erikoinen akateeminen kansanperimätieto siitä, että termi lappalainen ei olisikaan ollut suomen kielessä ollut saamelaista tarkoittava etnonymy, vaan yleisnimi pyyntielinkeinoista elävälle väestölle.

Ilmeisesti tieteenhistoriaa tuntematon Matti Huurre keksi moneen kertaan kumotun idean uudelleen 70-luvulla ja on sen jälkeen ilman varsinaista tutkimusta esitellyt sitä useissa kirjoituksissaan (esim. 9000 vuotta Suomen esihistoriaa, 1979: 153-154). Jos joku haluaa tarkistaa kuinka vähäisten lähteiden ylitulkintaan ja ajallis-maantieteelliseen yleistykseen perustuva arvaus voi levitä ja muuttua yleisesti hyväksytyksi oppirakennelmaksi, niin suosittelen sen jälkeisten paikallishistorioiden esihistorian osuuksien lukemista.

Esitin kommenttini rajatuista ja minulle läheisistä aiheista ja esimerkeistä, mutta näillä haluan painottaa muuten erittäin ansioituneen suomalaisen arkeologian ongelmaa muiden tieteiden näkökulmasta: uskottavuutta. Jos arkeologian selityksille ovat tyypillistä käsitteelliset ristiriidat ja vanhentuneiden tai marginaalisten aputieteiden lähteiden käyttö, niin arkeologian sisäistä kritiikkiä hallitsemattoman on hyvin vaikea arvioida kirjoitusten luotettavuutta ja silloin helposti koko tiede sivuutetaan selityksiä haettaessa.

Janne Vilkuna pelkisti ongelman lähes 20 vuotta sitten. Ulkopuolelta katsot-

tuna mikään ei ole muuttunut.

“Arkeologit käyttävät sujuvasti fysiikan, kemian, biologian ja geologian asiantuntijoiden apua. (...) ellei tutkija itse hallitse perinnetieteitä, historiatieteitä ja kieli-tieteitä, on hänen rohjettava pyytää apua näiden tieteiden tutkijoilta. Vain kysyvälle vastataan. (J. Vilkuna: Perinnetieteet ja arkeologia.” Karhunhammas 7, 1983: 129)

*Aslak Aikio
Routuntie 14
90140 Oulu
aslak.aikio@oulu.fi*

*FM Aslak Aikio valmistelee tällä hetkellä
Suomen ja Skandinavian historian
väitöskirjaa pohjoissaamelaisten uudemman
ajan väestöhistoriasta.*

Tutkija ja jännittävät kuriositeetit

Timo Salminen

Olli Räihälä jatkoi Muinaistutkijan viime numerossa Vesa-Pekka Herwan vuosi sitten nostattamaa teoriakeskustelua. Puutun tässä varsinaisesti vain yhteen yksityiskohtaan Räihälän kirjoituksessa. En silti malta olla toteamatta, että teorian vähäisyys arkeologiassa ei välttämättä ole pelkästään arkeologian vika. Se on myös teorian vika. Ilkeästi voi sanoa, että luvattoman suuri osa teoriasta on käsitteillä saivartelua ja tunnettujen filosofien nimien toistelua: näillä pääset taivaaseen. Se hukuttaa alleen teorian perustehtävän, joka on auttaa tutkijaa tiedostamaan ne taustatekijät ja reunaehdot, joiden alaisena hän työtään tekee. Tämän tason ulko- ja yläpuolelle mentäessä puhutaan jo pikemminkin teorianmuodostuksen teoriasta tai puhtaasta filosofiasta.

Räihälä kirjoitti, kuinka kansallisella menneisyydellä oli 1800-luvulla suuri tilaus ja kuinka pahaa aavistamaton arkeologia "tarttui koukkuun". "Niin sanotut kansalliset tieteet ovat olleet jännittäviä kuriositeetteja aikanaan, ..."

Arkeologia oli syntylähtökohdaltaan museaalis-luokitteleva ala, joka keräsi ja järjesti kokoelmia. Alkuun kokoelmat sisälsivät pääasiassa jännittäviä kuriositeetteja, kunnes esineitä vähitellen opittiin yhdistämään niihin ihmisiin

ja oloihin, joissa ne oli luotu. Kuriositeetit alkoivat muuttua ymmärrettäväksi osaksi menneisyyttä. Tieteenalan taustan vuoksi mutta myös koska tutkimus oli vielä alussa ja tutkijat eivät oikein itsekään tienneet, mitä he etsivät, päälimmäisenä tavoitteena oli aluksi koota laajoja aineistoja. Sama koskee myös kansa- ja kielitiedettä.

Kansallisen menneisyyden etsintä kuuluu arkeologian kansainvälisesti toiseen kehitysvaiheeseen, Suomessa ensimmäiseen. Siihen kohdistunut tilaus oli osittain yleiseurooppalainen ja perustui hegeliläiseen käsitykseen kansan hengestä, ominaisuudesta. Pidettiin mahdollisena ainakin aineiston karttuessa oppia erottamaan muinaisia "kansallisia muotoryhmiä". Siten saataisiin tietoa eri kansojen ja heimojen liikkeistä ja naapurisuhteista esihistorian kuluessa. Suomessa J. R. Aspelin perusteli tämän käsityksensä kahdella tekijällä: entisaikojen heikot liikenneyhteydet pakottivat ihmiset tyytymään pääasiassa omiin tuotteisiinsa, eihän ollut junaa, höyrylaivaa ja sähkölennätintä, mutta lisäksi kullakin kansalla oli oma muotokäsityksensä, joka ilmeni ennen kaikkea koruissa ja muissa taidetuotteissa. Tämä oli juuri kansanhengen ilmaus.

Suomessa ja muissa samaan tapaan toisen maan ja kansan alaisuudessa

eläneillä alueilla kansalliselle esihistorialle oli myös oma erityinen tilauksensa. Kun suomenkielisen väestön yhteiskunnallisia oikeuksia vasta oltiin taistellen luomassa, oli osoitettava, että sillä oli perusteet vaatimuksilleen. Ratkaisevaa oli, että sillä oli historia. Oli selvittävää, mitä väkeä nämä suomalaiset olivat, mistä he olivat tulleet ja miksi he olivat juuri täällä. Tämä oli kerrottava kansainväliselle tiedeyhteisölle, keisarilliselle hallinnolle Pietarissa, oman maan hallinnollis-sivistykselliselle eliitille ja varsinkin kansalle itselleen. Valtaosan tästä laajasta tehtävästä jakoivat keskenään kielitiede, arkeologia ja kansatiede. Fyysisellä antropologiallakin oli sanansa sanottavanaan. Tämä kaikki tapahtui olemassa olleista teoreettisista ja aineistollisista lähtökohdista lähtien, mikä myös myönnettiin. Esimerkiksi Aspelin ei koskaan pitänyt tuloksiaan yleis-pätevinä ja ikuisina.

Kansallisille tieteille on siis osoitettavissa tausta ja ympäristö, jolta ne nousivat. Ne olivat luonteva, ellei peräti välttämätön osa tieteen kehitystä sekä täällä että muilla samantapaisessa tilanteessa olleilla alueilla (vrt. Viro, Unkari). Meidän tehtävämme on selvittää näiden tieteiden syntyä ja elämää aikansa kulttuuris-yhteiskunnallisessa ilmastossa ja sitä, mitä niillä kenties on annettavanaan meidän ajallemme. Emme voi suhtautua niihin vain jännittävinä kuriositeetteina, joita sopii koota museovitriineihin herrasväen ihmeteltäviksi, tai roskana, joka heitetään lajittelemattoman sekajätteen astiaan mätänemään.

Mitä tulee Suomen ja suomalaisuuden käsitteisiin, joiden olemassaolon oikeutuksen Oili Räihälä haluaa tykkänään kieltää, niin on toki aina mahdollista korvata ne vaikkapa käsitteillä

”Alue A”, joka näytetään kartalta, ja ”Alue A:n väestö”. Onko tämä tarkoituksenmukaista, sopii kysyä. Räihälä sortuu alussa mainitsemaani hedelmättömään käsitteillä saivarteluun ryhtyesään pohtimaan mitä suomalaisuus oikeastaan on. Arkeologisen tutkimuksen kohteena sillä voitaneen yksinkertaistetusti ymmärtää erikseen määriteltävän maantieteellisen Suomen alueella eri aikoina asunutta väestöä. Nykysuomalaisen käsitteen määrittelyongelmia ei ole mitään tarvetta sotkea kysymyseen siitä, kuka oli suomalainen 1000, 2000 tai 9000 vuotta sitten. Suomalaisuus voi olla alueellinen tai etninen käsite ja arkeologiassa se on useimmiten lähinnä ensin mainittua. Väestön etninen historia on oma ongelmakokonaisuutensa. Suomen asujaimiston tausta ja juuret ovat niin monitahoinen kysymys, että niitä tuskin koskaan on loppuun asti selvitetty, eivätkä ne todennäköisesti koskaan myöskään menetä täysin kiinnostavuuttaan – etenkin kun kenelläkään ei ole yksinoikeutta määrätä, mistä saa tai ei saa olla kiinnostunut. Rahoittajien herääminen taas riippuu enemmän tutkimussuunnitelmasta kuin aihepiiristä sinänsä.

*Timo Salminen
Lopentie 10 B 20
11100 Riihimäki
timo.salminen@pp3.inet.fi*

*FK Timo Salminen valmistelee arkeologian
tohtorinväitöskirjaa Venäjän- ja Siperian-
tutkimuksesta suomalaisessa
muinaistieteessä 1870 – 1930 -luvulla.*

Valmistuneita opinnäytetöitä

Pirjo Hamari

Helsingin yliopisto

Maria Inkiläinen: Nukkumajoki 2, saamelainen talvikylä – sukupuoliarkeologinen näkökulma. Pro gradu – tutkielma, huhtikuu 1999.

Tutkimus tarkastelee Inarin Nukkumajoki 2:n kotien tilan käyttöä, erityisesti eri sukupuolten kesken. Tutkimus lähtee etnografisten analogioiden pohjalta. Arkeologisiin löytöihin perustuva tarkastelu tehtiin MapInfon VerticalMapper –ohjelman avulla. Tulosten perusteella havaittiin miehisen toiminnan keskittyneen lähteiden kuvaamalla tavalla enemmän kodan takaosaan, kun taas naisen toiminnan tila on hahmotettavissa epäselvemmin, lähinnä etnografisesti yleiskäyttöön luokitelluilla alueilla. Kotien välillä tapahtunut tarkastelu on puolestaan johtanut havaintoon Nukkumajoki 2 -yhteisön heterogeenisyydestä, sillä kotakuntien välillä on esineistön kautta havaittavissa eroja niin toiminnan kuin statuksenkin suhteen. Lisäksi on havaittavissa tilaan kohdistetun ajatusmallia, jossa yksityinen toiminta on rajautunut enemmän kodan sisälle, seremonialisempi ja julkisempi toiminta puolestaan kodan ulkopuolelle.

Minna Koivikko: Etelä-Saimaan vedenalaiset asuinpaikat – kivikautisten kohteiden inventointi ja topografi-

sen mallin rakennus. Pro gradu – tutkielma, huhtikuu 1999.

Tutkimuksessa selvitetään vedenalaisen inventoinnin mahdollisuuksia löytää Saimaan transgression alle jääneitä mesoliittisen ja varhaisen neoliittisen ajan asuinpaikkoja järvialtaan eteläosissa. Vastaavaa tutkimusta, jota on tehty mm. Tanskassa, esitellään myös työssä.

Kenttätutkimukset tehtiin Taipalsaaren kunnassa, jossa tarkastettiin sukeltamalla yhdeksän kohdetta. Ne oli etukäteen valittu kartta-aineiston perusteella maaperäkarttojen, tunnettujen asuinpaikkojen, peruskarttojen ja merikorttien avulla. Tutkimuksessa tarkasteltiin myös ns. rantakvartsikohteita, joita voidaan tutkimuksen perusteella pitää veden alle jääneinä mesoliittisina asuinpaikkoina. Kenttätutkimusten perusteella rakennettiin topografinen malli, jonka avulla voidaan etsiä potentiaalisia asuinpaikka-alueita ilman pitkäjänteisiä esitutkimuksia. Topografista mallia voivat käyttää arkeologien lisäksi paikalliset suojelusta vastaavat viranomaiset sekä urheilusukeltajat.

Veijo Minkkinen: Kalastusvälineiden levintä Suomessa maalöytöjen perusteella. Pro gradu – tutkielma, huhtikuu 1999.

Tutkimuksessa selvitetään Suomen

alueelta maalöytöinä löydettyjen kalastusvälineiden levintää eri aikakausina sekä pohditaan levintäerojen mahdollisia syitä. Kalastusvälineiden kokonaismäärä oli 434 löytöä, jotka ovat Museoviraston arkeologian tai kansatieteen osaston kokoelmissa. Levintäkarttojen perusteella oli havaittavissa eri kalastusvälinetyypeissä erilaisia keskittymiä, jotka selittyvät paikallisten pyyntitapojen erilaisuudella. Lopuksi verrataan Suomen tilannetta naapurimaiden tilanteeseen ja otetaan kantaa kalastusvälineiden kulkureittien perusteella Suomen ensimmäisten jääkauden jälkeisten ihmisten tuloreittiin.

Erko Mikkola: The Sedentarization of Nomads - A Case Study on the Nabateans in Petra. Pro gradu -tutkielma, huhtikuu 1999.

Työn tarkoituksena on tutkia nomadisten pakolaisten sedentarisoitumisprosesseja ja Lähi-Idässä nykyisen Jordanian alueella vaikuttaneiden nabatealaisten varhaisvaiheita hellenistisellä ajalla neljänneltä vuosisadalta e.Kr. alkaen. Työ perustuu teoreettisiin, historiallisiin ja arkeologisiin lähteisiin. Nabatealaisten varhaisvaiheista tiedetään varsin vähän, sillä nomadeille ominainen liikkuva elämäntyyli jättää niukasti jälkiä arkeologisesti tutkittavaksi. Petran kaupunki kehittyi kuitenkin aikaa myöten kukoistavaksi kauppakeskukseksi, jossa pääartikkelina oli eteläisestä Arabiasta tuotetut hajusteet. Työssä tarkastellaan lähemmin tätä nabatealaisten kehitystä paimentolaisista kaupunkilaisiksi. Nabatealaisten yhteiskunta kehittyi heimoyhteisöstä luokkakajoiseksi valtioksi, ja Petran alue luonnonvaroineen yhdistettynä nabatealaisten vesiteknologian hallintaan tarjosi hyvät puitteet paikalleen asettumiseen. Petran

sijainti kauppateiden kannalta edullisessa paikassa mahdollisti kauppakeskuseen synnyn ja sitä hoitavien asukkaiden elämänmuodon muuttumisen.

Turun yliopisto

Hannu Poutiainen: Eläinten luita ja luuesineitä Turun Vanhan Suurtorin kaivauksilta. Pro gradu -tutkielma, helmikuu 1999.

Tutkielmassa käsitellään Turun Vanhalla Suurtorilta arkeologisissa kaivauksissa vuosina 1986-1988 talteen otettuja eläintenluita ja luuesineitä. Jätefauna-aineisto sisältää nisäkkäisen. Lintujen ja kalojen luita. Ihmisenluita ei ole joukossa. Alueelta löytyi lähes 4000 luuta tai luufragmenttia. Toinen osa materiaalista koostuu luuesineistä. Tutkielman tavoite oli selvittää arkeologisen luututkimuksen edellytyksiä tuottaa uutta tietoa karjanhoidon, metsästyksen ja käsityön asemasta Turun seudulla keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella. Uuden ajan alkupuolen arkeologinen matriaali tuo valaistusta niihin kysymyksiin, joihin kirjallisista lähteistä ei löydy vastausta. Keskiajan osalta arkeologinen löytöaineisto on käytännössä ainoa lähdemateriaali tutkittaessa monia pyyntiin ja karjanhoitoon liittyviä kysymyksiä. Arkeologisen luuaineiston osalta on tulevaisuudessa tärkeää määrittää lajilleen myös lintujen ja kalojen luut sekä käyttää sellaisia kaivausmenetelmiä, joilla saadaan riittävän edustava ja yhtenäinen aineisto.

Ulla Tupala: Eläinuhreja vai teurasjätteitä - Euran Luistarin rautakautisen ruumiskalmiston eläinluumateriaalin lähdekräntistä tarkastelua. Pro gradu-tutkielma, maaliskuu 1999.

Tutkimuksen aiheena olivat Euran Luistarin kalmiston eläinten luut. Luiden on katsottu olevan peräisin hautajaisissa uhratuista eläimistä, mutta koska luut säilyvät Suomen maaperässä huonosti, on syytä pohtia voivatko Luistarin luut olla rautakautta nuorempiakin. Kuolleiden eläinten ja modernin jätefaunan kulkeutumista maaperään tutkittiin haastattelujen avulla. Luistarin eläinmateriaalia verrattiin myös Raision Ihalan Mullin eduspellon rautakautisen asuinpaikan jätefaunaan. Tämä erosi selvästi Luistarin aineistosta, koska Mullin jätefaunalla on selvä taloudellinen merkitys.

Luistarin luumateriaalin voidaan katsoa osittain liittyvän muinaisjäännökseen. Aineisto on kuitenkin sen verran huonosti säilynyttä, että siitä ei voida päätellä selviä, skandinaavisen mallin mukaisia eläinuhreja. Varmasti eläimillä kuitenkin on ollut jonkinlainen merkitys myös Luistarin pakanallisissa hautajaisissa. Osa Luistarin luumateriaalista on selvästi nuorempaa, paikalle sattumanvaraisesti joutunutta.

Timo Kuokkanen: Päälyskourullinen, keskikuurnallinen ja keskiharjallinen reki – kolme esihistoriallista reen rekonstruktioita. Pro gradu-tutkielma, toukokuu 1999.

Tutkielman aiheena olivat kivi- ja pronssikaudelle ajoitetut ns. päälyskourullinen, keskikuurnallinen ja keskiharjallinen jalastyypit sekä näiden jalastyypien pohjalta rakennetut rekirekonstruktioita. Tutkimuksen kohteena olleista jalaksista päälyskourullisen ja keskiharjallisen jalastyypin löydöissä on niin paljon muita reenosia, että rekien rakenne voitiin hahmottaa. Keskikuurnallinen jalastyypit sitä vastoin on ongelmallinen, koska muita reenosia ei

juuri ole löydetty, ja päätelmiä on jouduttu tekemään pelkästään jalaksen rakenteesta.

Työssä pyrittiin kokeellisen arkeologian menetelmin selvittämään tutkittaviin jalastyyppeihin pohjautuvien aiempien rekonstruktioehdotusten toimivuus. Erityisesti pyrittiin selvittämään, voiko keskikuurnallisen jalaksen pohjalta tehdä toimivan yksijalaksellisen reen. Rakennetut kokeilureet testattiin koirien kanssa. Reet osoittautuivat toimiviksi tietyin varauksin. Yksijalaksellinen keskikuurnallinen reki on rakenteena mahdollinen ja toimivakin, kunhan se on riittävän pitkä.

Ville Laakso: Ortodoksinen kulttuuripiiri Suomessa 1300-1700: Uukuniemen Papinniemi ja muita arkeologisia kohteita. Pro gradu-tutkielma, heinäkuu 1999.

Tutkielman tarkoituksena oli tarkastella Uukuniemen Papinniemen muinaisjäännöskokonaisuuden arkeologista löytöaineistoa ja sijoittaa se mahdollisimman laajasti kulttuuriseen kontekstiinsa. Ortodoksinen kulttuuri ilmenee arkeologisesti parhaiten kalmistoissa sekä kirkkojen, luostarien ja tsasounien jäännöksissä. Ortodoksinen kulttuuripiirin kiinteiden muinaisjäännösten paikallistamisessa voidaan usein käyttää hyväksi runsasta perimätietoa ja kirjallisia alkuperäislähteitä. Monipuolisuuden ja hyvän säilyneisyyden vuoksi voi Uukuniemen Papinniemen muinaisjäännöskokonaisuutta pitää erityisen merkittävänä ortodoksista kulttuuripiiriä edustavana muinaisjäännöksenä. Arkeologisten havaintojen ja historiallisten lähteiden perusteella kohteessa on sijainnut 1500-luvun loppupuolella ja 1600-luvun alkupuolella ortodoksinen kirkko, kal-

misto ja asuinpaikka. Viimeksi mainittu on käsittänyt useita taloja. Tähän mennessä tutkittu asuinrakennus näyttää autioituneen 1600-luvun puolenvälin tienoilla, historiallisten lähteiden perusteella todennäköisesti nk. Ruptuuri-sodan aikana 1656-57. Samaan aikaan näyttää loppuneen alueella myös muu asutus ja kirkollinen toiminta.

Oulun yliopisto

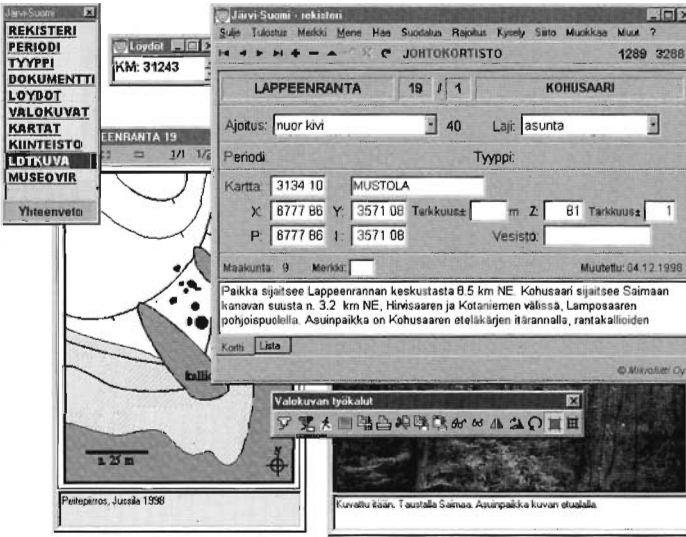
Janne Ikäheimo: Late Roman trade as evidenced by the Palatine East excavations, Rome. *Lisensiaatintutkimus*, joulukuu 1999.

Amerikan Akatemia ja Soprintendenza Archeologica di Roma suorittivat vuosina 1989-1993 arkeologiset kaivaus-tutkimukset Roomassa Palatium-kukulan itärinteellä kohteenaan eriaikaisista elementeistä koostuva palatsirakennus. Kaivauksissa löytyi yhteensä 2126 myöhäiskeysariaikaista keramiikka-astiaa, jotka luokitellaan Rooman valtakunnan Pohjois-Afrikan provinseissa noin 50-450 jKr. valmistetuksi nk. afrikkalaiseksi keittiökeramiikaksi. Tutkielman tarkoituksena on tarkastella tätä astiaryhmää monipuolisesti valmistuksessa, aina käytetyistä raaka-aineista (savi, vesi ja sekoitteet) valmiiden tuotteiden markkinointistrategiaan ja levin-tään läntisen Välimeren alueella. Metodiltaan tutkimus noudattelee väljästi arkeologisessa keramiikkatutkimuksessa perinteeksi muodostunutta positivistis-prosessualistista suuntausta, jossa lähtökohtana on aineiston jaottelu astia-muodon mukaan tyyppeihin (24 kpl) ja alatyyppeihin (72 kpl) sekä ajoituksen mukaan kronologisiin horisontteihin (5 kpl, ajoitus 270-450 jKr.). Valmistuksessa käytettyjen raaka-aineiden perusteel-

la aineisto jakautuu kahteen päätyyppiin, Pohjois- ja Keski-Tunisialaiseen keittiökeramiikkaan, joita molempia luonnehtii runsas kalsiitti- ja kvartsi-hiekkasekoite. Ryhmien väliset ulkonäköerot johtuvat saven koostumuksen ohella sekoitteiden määrän vaihtelusta, jonka osoitetaan vaikuttavan oleellisesti myös astioiden valmistus- ja käyttöominaisuuksiin. Tuotanto näyttää perustuneen muutamaaan perusmuotoon kansi, pannu, matala ja syvä kattila joiden valmistus jatkui vain pienin, tuotantoa tehostavin muutoksin koko tarkastelujakson. Astiatyyppien käyttötakoitusta ja yhteenkuuluvuutta on tutkimuksessa tarkasteltu ja tarkennettu metrologisen vertailun sekä käyttöjälkitutkimuksen avulla. Afrikkalaisen keittiökeramiikan valmistus osoitetaan tehokkaaksi prosessiksi, jossa muotoilun ja pintakäsittelyn kautta on pyritty laadullisesti hyvään lopputulokseen. Tätä indikoi erityisesti aineiston vertautuminen varsin tarkoin modernien arkeologisten kokeiden hahmottelemaan keraamisen keittoastian ideaaliin. Keramiikan valmistuspaikkojen arvellaan sijoittuneen joko rannikolle tai jokivarsille, jossa ne saattoivat hyödyntää suotuisten kuljetusyhteyksien ohella maataloustuotannon tarjoamia vaihtoehtoisia polttoainelähteitä. Tutkimustulokset eivät kuitenkaan tue pitkään vallalla ollutta käsitystä, jonka mukaan afrikkalainen keittiökeramiikka levisi läntisellä Välimerellä ainoastaan Pohjois-Afrikasta veroina kerättyjen maataloustuotteiden viennin ansiosta, sillä yhtä lailla näiden keittoastioiden suosiota ovat voineet kasvattaa muotoiluun, viimeistelyyn ja käyttöominaisuuksiin liittyvät tekijät.

Raporttien ja luetteloiden tekeminen tekstinkäsittely-ohjelmalla on SUURTA TUHLAUSTA!

Säästä! Osta uusi **SOAR** paikkatietokanta-ohjelmisto

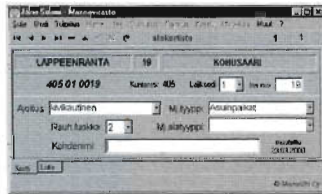
Teet sillä nopeammin ja paremmin:

- inventointiraportit
- muinaisjäännösluettelot
- löytöluettelot
- kirjallisuusluettelot
- tilastot ja analyysit
- karttaesitykset

ja samalla vaivalla, ilman lisäkustannuksia saat modernin tietokannan ja tietovaraston tutkimus- ja hallintokäyttöön.

SOAR soveltuu hyvin kaikkien paikkatietojen tallentamiseen, kuten:

- muinaisjäännökset
- muistomerkit
- rakennukset, jne.

Uusi SOAR on "Museovirastoyhteensopiva", voit siirtää tietoa muinaisjäännösrekisteri muotoiseen Access-tietokantaan tai päin vastoin.

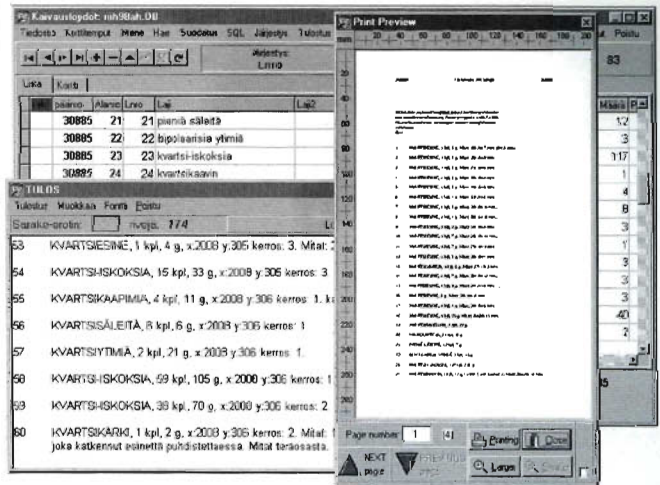
Soar on kovassa käytössä koeteltu, 15 vuoden kehityksen ja kokemuksen tulos.

Soarin hinnan tienaat nopeasti Soarilla takaisin.

SOAR-tietokannoissa on jo yli 10000 muinaisjäännöstä

p. 09-4208852, 0400-530057
Mikrolitti@dlc.fi
Kotitontuntie 17 F 02200 Espoo

Lisätietoja: www.dlc.fi/~microlit